

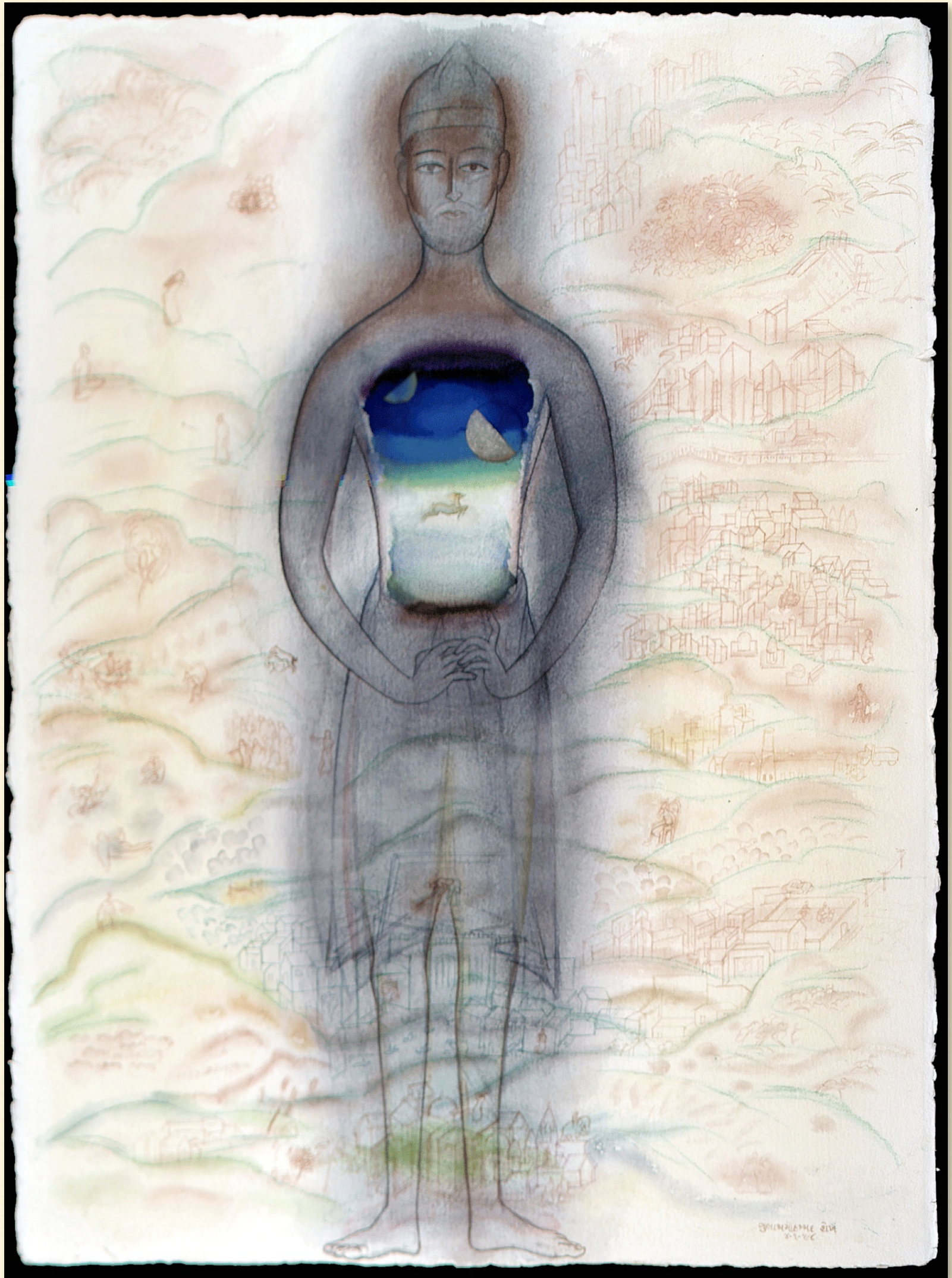
અંશ્યજ્ઞ

સાંપ્રત સાહિત્ય-વિચાર-જગતની ઝલક આપતું સામયિક

સંપાદક
રમણ સોની

'Kabat Kabir, Yaa ghat bheetar soor chand hai, yaa ghat naulakh taara'
Painting in water colour by **Gulammohammed Sheikh**

Preserve and spread Gujarati literature through digitization

સંચયન

એકત્ર ફાઉન્ડેશન
સંચયન -ઈ-સામયિક

પ્રકાશક : અતુલ રાવલ

135 Tradition Pkwy
Flowood, MS 39231 - USA
email : atulraval@ekatrafoundation.org
phone: 704-756-1325

તંત્ર-સંચાલક : રાજેશ મશરુવાળા

email : mashru@ekatrafoundation.org

સંપાદક : રમણ સોની

૧૮ હેમદીપ સોસાયટી, જૂનો પાદરા રોડ
વડોદરા ૩૯૦૦૧૫

e-mail : ramansoni46@gmail.com
phone : 91-9228215275

વ્યવસ્થાપક : શ્રેયા સંઘવી

e-mail : sn_sanghvi95@yahoo.co.in
phone : 91-9712936249

એકત્ર

<http://www.ekatramagazines.com>
અમારી પ્રવૃત્તિઓનું એક નવું સોપાન
'સંચયન'નો આ પ્રથમ અંક.

ઈ-મેઈલના માધ્યમથી અમે એને
તમારા સુધી પહોંચાડી રહ્યા છીએ.
જેને જેને 'સંચયન' મેળવવામાં રસ હોય એમના
ઈ-મેઈલ અમને જણાવશો

સૌ મિત્રો એને અમારી વેબસાઈટ
પર પણ વાંચી શકશો

આ પ્રથમ અંક

અમારી આ સંસ્થા 'એકત્ર'ના પ્રાગટ્ય રૂપે
સૌને સપ્તેમ ધરીએ છીએ.

તમારાં સૂચનો અને પ્રતિભાવો
જરૂર જણાવશો

અમારાં સૌનાં
email અને સરનામાં અહીં મૂકેલાં જ છે.

આભાર અને સ્વાગત

અનુક્રમ

સ્વાગત - સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર
પ્રકાશકીય - અતુલ રાવલ
સંપાદકીય - રમણ સોની

કવિતા

ધ્રુવ ભટ્ટ
જયદેવ શુક્લ
રમણીક સોમેશ્વર
કમલ વોરા
મરીઝ
પન્ના નાયક

વાર્તા

પ્રવીણસિંહ ચાવડા

સંસ્મરણ

ચિનુ મોદી
હિમાંશી શેલત
શરીફા વીજળીવાળા

નિબંધ

અરુણા જાડેજા
ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા

નવી દિશાઓ...

રજની મહેતા
હેમંત દવે
દલપતરામ

કળાકૃતિ

ગુલામમોહમ્મદ શેખ
ભૂપેન ખખર
એઈકો ઓજલા

ગુજરાતી લેખકોની જન્મશતાબ્દી
આ અંકના લેખકોનો પરિચય
'એકત્ર' પ્રવૃત્તિ પરિચય...

સ્વાગત, નવા વાચન-યુગનું સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર

‘કો જાને કિસ ભેસમેં નારાયન મિલ જાય?’ -- એવું માનીને જીવવાની યે એક મજા છે. આસે તુહિમાલય ફેલાયેલી ભારતની ભાવુક પણ બળકટ એવી પ્રભુ-પ્રેમી આમ-જનતા મુશ્કેલ પરિસ્થિતિઓમાં પણ જીવવાની મજા કેવી માણતી હતી, એની સાખ ઉપર ટાંકેલી ઉક્તિ પુરાવે છે. જીવનના મૂંઝવતા અનુભવોમાં યે મઝા લેવાની લોક-શક્તિ આજે યે અણનમ છે.

જેવું એ પ્રભુ-પ્રેમીઓનું એવું જ આપણા દેશનાં પુસ્તક-પ્રેમીઓનું યે છે. વહાલાજીને વાંચવા માટે ઘણાં લફંગા લખાણોનું વાચન વેઠવું યે પડે. સમજ્યા પછી વાંધો નહીં, એવી કશીક સમજણ એમાં કામ કરતી, જણાય છે. એટલે જ કહેવાનું મન થાય કે આ દેશ, માનો-યા-ન-માનો, ખરો ‘વાચન’-રસિયો હતો, છે ને રહેવાનો ! ‘વાચન’ એટલે શું, (અને, એમ, ‘લેખન’ એટલે શું), એ અંગે જરા ખુલ્લું મન રાખ્યું હોય, તો આ વાત ન-માનવા જેવી ન લાગે.

છપાયેલાં પુસ્તકો ઉપરાંત આપણા દેશમાં એક વિશાલ અને વિવિધતાભર્યું ગ્રંથ-વિશ્વ છે. આખા દેશમાં ફેલાયેલી, વિવિધ ભાષાઓમાં અને વિવિધ લિપિઓમાં લખાયેલી, સેંકડો નહીં પણ લાખો-કરોડો હસ્તપ્રતો એ વાતની સાખ પૂરવે છે. હાથે લસોટેલા કાગલ ઉપર, તેમ જ તાડપત્ર, ભૂર્જપત્ર, કાપડ, ધાતુ, શિલા-પથ્થર, ક્યાંક ચામડું-હાડકું એવી સપાટીઓ ઉપર લેખન-અંકન કરીને, કંઈ કેટલી ‘ટેકનોલોજી’ઓ વડે આ-લેખોને આલેખીને, ભારતના પુસ્તક-પ્રેમીઓએ ‘પુસ્તક’નાં નવા નવા ‘ભેસ’ કે રૂપોની રચના કર્યા કરી છે ! તે ઉપરાંત, ‘વાચક’ને વાંચતા આવડતું ન હોય તો જેમને એ આવડતું હોય એવાઓ પાસે પુસ્તકો મોટેથી વંચાવીને ગવડાવીને કે ક્યારેક તો વાંચનારને નચાવીને, સામૂહિક રીતે એ પુસ્તકો સાંભળવાં, એવી વ્યાપક વ્યવસ્થા આપણા દેશમાં સદીઓથી છે, ને આજે યે ટકી રહી છે.

ટૂંકમાં, પેલો 'નારાયન' એકના એક વેષમાં, તરત ઓલખાઈ જાય એવો સામો ભટકાયા કરે, એ જેમ સાચા ભક્તને ન ગમે, એમ સાચા પુસ્તક-પ્રેમીને એક સરખા યુનિફોર્મ પહેરેલાં, એક જ રીતે પ્રકટ થતાં પુસ્તકો ન ગમે. નવતર શણગારોમાં અચંબો આપતો, અજાણ્યો બનીને, જરા 'વિલમ્બન' પછી, પેલો 'ગ્રંથ-નારાયણ' ઓળખાય, મળે નહીં પણ 'મિલ જાય' -એની મજા જ જુદી !

પુસ્તક-પ્રેમની એ સ્વદેશી અને સુદીર્ઘ પરંપરામાં આજે એક પગલું આગળ ભરાય છે : ગાંધીવિચાર અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠની પરંપરામાં ઊછરેલા અને કમ્પ્યુટર સાયન્સની વિદ્યાના વિદેશ-વિખ્યાત તજજ્ઞ એવા બે વિદ્યા-વ્યાસંગી સાહસિકો, અતુલભાઈ રાવલ અને રાજેશભાઈ મશરૂવાળા, એક નવી પહેલ સાથે આપણી પાસે આવે છે. એ પહેલ-પ્રયોગ એટલે 'ઈ-બુક્સ', વીજાણુ-ગ્રંથો. જેમ ગિરનારનો કાળમીઠ પથ્થર કુશળ તક્ષકનું અણિયાળું ટાંકણું એક સમયે અશોકથી બુદ્ધ સુધીના પોતાના ભૂતકાળને અશોકથી આજસુધી ને આપણા ભવિષ્યકાળ સુધી વ્યાપક કરવાની ટેકનોલોજીનાં સાધનો હતાં, તેમ આજે નર્ચા આકાશના પટ પર થતું આ વીજાણુ-લેખન ગુજરાતી ભાષાની શરૂઆતથી આજ સુધીના ભૂતકાળને આપણા અનાગત ભવિષ્યકાળના અનિશ્ચિત સીમાડા સુધી પહોંચાડવાની સાધનાનાં સાધનો લઈને આવે છે.

આજથી આઠેક વર્ષો પહેલાં, અમેરિકના નોર્થ કેરોલીના રાજ્યના શાર્લોટ નામના રળિયામણા ગામમાં અતુલભાઈ, રુષિર શાહ, ગૌતમ દેસાઈ, અમિત પરીખના આમંત્રણથી મારે જવાનું બન્યું હતું. સહુ ભારે વાચન-રસિયા, રુષિર તો વાચન-વ્યસની-ઊંચા માંદ્યલું જ, ને પૂરું પારખીને પીએ, વાંગ્મય-પેય. છૂટા પડ્યા પછી લાગ્યું કે ગપસપ, ગ્નાનગોષ્ઠી, ગમ્મતો ચાલુ રાખવી ઘટે. એટલે ત્રિકોણિયા ટેલીફોન-સ્કાઈપ કોન્ફરન્સોનો સીલસીલો ચાલ્યો. એને નામ આપ્યું : એકત્ર. પછી અમે સહુ સર્વત્ર થઈ ગયા. પણ અતુલ રાવલ જેનું નામ. એ આજે 'એકત્ર'ને નવા રૂપે લઈ આવે છે. શાર્લોટની શોભાના સીમાડા વિસ્તરે છે. ચારના ચોત્રીસ થશે. ભીડ ભેગી કરવાનો સવાલ નથી. વાચન-રસની એક કટોકટી આજ વરતાય છે, એ ભીડ ભાંગવાનો પડકાર છે.

સાધનોનો મહિમા નથી. નવાં સાધનોથી આપણે કેવી વાંગ્મય-સાધના કરવી છે, એ આપણે નક્કી કરવાનું છે. કેમ કે ભક્તની ખરી કસોટી તો 'નારાયન મિલ જાય', તે પછી શરૂ થાય છે, એ પહેલાં નહીં ! વીજળીના ઝબકારામાં આંખો અંજાઈ ન જાય, મીંચાઈ ન જાય, બલ્કે એ મબલખ અજવાળાંમાં સાચાં મોતીઓને ઓળખી, એમની માળા સુપેરે પરોવી, એક અનુપમ સૌંદર્યભર્યું અવનવીન સરસ્વતિકંઠાભરણ રચીએ, એ વિશ્વાસભરી શુભેચ્છા.

પ્રકાશક જ નહીં, એક સહવાચક તરીકે પણ અતુલ રાવલ

મારા જેવા ગુજરાતીઓની એક એવી આખી પેઢી છે કે જેમનાં દેશ કરતાં પરદેશમાં વધુ વર્ષો ગયાં છે. અને છતાં અમારામાંથી કોઈની ડાયસ્પોરા – ઈઝરાઈલથી બહાર રહેતાં જ્યુ – જેવી સ્થિતિ તો છે નહીં. સ્વેચ્છાએ કરેલું અમારું આ સ્થળાંતર છે. અમને અહીં કોઈ ભાષા-ઝૂંપા જેવું નથી. હા, છે તો એક ઊંડી તીવ્ર ફરિયાદ : અમને અહીં ગુજરાતી ભાષામાં, નવું કે જૂનું નિયમિત વાંચવાનું હાથવગું નથી. મન થાય અને કોઈ પુસ્તકાલય કે પુસ્તક-ભંડારમાં પહોંચી જઈ નવું પ્રકાશિત થયેલું સામયિક કે મનગમતું પુસ્તક લાવી વાંચવાની સગવડ નથી. વતનેથી પાછાં ફરતાં પહેરવેશ, ઉત્સવો કે સ્વાદોથી ઠાંસીઠાંસીને ભરેલી બેગોમાં ભાગ્યે જ વાંચવાનું ભાથું બાંધવાની જગા બચે છે. અભરાઈ પર ચઢાવેલાં પુસ્તકો હવે આઈપેડના બુક્શેલ્ફમાંથી આંગળી અડાડતાં ખૂલ જા સીમ સીમ થઈ શકે એમ છે – પણ આ નવી અભરાઈઓ તો હજુ ખાલી પડી છે! બારે કલાક નજર સામે પડેલાં જાત જાતનાં સ્ક્રીન ઉપર એકમાંથી બીજી નેટ-બારીઓ ખૂલતી રહે છે. પણ કશું નક્કર, ગમી જાય તેવું, અંદર ઊંડે જઈને અટકી રહે તેવું ટકાઉ વાચન હાથ લાગતું નથી. ટેકનોલોજીનો સતત ઉપયોગ કરતાં, અમે, એ જ અમારો ઉપયોગ કર્યા કરે તે કેમ ચાલે?

જેમ શાળા-કોલેજોના કેટલાક વિશેષ શિક્ષકો-અધ્યાપકોનાં નામ-સ્મરણો હજી આજે ય તાજાં છે તેવું જ શરૂઆતના વર્ષોમાં વંચાયેલાં પુસ્તકો અને દર મહિને-બે મહિને આવતાં સામયિકોની રાહ જોયાનું પણ યાદ છે. પણ હવે અહીં, સર્જાતા જતા ગુજરાતી સાહિત્યથી પરિચિત કેમ રહેવું? ...એનો રસ્તો અમે ખોળતા હતા—

તમે જાણો છે તેમ, ટેકનોલોજીની નવી શોધ આપણી વાચન-પદ્ધતિની મદદે આવી છે – પુસ્તક આપણે જે રીતે વાંચીએ છીએ તે જ રીતે કોમ્પ્યુટરના સ્ક્રીન પર,

મોબાઈલ પર, આઈ-પેડ પર વાંચી શકીએ છીએ – આંગળીથી પુસ્તક કે સામયિકનું પાનું ઉથલાવીએ એ જ રીતે આંગળીના સ્પર્શથી ઇલેક્ટ્રોનિક પુસ્તકનું પાનું ઉથલાવી શકાય છે, એ જ સ્પર્શથી અક્ષરો નાના-મોટા કરી શકાય છે. મુદ્રિત પાનાં વાંચીએ એ જ સગવડથી ને નિરાંતથી આ વીજાણુ પાનાં પણ વાંચી શકાય છે... એવી વ્યાપક સુવિધા માટે ‘એકત્ર’ નામની એક નાનકડી સહયોગી સંસ્થા અમે ઊભી કરી છે. વાચનની એક અર્થપૂર્ણ ડિજિટલ વ્યવસ્થા અમે રચી રહ્યાં છીએ, આપણા સૌને માટે. ટેકનોલોજીની મદદથી ગુજરાતી સાહિત્યનો પ્રસાર અને પ્રચાર કરવો એ ‘એકત્ર ફાઉન્ડેશન’નો હેતુ છે. અમને જણાવતાં અત્યંત આનંદ થાય છે કે ‘એકત્ર ફાઉન્ડેશન’ની સલાહકાર સમિતિના અધ્યક્ષ થવાની અમારી વિનંતી આપણા જાણીતા સાહિત્યકાર **શ્રી સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રે** સ્વીકારી છે.

ગુજરાતી ભાષામાં વિચારપત્રો, સાહિત્યનાં તેમજ વ્યાપક વાચનનાં ઘણાં સામયિકો છે. એમાં કેટલાંક વધુ મહત્ત્વનાં છે. પરંતુ દુનિયાભરમાં પથરાયેલા ગુજરાતીઓ સુધી એ પહોંચી શકતાં નથી, અને પહોંચાડવાં અત્યંત મુશ્કેલ પણ છે. ઉપરાંત, અનેક સામયિકોમાંથી ઉત્તમ ક્યાં તે પસંદ કરવાનું ને એને મંગાવવાનું સૌ માટે અશક્ય છે. વળી, વાચનમાં રસ હોય તો પણ સમયના અભાવે, સામયિકો પૂરાં વાંચી શકાતાં નથી. આ સંજોગોમાં આપણાં સામયિકો અને પુસ્તકોમાંથી ઉત્તમ સામગ્રીનું ચયન-સંકલન આપતા એક ઈ-ડાયજેસ્ટ દ્વારા ગુજરાત બહાર રહેતા ગુજરાતીઓને ઉત્કૃષ્ટ વાચન પહોંચાડવાનો એક સાહસિક પણ જરૂરી સંકલ્પ અમે કર્યો છે.

તો એવું એક ઈ-મેગેઝીન સંચયન અમે શરૂ કરીએ છીએ જે સામ્રાટ ગુજરાતી સાહિત્યમાંથી પસંદ કરેલી કૃતિઓ સૌની સામે મૂકી આપે. સૌથી વધુ આનંદ તો એ છે કે આવા ઈ-મેગેઝીનનું સંપાદન કરી આપવાની અમારી વિનંતી આપણા જાણીતા સાહિત્ય-વિવેચક-સંપાદક **શ્રી રમણ સોની**એ સ્વીકારી

છે ને આમ ઉત્કૃષ્ટ વાચન પહોંચાડવાના અમારા સંકલ્પમાં એમનો સાથ મળે છે.

પ્રત્યક્ષ નામના, પુસ્તક-પરિચય-સમીક્ષાના સામયિકના સંપાદક તરીકે, રમણભાઈ સરજાતા સાહિત્યના સીધા સંપર્કમાં છે અને હવે ‘સંચયન’થી આપણને પણ સર્જાતા જતા સાહિત્યથી અને આજની સાહિત્યિક આબોહવાથી પરિચિત રહેવાય એ હેતુથી કાવ્ય, વાર્તા, નિબંધ, પ્રવાસ, સ્મરણ, મુલાકાત વગેરેનું ચયન કરશે. રમણભાઈની સજ્જ અને પફ્વ રુચિ આ સામયિકનો એક આગવો ચહેરો ઉપસાવી આપશે. રમણભાઈ સમગ્ર સાહિત્ય-ઇતિહાસના અને સાહિત્યિક પડાવોના જાણકાર છે. અને એ જાણકારી એમના સંપાદકીય લેખમાં, અને એ પછીનાં પાનાંમાં જોઈ શકાશે.

સામયિક-પ્રકાશન ચોક્કસ એક સાહસ છે. એક બાજુ ગુજરાતી સાહિત્ય વાંચવાનું ઓછું થતું જાય છે. બીજી બાજુ કેટલાંક સામયિકો બંધ થતાં જાય છે, ત્રીજી બાજુ મોટા ભાગનું નેટ-વિશ્વ દૂષિત થતું જાય છે ત્યારે આ નવું સાહસ શા માટે? પરંતુ, અમે વાચનપસંદગીનો એક ઉપયોગી વિકલ્પ રચવાની દિશામાં જઈ રહ્યા છીએ અને વિશ્વાસપૂર્વક જઈ રહ્યા છીએ એ તમે જોઈ શકશો.

તો હવે હું, તમારા અને સંપાદકની વચ્ચેથી ખસી જઈ તમારી જ સાથે આ સહવાચનમાં જોડાઉં છું અને સંપાદકને જ તમારી સાથે સીધી વાત કરવા દઉં છું. ‘એકત્ર’ના આ પ્રયત્નને આગળ લઈ જવા આપનો સહકાર ને આપની શુભેચ્છા અમને મળશે એવો વિશ્વાસ છે. www.ekatrafoundation.org તથા www.ekatramagazines.com પરથી પણ આગળની માહિતી મેળવી શકાય છે.

તમારાં અભિપ્રાયો અને પ્રતિભાવો અમને જરૂરથી જણાવશો – એ પણ આ પ્રવૃત્તિ માટેની મહત્ત્વની શુભેચ્છા બની રહેશે.

‘સંચયન’ના પ્રવેશદ્વારે સ્વાગત – સંપાદક

તમે અમારા વાચક છો... સ્વાગત...

પણ હજુ તમારી સૌની ઓળખાણ થવી બાકી છે. પણ એ બહુ જલદી થઈ જશે. તમારી ઓળખ, આ ‘સંચયન’થી જ પાક્કી થવાની.

તમે જાણો છો કે, આપણે ત્યાં, છપાઈને પ્રગટ થતાં ગુજરાતી મેગેઝિન ઘણાં છે તો વળી, બીજી બાજુ, હવે આવાં ગુજરાતી e-magazines અને ગુજરાતી વિશેની websites પણ ઠીકઠીક છે.

એ બંનેના વાચકોને જોડવાનો અમારો મનસૂબો છે.

તમે ક્યાંકથી ને ક્યાંકથી, આવી બે જાતની ફરિયાદો સાંભળી હશે :

એક કંઈક આવી –

‘ત્રૈ, આ ગુજરાતીમાં બધું જે લખાય છે, સાહિત્ય – એમાં તમને સમજણ પડે છે? બહુ હાર્ડ લેંગ્વેજ હોય છે, નહીં? વાંચવું હોય છે પણ કંઈ જામતું નથી, રસ પડતો નથી – એવું કેમ લાગે છે?’

અને બીજી આ–

‘હવે જુઓને, બધા મચી પડ્યા છે ખટ-મીઠું ને મસાલા ભભરાવેલું, અને સાવ સસ્તા મનોરંજનવાળું પીરસવા! ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયાનો સાવ દુરુપયોગ છે આ તો! આ તે કંઈ કવિતા કહેવાય? ‘સાહિત્ય’ છે આ કંઈ?’

પહેલી નજરે કોઈને જરા વિચિત્ર લાગે, પણ આ બંને વાત સાચી છે. બીજી વાતમાં, જે ‘પીરસનારા’ છે તે એમ કહી રહ્યા છે કે, ‘અમે પબ્લિક ટેસ્ટ પ્રમાણે કરીએ છીએ. બધાંને એ જ ગમે છે – તમારું પેલું અઘરું અઘરું ગુજરાતી નહીં.’ પણ, એમને ખબર નથી કે, પબ્લિક ટેસ્ટને નામે એ લોકો વાંચનારાઓના ટેસ્ટને બગાડે છે, એ વાચન- રસિયાઓને ઠેરના ઠેર રાખે છે! જે ઉત્તમ હોય એ પચવું-સમજવું અઘરું જ હોય – એવું બધાએ જે માની લીધું છે ને, એ જ બરાબર નથી. ઉત્તમ હોય, પૌષ્ટિક હોય, એ સ્વાદિષ્ટ પણ હોઈ શકે. કેમ ન હોઈ શકે?

આપણે એ દિશા ખોલવી છે.

હવે આ બીજી વાતમાં, વળી જે તુચ્છકારથી ફરિયાદ કરનારા છે એ પણ જરાક સુગાળવા તો છે જ – એમ ઊંચે આસને બેસી જવાની, કે ત્યાં જ બેસી રહેવાની ય શી જરૂર છે? તમે જરા પ્રેમથી નીચે હાથ લંબાવો, હાથ મેળવો, નીચે જે ઉત્સુક છે એમને ધીરેધીરે સસ્નેહ ઉપરનાં પગથિયાં ચડાવો, તમારી નજીક લો. – તમારી નજીક ખેંચવા માટે પણ તમારે સ્હેજ નીચે ઝૂકવું પડશે. તમારે નમી પડવાનું નથી, પ્રેમથી ઝૂકવાનું છે. એટલે કે, જે ઉત્તમ છે પણ સુપાચ્ય છે એ દિશામાં આ વાંચનારને, હળવેથી લઈ જવાના છે પરથમ પહેલાં.

ને હવે પહેલી વાત : હાર્ડ લેંગ્વેજ જેવું ખાસ હોતું નથી – ભાષાને ઓળખતાં જઈશું, પરિચય કેળવતાં જઈશું, મૈત્રી અને પ્રેમ કરતાં જઈશું પછી એ, જે ‘હાર્ડ’ લાગે છે ને, તે પીગળવા લાગશે. વાંચતાંવાંચતાં જ રસ પડવા લાગશે – ચટાકાવાળું હોય એ જ ચાખવું એવી જિદ છોડી દઈએ તો પછી ખરો સ્વાદ, ખરી ભૂખ જાગશે. નવા દરવાજા ખૂલશે – ઉત્તમ, છતાં રસાળ, ગુજરાતી સાહિત્યના.

આ હું એવા વાચકો સાથે વાત કરી રહ્યો છું જે ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયાના માહેર છે – કોમ્પ્યુટર, આઈ પેડ, ટેબ્લેટ, સ્માર્ટ ફોન.... એમાં વાંચવાથી ટેવાયેલા છે, કેટલાક તો એમાં જ વાંચવા ટેવાયેલા છે. – ઈલેક્ટ્રોનિક (વીજાણુ) અક્ષરો, શબ્દો, વાક્યો, આકૃતિઓ, રંગો, ડિઝાઈનો.... એવી ઈમેયૂજિસ સાથે એમની આંખો મળેલી છે.

એ સઘળા કહેશે : “અમારે હવે પેલી ઈમેયૂજિસમાંથી, અક્ષર-આકૃતિઓમાંથી, અર્થનો કસ અને રસ કાઢવો છે, એનો સ્વાદ ચાખવો છે. અમને ગુજરાતી સાહિત્યનો બહુ જ ઓછો, ન-જેવો પરિચય છે, એટલે, અમારે હવે ખરા ગુજરાતી સાહિત્યના વાચક થવું છે. એમ તો, અમે વાંચ્યું ય છે કેટલુંક – પણ બધું આચર-કૂચર. ઈલેક્ટ્રોનિક સાધનો પર જે બધું ઠલવાય છે એના પર પણ નજર કરી છે. પણ કંઈ આગળ વધાતું નથી. ગોળ ગોળ, ત્યાંના ત્યાં, ફરવાનું થાય છે. એટલે હવે જરા અંદરના, બીજા દરવાજા ખોલવા છે.

સુંદરને અને ગુણવાનને બંનેને મળવું છે – ગુણવાન સુંદર પણ હોય તો બહુ સારું, સૌથી પહેલાં એમને મળવું છે.”

તો, કરીએ શરૂ.

– પણ એ પહેલાં, જરાક કૌંસમાં, જરાક કાનમાં, પેલા સાહિત્ય-માહેરો સાથે પણ ટૂંકી વાત કરી લઈએ? ભલે બધા જ સાંભળે....

એ બધા, ગુજરાતી સાહિત્યમાં ‘ઉત્તમ’ના ચાહકો છે, ને આગ્રહી ચાહકો છે પાછા! કેમકે એ જાણકારો છે; અત્યારે શું શું ચાલી રહ્યું છે ગુજરાતી સાહિત્યમાં – એ બરાબર જાણે છે આ મહાનુભાવો.

પણ એ બધા લખેલું-છાપેલું વાંચવાથી વધુ ટેવાયેલા છે, સીધું કૉમ્પ્યુટર ઉપર કે આઈપેડ પર વાંચવાનો એમને મહાવરો નથી. એમને બહુ મજા નથી પડતી કૉમ્પ્યુટરના પરદા પર ઝબકતા, તગતગ થતા, અક્ષરો વાંચવામાં... છાપેલું એ જ ખરું અમારે તો – એવું એ કહેવાના.

એમને ય રીઝવવાના છે – જરાક આ તરફ કૉમ્પ્યુટરને પરદે પણ વળવા માટે, ને ખાસ તો, અહીં આવું ચયન કેમ છે એ સમજવા માટે.

આ, અહીં જે પસંદ કર્યું છે તે, કેટલુંક જોઈ-વિચારીને કર્યું છે, કેટલુંક વળી પહેલી અજમાયશ માટે કર્યું છે. વચલો રસ્તો લીધો છે – પગરસ્તે પહોંચી શકાય એવો. કેમકે, એવો કોઈ રોપ-વે તો શોધાયો નથી, સાહિત્ય-કલા વિશે, કે નીચે મેદાનમાંથી સીધા જ સૌને શિખર પર લઈ જવાય! અમે જરા દલપતરામગીરી કરી છે; આપણા પહેલા અર્વાચીન કવિ દલપતરામ. – એમણે કહેલું કે, ‘ધીરેધીરે સુધારામાં સાર છે...’ એ વિચાર અખત્યાર કર્યો છે. જો કે, આપણો ‘સુધારો’ એટલે દલપતરામવાળો નહીં; ‘આજ’-વાળો. આજ, પ્રેઝન્ટ, સામ્રાજ્ય, – એવું ગુજરાતી સાહિત્ય. આજના એ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉચ્ચ આગ્રહો પણ છે ને મનોરંજન-લક્ષી ટ્રીકો પણ છે – એય ને ઘણું ખડકાતું જ રહે છે, ગુજરાતીનાં ‘સાહિત્યિક’ મેગેઝીનોમાં. ને બીજી બાજુ, વાંચનારાઓ સુસ્ત છે, મોટમોટા પ્રોફેસરોય પ્રમાદી થઈ ગયા છે.

આવી પરિસ્થિતિની વચ્ચે – આપણા આ મિત્રો, જે વાંચવું-વાંચવું થઈ રહ્યા છે એમને માટે, એ સરખો પ્રવેશ કરી શકે એવો સરળ, ઉત્તમ છતાં આ-કર્ષક રસ્તો અમારે કરવો છે; ને તમારી, દિગ્ગજોની, શુભેચ્છાથી કરવો છે.

તો, અમારો ગેમ-પ્લાન કંઈક આ પ્રમાણે છે :

ઈ.૨૦૧૩. એ વર્ષનાં, ગુજરાતીનાં સામયિકોમાંથી ચયન કર્યું છે – મોટાભાગનું. એમાં, રસપ્રદ હોય, ઉત્તમ હોય; કેટલુંક સહુના ધ્યાનમાં આવ્યું હોય, કેટલુંક ન આવ્યું હોય પણ ધ્યાનપાત્ર હોય – એ લીધું.. જરીક ‘હાર્ડ’ એને હમણાં બાજુએ રાખ્યું. ત્રીજા અંક સુધીમાં તો એ પણ લઈશું.

પછી, કેટલુંક લીધું છે પુસ્તકોમાંથી. એ બધાં હાલનાં જ પુસ્તકો છે. એમાંથી થોડાક અંશો લીધા છે – રસ પડે ને તૃપ્તિ પણ થાય એવા.

અને એ પછી, જરાક પાછળના સાહિત્યમાંથી. થોડુંક એ પણ ચાખી લઈએ. દલપતરામ વગેરે લેખકોને અમે યાદ કર્યા છે – એમનું પણ કેટલુંક મહત્ત્વનું અમે અહીં રજૂ કર્યું છે...

આમ ત્રિસ્તરીય મોરચો છે આ.

એક આશય એ પણ ખરો કે, જ્યારે બધા જ વાચકો બધું વાંચી શકતા નથી ત્યારે એમને માટે આ પસંદ કરેલી વાનગીરૂપ પણ નીવડશે.— એટલે કે આ ડાયજેસ્ટ છે; જરા હળવું ગુજરાતી કરીએ તો આ “સુપાય સંચય” છે...

કોણકોણ વાંચવાના આ સંચય, એની હાલ અમને, ખરેખર, કંઈ પૂરી ખબર નથી. એટલે આ બધું હાલ સર્વગ્રહણ-યોગ્ય રાખ્યું છે. સાહિત્યમાં ક્યારનાય પ્રવેશી ચૂકેલાઓ તેમજ પ્રવેશ કરનારાઓ, થોડેક સુધી ગયેલાઓ – એમાંથી કોઈપણ, આ ચયન વાંચીને નિરાશ નહીં થાય –એવી આશા જ અમે રાખતા નથી, ખાતરીથી કહીએ છીએ. પછી, થોડીક ભૂલચૂક લેવી-દેવી ...

હા, એટલે કહેજો – જે લાગે તે; પ્રેમથી, પણ ચોખ્ખુંચટ કહેજો. તમારો પ્રતિભાવ, એવો ફીડબેક, ખાસ જરૂરી છે. બીજો-ત્રીજો અંક વધુ રસપ્રદ, વધુ ગ્રાહ્ય, વધુ રૂડો થાય એમાં તમારા પ્રતિભાવનો પણ ફાળો હશે જ. હાલ તો બસ, તમારી સામે આ સં-ચયન...

ગયા ઊતરતા શિયાળો મિત્ર અતુલ રાવલ વડોદરા આવેલા એમણે કહ્યું કે emagazine પણ કરવું છે (એમના ‘એકત્ર’ના, તો બીજું ઘણું ઘણું કરવાના મનસૂબા છે). મને કહે, ‘તમે સંપાદન કરો?’ મારી પોતાની પળોજણો કંઈ ઓછી ન હતી. પણ એમણે એવા એવા અદૃશ્ય વાચકો મારી સામે ખડા કર્યા કે મારાથી ‘હા’ પડાઈ ગઈ ! – ને પછી રસ પણ પડ્યો : ઈલેક્ટ્રોનિક માયાવી જગતથી હું લગભગ અજાણ્યા જેવો – મને થયું કે ચાલો આપણેય થોડુંક જાણવા-સમજવા મળશે. નવું શીખવાની તાલાવેલી જીવનના કયા તબક્કે હોતી નથી? એટલે એ દિશામાં આ એકડો માંડું છું...એ માટે, અલબત્ત, અતુલનો પણ હૃદયપૂર્વક આભાર.

છેલ્લે એટલું કે, આ ચ-ય-ન છે – અત્યારે અમારું. પછી ધીમેધીમે અમારું અને તમારું – દિગ્ગજોનું તથા નવા વાચકોનું સહિયારું.

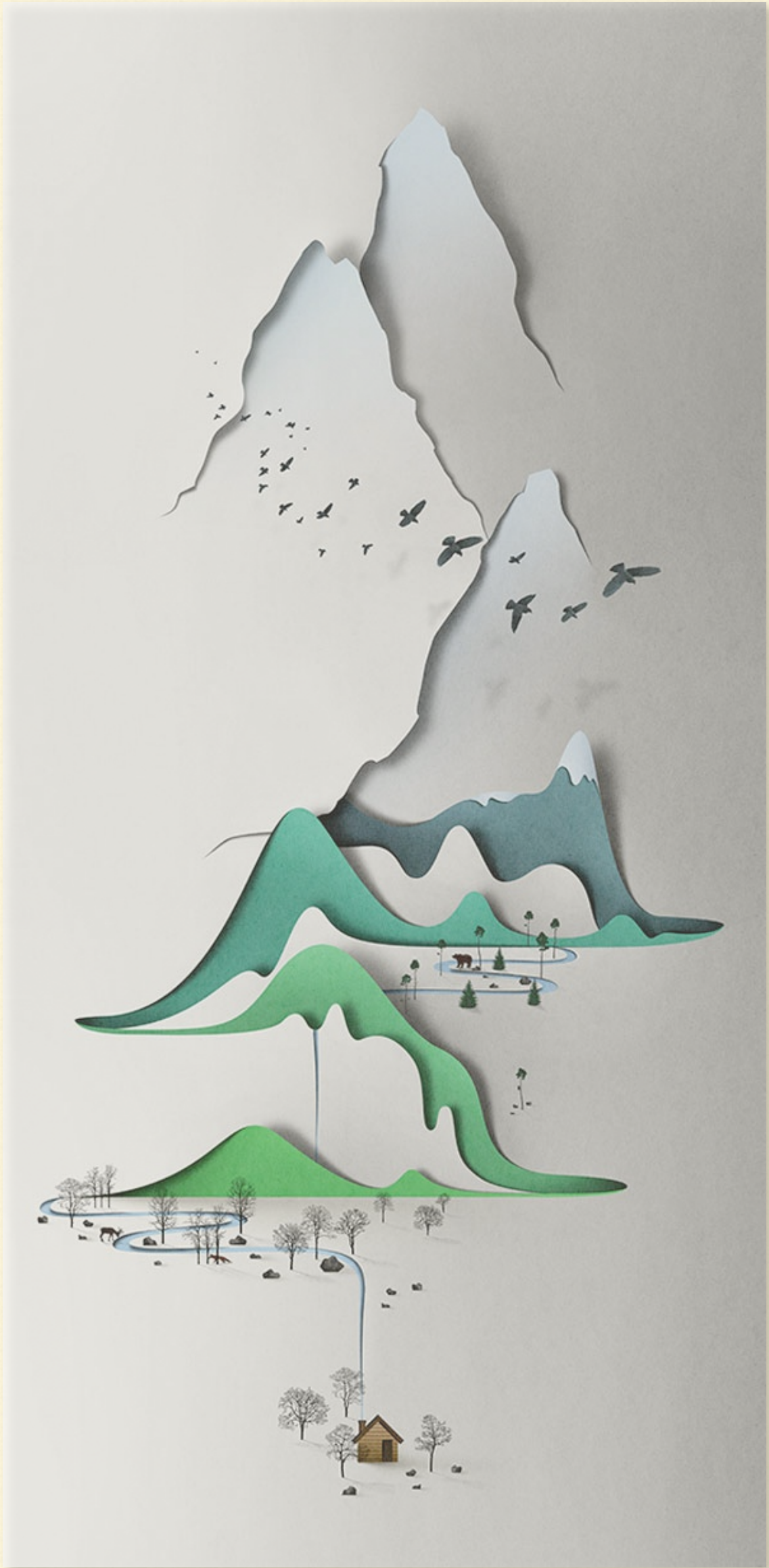
ફરીથી, સ-સ્નેહ, સ્વાગત.

રમણસોની

Vertical Landscape Papercut Illustration by Eiko Ojala

કવિતા

ધ્રુવ ભટ્ટ
જયદેવ શુક્લ
રમણીક સોમેશ્વર
કમલ વોરા
મરીઝ

— ચાલ, પંખીની ભાષા...

ધ્રુવ ભટ્ટ

ચાલ પંખીની ભાષા કંઈ જાણીએ.

કવિઓ તો અઘરું ને ઝાઝું બોલે છે ચાલ સહેલું ને થોડું કંઈ માણીએ.

ટિટોડી કકળીને કહેતી પણ હોય કે આ આખું તળાવ મારું આણું;

એમાં જો કલકલિયો ઊંધો પછડાય અને સોંસરવું પાડી દે કાણું;

કાળો કોશી તો એને શીખવવા બેસે કે ચાલો કલકલિયાને મારીએ.

ચાલ પંખીની ભાષા કંઈ જાણીએ.

બગલાનું કહેવું કે આખાં તળાવ કોઈ આણામાં માગે એ કેવું?

ચકલી કે' અમને તો આટલુંક આપેલું ધૂળ મહીં નાહ્યાની જેવું.

પોપટ કાં પારેવાં બોલતાં રહે કે આવા ઝઘડાઓ ઘરમાં ના ઘાલીએ

ચાલ પંખીની ભાષા કંઈ જાણીએ.

[નવનીત-સમર્પણ, જુલાઈ, ૨૦૧૩]

મા

જયદેવ શુક્લ

૧

ખળખળતી નદીને
આ કાંઠે
તું, હું, આપણે સૌ
રોજ
હસતાં, રમતાં ગોઠડી કરતાં...

તારા હાથમાંની
રાખોડી રંગની લાકડીને
નેવું વર્ષે પણ
તારો ટેકો હતો.

તું અચાનક
સામે કાંઠે પહોંચી ગઈ...

લાકડી તો
મારા હાથમાં જ રહી ગઈ!

૨

ઊભો છું
આ
લાકડી પકડી.

લાકડીના વિસ્સા હાથા પરથી
તારી મ્હેકતી હથેળી
ધીમે ધીમે
મારી હથેળી સાથે
ગૂંથાઈ ગઈ...

આજે
ફોરે છે
આખું ઘર!

હું
લાકડીને
જોરથી વળગી પડું છું.

૩

આ લાકડી
હવે ઊભી છે
એકલી.

પથારીની ડાબી બાજુએ
તું બેસતી
તે જગા પરનો આછો દાબ
આજેય એમ જ છે.

ટાઈલ્સ પર
તારાં પગલાં ઘસાવાનો
ને લાકડીનો નજીવો અવાજ
જાગ્યો.
એકદમ નજીક
આવી પહોંચી છે
તારા શરીરની ગન્ધ.

તારો રોજનો પ્રશ્ન :
'ભાઈ, કેટલા વાઈગા?'
હું શું જવાબ આપું?

વૃદ્ધ એકાદશક કમલ વોરા

(૧૧ કૃતિઓમાંથી અહીં ૨ લીધી છે)

૪
કેડેથી નમી ગયેલી ડોસીને દેખી
જુવાન નર માને છે કે
ડોસી હજુય એનું ખોવાયેલું બાળપણ શોધી રહી
છે
એ તો બોખું મોં ખડખડ ફુલાવતાં
જવાબ વાળે છે :
ભોંયમાં છુપાયેલ પીટિયા મરણને
લાકડીની આ ઠક...ઠકથી
હાકોટા દઉં છું
આવ...બહાર આવ
મોંઠામોંઠ થા
તેં ભલે મારી કેડ આગોતરી વાળી દીધી
લે, આ ઊભી તારી સામે ભાયડા જેવી
તને ચોટલીએ ન ઝાલું ન હંફાવું
એકાદ વાર ન ફંગોળું
તો હું બે બાપની
પછી તું મને ભોંયભેગી કરવી હોય તો કરજે
કેડેથી નમી ગયેલી ડોસીને દેખી
જુવાન નર
સહેજ ટટ્ટાર ઊભો રહેવા મથે છે

૭
એક હતો ડોસો એને બે ડોસી
એક માનીતી
બીજી અણમાનીતી
પણ ઉંમર વધતી ગઈ એમ
માનીતી કઈ અને
અણમાનીતી કોણ
એમાં ભૂલ થવા માંડી
માનીતીને કહેવાની વાત
અણમાનીતીને કહેવાવા લાગી
અને અણમાનીતીથી છુપાવવાની વાત
છતી થતી ગઈ
મૂઝવણનો કોઈ ઉકેલ નહોતો અને
વરસોનું ટેવાયેલું મન
કેમેય કરી બદલાય એમ નહોતું
તોડ કાઢવા
ડોસાએ મરી જવાનો ઢોંગ કર્યો અને
મોંઝાટ રડશે તે માનીતી એવું નક્કી કર્યું
પણ થયું એનાથી ઊલટું
ડોસીઓ
આંખો મીંચકારતી એકમેકને તાળી દેતી
બોખાં મોંએ ખડખડાટ હસવા લાગી
મરી જવાનો ઢોંગ કરતો ડોસો
પારખું કરવા જતાં
ખરેખરનો ઊકલી ગયો

[એતદ્, માર્ચ, ૨૦૧૩]

એકનું એક રમણીક સોમેશ્વર

બધું એકનું એક

પછી રોજ આ કાગળ ઉપર કેવી છેકાછેક!

બધું એકનું એક!

એ જ રોજનું આંગણ, ફૂલો, ઝાડ-પાન ને પંખી
એ જ અગાસી, એ જ આંગણું રોજ રહો છો ઝંખી

ટેવ બનીને પીડ્યા કરતી આ તે કેવી ટેક!

બધું એકનું એક!

કેટકેટલું ખખડે-ખૂલે-પમરે છે ચોમેર
અને તોય ઊભા રહેવાનું અહીં ઠેરના ઠેર!

ગૂંચ પડી ત્યાં માંડી આ તે કેવી ઠેકંઠેક!

બધું એકનું એક!

[કુમાર, જાન્યુઆરી, ૨૦૧૩]

તેનો આ અંજામ છે મરીઝ

મેં તજી તારી તમન્ના એનો આ અંજામ છે,
કે હવે સારે જ લાગે છે કે તારું કામ છે.

છે સખલન બે ત્રણ પ્રસંગોમાં મને પણ છે કબૂલ,
કોણ જાણે કેમ આખી જિંદગી બદનામ છે?

એક વીતેલો પ્રસંગ પાછો ઉજવવો છે ખુદા!
એક પળ માટે વીતેલી જિંદગીનું કામ છે.

મારી આ મજબૂર મસ્તીનો નશો ઊતરી ગયો,
આપ એવું પણ કહો છો કે મને આરામ છે!

કોણ જાણે કેમ સાંભળતાં જ દિલ દુખતું હશે!
આમ હું માનું છું તારું નામ પ્યારું નામ છે.

આપની સામે ભલે સોદો મફતમાં થઈ ગયો,
આમ જો પૂછોબહુ મોંઘાં અમારાં દામ છે.

જિંદગીના રસને પીવામાં કરો જલદી 'મરીઝ',
એક તો ઓછી મદિરા છે ને ગળતું જામ છે.

[કાવ્યસંગ્રહ આગમન (૧૯૭૫)-માંથી]

મારું એકાંત પુન્ના નાયક

ઘોંઘાટ શમી ગયો હોય છે,
ચિત્ત શાંત થયું હોય છે,
પછી
મારી મારે માટેની શોધ
આરંભાતી હોય છે.

અને કાવ્યની પ્રથમ પંક્તિ
રૂમઝૂમ કરતી આવતી હોય છે મારી પાસે

અને હરજી હળવે હળવે
મૂકતા હોય છે હાથ
મારે ખભે...

[નવનીત-સમર્પણ, ઓગસ્ટ, ૨૦૧૩]

તારું સુખ પ્રવીણસિંહ ચાવડા

રજાના દિવસે પણ સુબોધભાઈને બપોરે આરામ કરવાની ટેવ નહોતી. કંઈ ને કંઈ કામ કર્યા કરે. મોડેથી, અંધારું થવા આવે ત્યારે ચાલવા જાય. આજે રવિવાર હતો અને સાડા પાંચ થયા હતા છતાં એ મેડી પર બેઠાબેઠા વિદ્યાર્થીઓની નિબંધની નોટબુકો તપાસતા હતા; હ્રસ્વ-દીર્ઘની ભૂલો લાલ પેનથી સુધારે, ક્યાંક અનુસ્વાર મૂકે. ઘરમાં સાવ શાન્તિ હતી અને કામ કરવા માટે અનુકૂળ વાતાવરણ હતું. એ... જાઉં છું – એવો લહેકો કરતાં વિમુબહેન થોડીવાર પહેલાં જ ગયાં હતાં. એમ તો ઠેઠ ઘરના બારણા સુધી શાકવાળી બાઈ આવતી, પણ દિવસમાં બે વાર, સવારે અને સાંજે, બહાર ગયા વગર એમને ચાલતું નહીં. શાકને બહાને પગ છૂટે થાય, બે-પાંચ બહેનપણીઓને મળાય, ભેગાભેગું મંદિરનેય સપાટામાં લઈ લેવાય. સુબોધભાઈને તો પોતે અને પોતાનું કામ. બારણું બંધ કરવા માટે પણ મેડીએથી નીચે ઊતર્યા નહોતા. કહી દીધું હતું - એ... ભલે. બારણું આડું કરતાં જજો.

ઘર શેરીની વચ્ચોવચ હતું, વગડામાં નહીં. આમ પણ જાપ્તો રાખવો, ચોકી મૂકવી, તાળાં મારવાં એ એમની પ્રકૃતિમાં નહોતું. કોઈ આવી જશે, હાથ મારી જશે – એ વળી શું? અરે ભાઈ, આપણા સમાજમાં, આપણાં માણસોની વચ્ચે વસીએ છીએ. એ બધાં ઓછાં જ ચોર છે?

મેડી નાની પણ સ્વચ્છ અને સુઘડ હતી. મોટે ભાગે એનો ઉપયોગ સુબોધભાઈ જ કરતા. સૂવા-ઊઠવાનું, વાંચવા-લખવાનું બધું મેડીના એકાન્તમાં, નિયમિત સજાઈ તો થાય, પણ એને વધારે વ્યવસ્થિત રાખવાનું, પોતાની રુચિ પ્રમાણે ગોઠવવાનું કામ વાપરનારનું પોતાનું. પલંગની ચાદર ચોખ્ખી, ટેબલ પર પેન પેન્સિલ કાગળો શબ્દકોશ બધું પોતપોતાની જગ્યાએ.

એકાગ્રતાનો ભંગ થયો પત્નીના અણધાર્યા પ્રવેશથી. જાળી ખખડી, ધડાકા સાથે બારણું ઊઘડ્યું અને શું થયું તે સમજાય એ પહેલાં હાક સંભળાઈ, ‘એ... શું કરો છો?’

ગયે પા કલાક પણ નહોતો થયો. માંડ શેરીના નાકે પહોંચ્યાં હશે.

એમણે સહેજ કંટાળા સાથે પૂછ્યું, ‘શું હતું ? કંઈ ભૂલી ગયાં ?’

સ્વગત બોલ્યા પણ ખરા- લૂંટારા આવ્યા ? ધાડ પડી ?
'નીચે આવો, જરા જલદી.'

સુબોધભાઈને આ પદ્ધતિ સામે વાંધો હતો. ચીડ ચડતી. કામમાં કંઈ હોય નહીં અને વારંવાર હુકમ છૂટે - નીચે આવો. આ સ્ત્રી ! જંપીને બેસવા દેતી નહોતી. કોઈવાર ગુસ્સો પણ આવતો, રમૂજમિશ્રિત.

'પાંચ મિનિટ શાન્તિથી કામ નથી કરવા દેતાં.'

'આ કોણ આવ્યું છે, જુઓ તો !'

હવે ઊભા થવું પડ્યું. પેન હેઠી મૂકી. દાદર સુધી ગયા અને પૂછ્યું, 'કોણ છે ? જે હોય તે, ઉપર મોકલો.'

ઉત્તરમાં નીચે, જીનાના બારણામાં હસુંહસું થતું પત્નીનું મોં દેખાયું. ડોક લંબાવી ઉત્સુકતાથી પતિ સામે જોતાં બોલ્યાં, 'નીચે આવીને પોતે જુઓ. હું નહીં કહું.'

સરપ્રાઈઝ, સરપ્રાઈઝ !

ચીડ જતી રહી અને હસવું આવ્યું. હજુ, આ ઉંમરેય, નાની બાળકીની જેમ શરારત કરવાની ટેવ નહોતી ગઈ. નીચે ગયા અને જોયું ત્યારે સુબોધભાઈને થયું, અરે અરે, આટલું મોટું સરપ્રાઈઝ મારે માટે લાવ્યાં ! આ તો વારંવાર સપનામાં આવતું તે માણસ.

'બજારમાં પેસતાં જ મળી ગઈ. નહોતી આવતી, બોલો! કેમ છો, મજામાં છો - કરીને કહે, હું જાઉં, ઉતાવળમાં છું. સાડીઓ જોવાની છે, ફલાણીને મળવાનું છે.'

સુબોધભાઈ લગભગ સાંભળતા નહોતા. એ આગંતુકની સામે જોઈ જ રહ્યા. ઊંડો શ્વાસ લીધો, છોડ્યો.

'કહે કે પછી કોઈવાર આવીશ નિરાંતે, મેં કહ્યું, 'તારા સરને મોઢું બતાવવા તો આવ બે મિનિટ !'

સુબોધભાઈએ ધીમેથી પૂછ્યું, 'કેમ છે, નીલમ ?'

ગૃહિણી છોકરીને ઉપરથી નીચે સુધી જોતાં હતાં, એના માથે વાંસે હાથ ફેરવતાં હતાં. પતિના પ્રશ્નનો ઉત્તર એમણે જ આપ્યો, 'જોઈને તમને શું લાગે છે - મજામાં હશે કે નહીં ?'

તર્જની બતાવતાં બોલ્યાં, 'આવી હતી, ખેપટ !'

સાચી વાત. દૂબળી હતી, સળી જેવી, અને ભીરુ. સપનામાં એ રૂપે જ આવતી.

રડતી. એમની સામે હાથ લંબાવતી.

સામસામે ઊભેલાં ગુરુ અને શિષ્યા મૂંગા હતાં. બોલવાની જવાબદારી વચ્ચે ઊભેલાં ગુરુપત્નીએ ઉપાડી લીધી હતી. એ કંઈક દુભાષિયા જેવું કામ કરતાં હતાં. એકના વતી પ્રશ્ન પૂછે, બી જાના વતી ઉત્તર આપે. છોકરીના દેખાવમાં થયેલા ફેરફારનો ઉલ્લેખ કર્યો; હવે એ પરિવર્તનને વાજબી ઠેરવતું કારણ પણ એમણે જ આપ્યું, 'એ તો હોય. આમેય, મેરેજ પછી.'

બજારમાંથી પકડીને ઘેર લાવ્યાં, પતિના માનસિક ઘડિયાળ પ્રમાણે પાંચ-દસ મિનિટ, પણ એટલા સમયમાં વિમુબહેને પ્રશ્નો પૂછીપૂછીને જાણવા જેવું રજેરજ જાણી લીધું હતું. પરણી ત્યારે એનો મિસ્ટર કારકુન હતો ને ? અરે, એ તો કારકુની છોડી, ભારે પરીક્ષાઓ પાસ કરી, ફોરેસ્ટ ઓફિસર બની ગયો છે ! નોકરી રાજપીપળા છે. શનિરવિ સાથે બીજી બે-ત્રણ રજા જોડી જમાઈરાજ સાસરીમાં પધાર્યા છે. સ્વામીનાથને ઘેર મૂકીને આપણાં આ બહેન સાડીઓની દુકાનો ફેંદવા નીકળ્યાં છે, બોલો !

ઉત્તેજનામાં ત્રણે એક સાથે બોલવા લાગ્યાં.

સુબોધભાઈએ કહ્યું, 'બેસ, નીલમ.'

'હું ફ્ટેફ્ટ ચા મૂકું.'

'એકલી ચા પાશો ? સાથે કંઈક-'

'એ તમારે અમને શીખવવાનું ન હોય. બધી ખબર પડે છે.'

'બેન, રહેવા દો પ્લીઝ-'

'નીલમ, તારા સાહેબને તો એમ જ છે કે બધું એમને જ આવડે છે.'

'તું ઊભી કેમ છે ? બેસ તો ખરી !'

'ત્યાં પેલા રઘવાટ કરતા હશે.'

'મોઢું થશે થોડું તો શું - પેલા તને હાથકડી કરશે ?'

ચોર-પોલીસવાળી રમૂજ પતિ સમજી શક્યા નથી એવું લાગ્યું એટલે સ્પષ્ટતા કરી : 'ફોરેસ્ટ ઓફિસર તે જંગલ ખાતાનો ફોજદાર ખરો કે નહીં ?'

સંપૂર્ણ અરાજકતા હતી. કંઈ સમજાતું જ નહોતું ! બે સ્ત્રીઓએ ભેગા મળીને કલબલ કરી મૂકી હતી. હવે સુબોધભાઈથી રહેવાયું નહીં. એમણે ધીમેથી પણ સત્તાવાહી સ્વરે કહ્યું, 'બેસ, નીલમ !'

બીજી બાજુ પત્નીને સૂચના આપી, 'એને શું પૂછવાનું હોય ? તમે રસોડામાં જાઓ અને ચા મૂકો.'

વળી નીલમ તરફ ફર્યા, 'કંઈક વાત કર. કેટલાં વરસે તને જોઈ.'

'દિવાળી પછી, એટલે ગણો ને, આ નવેમ્બરમાં મેરેજને બે વરસ પૂરાં થશે.'

સમયનો ચોખ્ખો હિસાબ, કેલેન્ડર પ્રમાણે. સુબોધભાઈને થયું, હિસાબની બીજી પદ્ધતિ પણ છે. એક એક દિવસ, એક એક રાત ગણીને પસાર કરી છે.

નીલમ બેઠી. સાથે વિમુબહેનને પણ હાથ પકડીને ખેંચ્યાં, 'તમે બેસો, બેન. આપણે ફોર્માલિટીની કોઈ જરૂર નથી અને કંઈક જોઈતું હશે તો સામેથી માગી લઈશ.'

એમ માને તો વિમુબહેન શાનાં ! નીલમને હળવેથી હડસેલતાં એ ઊભાં થઈ ગયાં, 'બેસ છાનીમાની. તારા સર સાથે વાતો કર.'

'સહેજ જલદી કરજો. એને ઉતાવળ છે તો આપણે એને ખોટી રોકી રાખવી નથી.'

પછી એ જ વિચારને એમણે બીજી રીતે રજૂ કર્યો, 'એ તો કહે. કશું નાસી જતું નથી. બેસશે નિરાંતે કલાક.'

પોતાના દીદાર તરફ ધ્યાન હવે ગયું : ઊંચો લેંઘો અને લાંબી બંડી. એની ઉપર ફેંદાયેલાં જટિયાં. વિદ્વાનનું આ ઘરઘરાઉં સ્વરૂપ હતું. વિચાર આવ્યો કે મેડી પર જઈ બીજું કંઈ નહીં તો ઝભ્ભો ચડાવી લેવો, માથે કાંસકો ફેરવી લેવો.

એ વિચાર માંડી વાળ્યો અને માથે સહેજ હાથ ફેરવી ચલાવી લીધું. આ તો નીલમ હતી; ક્યાં કોઈ પારકું માણસ હતું ? ભણવા આવતી અને મેડી પર એમની પાસે બેસી રહેતી ત્યારે પણ આ જ હતું.

'હવે આ મંડ્યા છે કે આટલે આવ્યાં છીએ તો ભેગું આબુ-અંબાજી ફરી આવીએ.'

'કોણ ?'

'આમ તો કાલે નીકળવાની વાત છે, પણ આમનું કંઈ ઠેકાણું નહીં. ગમે ત્યારે બેગ ગાડીમાં નાખીને કહી દે કે ચાલ, બેસી જા.'

સુબોધભાઈ સહેજ આગળ ઝૂક્યા, 'નીલમ-'

'આમ જો મારી સામે. હા, હવે મારા એક પ્રશ્નનો જવાબ આપ.'

નીલમે હસવાનો પ્રયત્ન કર્યો, 'તમે તો પરીક્ષા લેતા હો એવું કહો છો.'

'સાયું કહે, તું સુખી છે ને ?'

રસોડામાં ધડાધડી ચાલી રહી હતી, ફીજ ઊઘડ્યું, બંધ થયું. તપેલી ખખડી.

સમયની ખેંચ હતી.

કોઈ પણ ક્ષણે, હાથમાં ચા-નાસ્તાની ટ્રે સાથે હાજર થઈ શકે.

પત્ની કરતાં વધારે ઝડપ પોતાને કરવાની હતી !

પુરશી બે ઈંચ આગળ ખસેડી અને ઢીંચણ પર કોણી ટેકવી ઝટઝટ બોલવા લાગ્યા, 'તું જ કહે, નીલમ, જે થયું તે સારું થયું ને ?'

'શું થયું ?'

'ત્યારે તું મારી વાત માનવા તૈયાર નહોતી અને ઝઘડા કરતી હતી કે ના સર, તમારા વગર નહીં જીવી શકું-'

ઘરના પાછળના ભાગ તરફ નજર નાખી લીધી. બેઠક ખંડ, પછી સ્ટોરરૂમ અને એના પછી રસોડું એવી રચના હતી.

'એમ માને છે કે એકલી તું જ દુઃખી થઈ ? અમે માણસ નથી ? અમારે હૃદય નહીં હોય ? પરાણે મોકલી તે અમને કંઈ કષ્ટ નહીં પડ્યું હોય ? તું તો બચ્યું હતી. તને ન હોય, પણ મને તો કર્તવ્યનું ભાન હોય ને ? તારા સુખનો વિચાર મારે કરવાનો હતો.'

અચાનક એમનો સ્વર ફાટી ગયો, 'એટલો વિશ્વાસ રાખજે કે તું મૂકી ગઈ હતી એવો ને એવો આજે છું. કશું બદલાયું નથી. હા, હૃદય થોડું પોચું બની ગયું છે, પણ એનો ઉપાય નથી. ફરિયાદ પણ નથી. આટઆટલું બન્યું, આખી એક નવલકથા જીવી ગયાં આપણે બંને, એના ઘા તો રહે ને ? સમજ, ડહાપણ કશું કામમાં આવતું નથી. માણસને એમ ભૂલી શકાય છે ? અડધું અંગ બની ગયું હતું. એને કાપીને ફેંકી દેવાય છે ? કાળ બધું ભુલાવી દે છે અને ગમે તેટલા ઊંડા ઘા રુઝાઈ જાય છે એવું મનાય છે પણ તારા અને મારા જેવાં માણસોને એ નિયમ લાગુ નહીં પડતો હોય ! રોજ સવારે આંખ ઊઘડે અને સામે તું દેખાય છે. દાદર ખખડે અને થાય કે તું આવી. દિવસો તો જેમતેમ જાય છે, નીલુ, પણ રાતો ખૂબ વસમી લાગે છે. કેવાં કેવાં સ્વરૂપે તું સપનામાં આવે છે-'

'આ શું કરો છો તમે ? પ્લીઝ-'

એમણે આંખો લૂછી નાખી.

'બાકી તો, જો, નોકરીનાં પાંચ વર્ષ બાકી છે. આમ જોવા જઈએ તો કશું દુઃખ નથી-'

'એ આવી, બેન-' કરતી નીલમ ઊભી થઈ.

‘કેમ ? શું થયું ?’

‘બેન અંદર બોલાવે છે.’

જીન્સના પાછળના ખિસ્સામાંથી સેલ ફોન કાઢી એની ચાંપો દબાવતી એ રસોડામાં ગઈ. છૂટા કેશ કમરથી નીચે સુધી ઝૂલતા હતા.

એ થોડીવાર બેસી રહ્યા. રસોડામાંથી બે સ્ત્રીઓના દબાવેલા સ્વર સંભળાતા હતા. વચ્ચેવચ્ચે, એ લયને તોડીને, હાસ્યો છટકતાં હતાં.

એ ઊભા થયા. ઓરડામાં બે-ત્રણ આંટા માર્યા. જાળી ઉઘાડીને બહાર ઓટલા પર ગયા. ચબુતરામાં ચણતી કાબરો સામે જોઈ રહ્યા.

પછી જઈને રસોડાના બારણામાં ઊભા રહ્યા.

પ્લેટફોર્મ પાસે ઊભી ઊભી નીલમ રકાબીમાં કાઢીને ચા પીતી હતી. એ ક્રિયા એકાગ્રતા માગી લે એવી હતી તેથી, જેમતેમ સમતોલન જાળવતાં પોતાની અણઘડતા પર હસતાં, એણે એના સરને રસોડાના રાજ્યમાં આવકાર આપ્યો, ‘આવો આવો !’

બેઠકડમ કરતાં અહીં વાતાવરણ જુદું હતું. પાછળ મોટો ચોક, તેથી આમ પણ રસોડામાં અજવાળું ખૂબ રહેતું. એમાં બે સ્ત્રીઓનું અજવાળું ઉમેરાયું હતું.

‘શું વાતો કરતાં હતાં ?’

નીલમે આંખો નચાવી, ‘અમારે બહુ વાતો થઈ પણ તમને કહેવાય નહીં.’

ભલે હસતાં હોય, પણ વિમુબહેનને એક ફરિયાદ હતી, ‘નાસ્તાની ના પાડે છે; માનતી જ નથી મૂઈ !’

‘સર, તમે જ કહો, છેક બે વાગે અમે જમ્યાં. પછી ભૂખ ક્યાંથી હોય ?’

‘આજકાલની છોકરીઓને ડાયેટિંગના નાટકો, અમારા જમાનામાં આવાં નખરાં નહોતાં. અમે તો જમીને ઊભાં થયાં હોઈએ અને કોઈ આગ્રહ કરે તો આઠઠસ ગુલાબજાંબું ઝાપટી જઈએ.’

વિવાદમાં ન્યાય કોણ આપે ? અલબત્ત, નીલમના સર.

‘બેને, તમે ખોટી એ ન કરો. સરને પૂછો. સર, તમે જ શીખવ્યું હતું ને કે કસરત કરો, પ્રાણાયામ કરો ? અને મિતાહાર!’

પોતે બહાર આંટા મારતા હતા એ દરમિયાન બે સ્ત્રીઓએ રસોડાના એકાન્તમાં પરિચય તાજો કરી લીધો હતો. એને આધારે વિમુબહેને પ્રમાણપત્ર આપી દીધું, ‘એવી ને એવી છે. જરીકેય બદલાઈ નથી.’

‘સાંભળો સાંભળો !’

ચા પીવાઈ ગઈ હતી. નળ પાસે જઈ, આંગળીઓ સહેજ ભીની કરી, હળવેથી હોઠ પર ફેરવતાં નીલમે રજા માગી, ‘હવે હું જાઉં, બેન ?’

‘વધારે શું કહીએ ? આમ કોકવાર મોઢું બતાવતી રહેજે. બાકી, અમે તો પરવાર્યાં. આમ જોવા જઈએ તો દુઃખ નથી, પણ થોડું એકલું લાગે. તારા સરની તબિયત પણ થોડી કાચીપાકી રહે. મેડી ઉપરથી ખાસ નીચે ઊતરતા જ નથી. તું ઠપકો આપ એમને.’

‘મને—મને કંઈ થયું નથી. ના ના, નીલમ, તારાં બેન તો અમથાં.’

નીલમ આમતેમ જોવા લાગી.

‘શું શોધે છે ?’

‘મારી હેન્ડબેગ બહાર પાટ પર હશે.’

બે સ્ત્રીઓ આગળ; સુબોધભાઈ પાછળ. બંને એકબીજાની પીઠ પસવારતી હતી. પરસ્પર શરીર સાચવવાના આગ્રહો થયા. ઢીલા ન થવા સૂચનાઓ અપાઈ. હેન્ડબેગ ખભે ભરાવી. કેશ આગળ આવી ગયા હતા તે ગરદનને ઝાટકો આપી પાછળ મોકલ્યા.

‘તૈયાર ?’

‘હા, તૈયાર.’

નીલમ એક ક્ષણ ઊભી રહી. પતિ-પત્ની એની સામે જોઈ રહ્યાં.

‘શું થયું ?’

‘કંઈ નહીં.’ કહેતાં એણે પગ ઉપાડ્યો. વિમુબહેન અને સુબોધભાઈ એની પાછળપાછળ જઈને ઓટલે ઊભાં રહ્યાં.

સેન્ડલ ખખડાવતી નીલમ ઓટલાનાં પગથિયાં ઊતરી, ‘આવજો, બેન—’

થોડાં ડગલાં ચાલ્યા પછી પાછળ જોયા વગર હાથ ફરકાવ્યો, ‘ગુડબાય, સર !’

[તથાપિ, ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૩]

13/50.

Lifting the leaf

Bhupen

Illustration by Bhupen Khakhar,
Chhaap, Baroda Printmaking Workshop

સંસ્મરણ

ચિનુ મોદી

હિમાંશી શેલત

શરીફા વીજળીવાળા

ઈ.સ. ૧૯૪૭ અંગ્રેજોએ ભારત છોડ્યું પણ મારા બાપુજી જેવા કેટલાક અંગ્રેજભક્તોને મૂકતા ગયા; સાથે લેતા ન ગયા. વિજાપુર અને અમદાવાદમાં મારા બાપુજીએ અંગ્રેજી પહેરવેશ જ રાખેલો. વકીલ – સરકારી વકીલ – હતા એટલે કાળો કોટ, વ્હાઈટ શર્ટ-પેન્ટ, ટાઈ. અંગ્રેજો જેમ જ એ આ ગરમ દેશમાં પણ મોજાં સાથે શૂઝ પહેરતા. અને શિખામણ માટે પણ અંગ્રેજી ઉક્તિઓનો જ આશ્રય લેતા. ૭૪ વર્ષે હજી એમાંની બે પંક્તિ મને મોઢે છે

Work while you work & play while you play

That is the way to be happy & gay.

ઘોળકામાં મારા બાપુજી જમીનદાર જેમ ધોતિયું, લાંબી બાંયનું શર્ટ, લોંગ કોટ અને ટોપી પહેરતા. દોરી વગરના લાલ બૂટ પહેરતા. પણ અમદાવાદમાં આવી એમણે ફરી અંગ્રેજી લિબાસ ધારણ કરતાં વકીલાત શરૂ કરેલી.

હું ૧૯૫૫માં કોલેજની પહેલા વર્ષની પરીક્ષામાં ફુલ્લીપાસ થયો અને એવામાં જ ઝેવિયર્સ –સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ – સ્કૂલ બિલ્ડિંગમાં શરૂ થઈ; પછી અંગ્રેજભક્ત મારા પિતા ઝાલ્યા રહે? અંગ્રેજો જેવી શિસ્ત શીખવા મને સર એલ. એ. શાહની વિનયન શાખામાંથી ઉઠાવી લીધો અને શહેરમાં શરૂ થયેલી ઝેવિયર્સ સ્કૂલ કંપાઉન્ડવાળી કોલેજમાં પ્રવેશ અપાવી દીધો.

મને ઈંગ્લેન્ડમાં જન્મેલો એક પણ અધ્યાપક નહોતો ભણાવતો. મારા અધ્યાપકો બધા દેશી હતા – ગુજરાતનાં ગામડાંઓમાંથી અમદાવાદ આવીને સેટલ થયેલ – કેટલાક મુંબઈની ઝેવિયર્સ કોલેજમાંથી પણ આયાત કરેલા – દા.ત. ર.ચી. શાહ. અંગ્રેજો ગયા પછી પણ ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળતા કેટલાક એન્ગ્લો ઈન્ડિયન્સ – કાળા ભારતીયો – જ આ કોલેજનો પણ વહીવટ કરતા. મને ઘોળકાથી માંડ બે વર્ષ પહેલાં આવેલા ગામડિયાને આ કોલેજમાં એટલે મૂકવામાં આવ્યો જેથી હું ભવિષ્યમાં બાર-એટ-લો કરવા ઈંગ્લેન્ડ જઈ શકું.

મારી મૂઝવણનો પાર નહોતો. ‘બસ’માં બેસી, લાલ દરવાજા ઉતરી, મિરઝાપુર આવેલી મારી આ નવી કોલેજમાં જવા પાલડી બસ-સ્ટેન્ડ પર હું ઊભો હતો, ત્યારે મારી સાથે એક દૂબળોપાતળો દેહ ઢાંકવા પેન્ટ-શર્ટ પર કોટ ઠઠાવેલો છોકરો પણ હતો.

મેં એને પૂછ્યું:

‘ઝેવિયર્સમાં?’

‘ના, રામાનંદ કોલેજમાં.’

‘શેમાં ભણે છે?’

તોફાનના શ્રી ગણેશ
ચિનુ મોદી

તો એ કહે :

‘હું ત્યાં અંગ્રેજી ભણાવું છું.’

એ દૂબળોપાતળો જણ બીજો કોઈ નહીં, એક વધુ નાગર હતો – દિગ્ગીશ મહેતા. એ પણ મારી જેમ પાલડીથી જ લાલદરવાજા ‘બસ’માં મારી સાથે બેસે. દિગ્ગીશભાઈ પછી તો મિત્ર થયા, સાથે ભાષાભવનમાં ભણાવ્યું પણ ખરું અને એક મોડી રાત્રે પ્રવીણ પંડ્યાએ મને ફોન કરી જગાડ્યો ને કહ્યું

‘દિગ્ગીશભાઈ ગયા. સવારે સ્મશાને લઈ જવાના છે.’

આ બસ-સ્ટોપ પર એક ખાદીધારી પણ મારી સાથે આવે. એ મારા અર્થશાસ્ત્રના અધ્યાપક હતા. છેક શારદામંદિર સોસાયટીથી એ પાલડી સુધી ચાલીને આવે અને પછી ‘બસ’માં બેસે. એ અધ્યાપક એટલે શ્રી ચીમન પટેલ. ત્યારે હજી યુવા-કોંગ્રેસના જ એ નેતા હતા. પણ એ અધ્યાપક થયા નહીં, રાજકારણી થવા જ જન્મેલા. બાહોશ મુખ્ય પ્રધાનોમાં ચાણક્ય જેવા વિચક્ષણ મારા આ અધ્યાપક હતા. આજે પણ ગાંધીનગર જતા સાબરમતી બ્રિજ સાથે શ્રી ચીમનભાઈ પટેલનું નામ જોડાયેલું હોવાથી, પસાર થતાં, મારી છાતીનું કોઈ માપ લે, તો ઈંચ-બે ઈંચ ફેર પડેલો અચૂક લાગે. ‘વાસ્તે’ એ એમની આંચણી હતી અને એક વ્યાખ્યાનમાં મેં અને મારા મિત્રે આ શબ્દ એ કેટલી વાર બોલે છે, એની સંખ્યા પણ ગણેલી.

ઝેવિયર્સમાં જેમની સાથે મારી અભ્યાસગત લેવાદેવા નહીં એવા ચંડિકાપ્રસાદ શાસ્ત્રીજી. – સી. એલ. શાસ્ત્રીને નામે ખ્યાત.

હજી હમણાં હું શિકાગો ગયો ત્યારે ગૌતમ પટેલ, મૃગાક્ષી (હવે પટેલ) બધાં સાથે મંદિરના અધ્યક્ષ પૂજારી તરીકે બિરાજેલા જોવા મળેલા. બદામી કોટ-પેન્ટ છોડી, એમને અબોટિયા અને ઝભ્ભામાં શિકાગોમાં જોવા એ કેવું કહેવાય! એવું મને મનમાં થયું, ન થયું અને મેં મને કહ્યું; ‘જેવો દેશ એવો વેશ ઓછો મારો ગુરુ કરે?’

હા, ગુજરાતી શીખવવા સેન્ટ ઝેવિયર્સ મુંબઈથી શ્રી રમણલાલ સી. શાહને પણ મોકલેલા. રમણભાઈ પાસે રાજેન્દ્ર શાહનો ‘ધ્વનિ’ ભણવો પડેલો. એમને ગુજરાતી ભણાવવા કરતાં અન.સી.સી. માં વધારે રસ હતો અને મારા બાપુજીને મળી એમણે મને એન.સી.સી. જોઈન કરાવેલું. ગણવેશ પણ આવી ગયેલો. એકવાર પહેરી ગાયકવાડની હવેલીના ગ્રાઉન્ડમાં જમાલપુર, અમદાવાદ ખાતે હું ગયેલો પણ ખરો; પરંતુ ‘આ ફરજિયાત કસરત મને ગમી નહોતી અને એટલે મેં ગણવેશ પાછો જમા કરાવી દીધેલો.

ત્યારે રમણભાઈએ મને બહુ તતડાવેલો અને એથી બારકસ એવા મારા એક વિદ્યાર્થી મિત્ર સાથે કાવતરું ઘડી પહેલી એપ્રિલના ગુજરાત સમાચારમાં તેમના અવસાનના સમાચાર પણ છપાવી મારેલા.

આજે આ યાદ કરું છું ત્યારે લાગે છે ‘રે’ મઠ માટે હું યોગ્યતા કેળવી રહ્યો હતો.

[નવનીત-સમર્પણ, જૂન, ૨૦૧૩]

આત્મવૃત્તાંતનો એક અંશ હિમાંશી શેલત

ઉમરેઠનું ઘર – મોસાળ પક્ષે – વેચવા કાઢેલું. નક્કી થઈ ગયું અને બાનાખત જેવી વિધિયે પત્ની ગઈ, એટલે સરસામાન ખસેડવાનું અને ઘર ખાલી કરવાનું કામ ચાલું થયું. સાવ છેલ્લે તાકાંભંડારિયાં જોઈ લેવા બા સાથે મારે ઉમરેઠ જવાનું આવ્યું. જૂના હિસાબની બાંધેલી નોંધપોથીઓ, તૂટેલી પેન્સિલ અને બટન, કટાયેલી સોય, ચીંથરા જેવાં કપડાંના ટુકડાઓ, માટીની ખંડિત થયેલી તાવડીઓ જેવા અસબાબ વચ્ચે પીળાં પાનાંની એક ડાયરી હાથ લાગેલી. આગલાં પાનાંઓમાં તો આવનજાવનની તારીખો સિવાય કશું નહોતું, પણ પછીનાં પાનાંઓમાં ઝીણા અક્ષરમાં લખાયેલી કોઈક વડીલની રોજનીશી મળી આવી. ન વંચાય એવી સમજ પડેલે તબક્કે જ મહાત થઈ ગઈ. ખાનગી હોત તો આમ કોઈના હાથમાં જાય એવું રાખે નહીં. વિગતો વાંચવા જેવી હશે માટે વાંચીએ. કેવળ કુતૂહલવશ એ પાંચેક પાનાં વાંચી નાખ્યાં. એટલાં જ હતાં, પછીનું બધુંયે કોરું.

જે વંચાઈ ગયું એ અન્ય કોઈની આંખો માટે નહોતું. વડીલે જીવનના આરંભનાં પત્ની સાથેના દુર્મેળની વ્યથા આલેખેલી. દેહનો દુર્મેળ. સ્ત્રીની અનિચ્છા અને અણગમો, અને પુરુષનો દુરાગ્રહ. દુરાગ્રહને પરિણામે અનુભવેલો અપરાધભાવ અને આત્મતિરસ્કાર. હતી એક સ્ત્રી એવી આ પરિવારમાં, જેને રતિકીડાનો, શરીરની સંડોવણીનો, ભારોભાર અણગમો હતો. ડાયરીના સ્ત્રીપાત્રનો અભિગમ જરા ન સમજાય એવો ખરો, છતાં એ પામવામાં મને વાર ન લાગી. મારાં મૂળ ત્યાં પહોંચતાં હતાં, એ સ્ત્રીને કદાચ સંતાનો નહોતાં જોઈતાં.

હશે એવાં લક્ષણો આનુવંશિક ?

આત્મીય સ્વજન લેખે કોઈ પુરુષનો જીવનમાં પ્રવેશ થવાનો છે કે નહીં, અને એ રીતે કોઈને ચાહવાનું બનશે કે કેમ, એની તો જાણ નહોતી પરંતુ એ તબક્કે જ લગ્ન અને માતૃત્વથી વેગળાં રહેવાનો નિર્ણય લગભગ લઈ લીધેલો. બાની સાથે આ બાબતે સાવ ખુલ્લી એવી ચર્ચા થઈ ગયેલી. કાચી વયના આવા નિર્ણયો ટકતા નથી એમ એણે માનેલું અને ‘અત્યારથી શું છે ?’ જેવી ફૂંક મારીને વાત ઉડાડી દીધેલી. એકાદ ગમી જાય એવો સામે આવીને ઊભો રહેશે એટલે નિર્ણયો તો આપોઆપ ગાયબ થઈ જશે એમ વડીલોનું માનવું હતું. પણ એકલાં પડી જવાના ડરથી પરણી જવાનો અને સંસારમાં ગોઠવાઈ જવાનો રઘવાટ મને કબૂલ નહોતો. સાથોસાથ લગ્નજીવનમાં કેવા

પ્રકારના વિસંવાદ અને એકલતા હોઈ શકે એનાં અનેક ઉદાહરણો જોવા મળેલાં. મારા મજબૂત નિશ્ચય પાછળનું આ પરિબળ વડીલોની જાણમાં નહીં.

નીલમણિ સાથે, ઠેઠ સુડતાળીસમે વર્ષે, જ્યારે એકલાં રહેવાનું અનુકૂળ આવી ગયું હોય, અંગત આદતો બદલી ન શકાય એ હદે સુદૃઢ બની હોય, અને લગભગ અજાણી કહેવાય એવી વ્યક્તિ સાથે જીવવાનું સાહસ થઈ રહ્યું હોવાની સભાનતા ટકોરા દેતી હોય ત્યારે, લગ્ન શી રીતે કર્યાં એ કોયડો હજી અકબંધ છે. જીવનની ઉત્તરાવસ્થામાં સાવ એકલાં પડી જવાને પ્રચ્છન્ન ભય, કે પછી એક પ્રિયજનની વિદાયને પગલે થીજી ગયેલા જીવનને ગતિ આવાની સુષુપ્ત ઈચ્છા આ સાહસનાં પ્રેરકબળ હોઈ શકે. બંનેનો સીધો અર્થ એટલો કે મેં ધારેલું એટલી હું મજબૂત નહીં હોઉં. કિશોરી હતી ત્યારથી બુદ્ધિનું સામ્રાજ્ય મને બહુ આકર્ષે, છતાં જીવવાનું હૃદયથી. હૃદયની દોરવણી ભલભલાં સાહસ કરવા પ્રેરે. જેમકે નિવૃત્તિનાં પંદર વર્ષ બાકી હોય અને હું એકદમ સલામત અને મનગમતી નોકરી છોડી દઉં, કે પછી કોઈ સંસ્થામાં ઘર બંધાવી ગામડામાં કામ કરવાનાં સપનાં જોઉં, કે પછી સાવ અચાનક આવી ચડેલા નીલમણિ સાથે જીવવા તૈયાર થઈ જાઉં ! નવી પરિસ્થિતિ સ્વીકારી લઉં, નવાં કામોમાં જાતને જોતરી દઉં, અને વિસ્મય તથા રોમાંચને લીલાં રાખું. જીવન-વ્યવહાર હૃદયપ્રધાન હોવા છતાં બુદ્ધિના આધિપત્યે મારા વ્યક્તિ તત્ત્વમાં એક અકળ તત્ત્વ વિકસાવ્યું. દરેક સ્ત્રીમાં એક લાક્ષણિક માદા - female - હાજર હોય છે, અને એ સારા પ્રમાણમાં સક્રિય સુધ્ધાં રહે છે. મારામાં એ કંઈક ઓછી સક્રિય અને વધારે સુષુપ્ત રહી. છેક અશરીરી નહીં, તોયે ઘણો ઓછો શરીરી, થોડો વાયક અને માનસિક પ્રેમ મને અદ્ભુત ભાસ્યો. મીરાંનો કૃષ્ણપ્રેમ અને દ્રૌપદીનું કૃષ્ણસખ્ય મારે માટે પ્રેમની સર્વોચ્ચ અવસ્થા. પ્રેમમાં જાતીય આવેગોનું મહત્ત્વ હશે જ, પણ એ બધું યે - સંવનન અને લગ્ન - મને પ્રકૃતિ અને સમાજે ગોઠવેલાં છટકાં જેવાં - trap - લાગ્યાં. પ્રજોત્પત્તિ એ કુદરતની આવશ્યકતા હશે. એટલે સ્ત્રી-પુરુષ સાવ ઉત્તર-દક્ષિણ હોય, એકમેકની હાજરી ખમી શકતાં ન હોય, ટકટકારા અને અશાંતિમાં જીવતાં હોય, અને તોયે બે કે પાંચ કે વધારે સંતાનો પેદાં કરી ચૂક્યાં હોય એ વાસ્તવિકતા મને માનવહયાતીની બીભત્સ મજાક લાગી. પ્રેમ જેવી સુંદર અને સ્વચ્છ લાગણીને આવા છટકા સાથે સંબંધ ન હોય, ન હોવો જોઈએ, એવો વિચાર એ દિવસોમાં કેન્દ્રસ્થ રહ્યો.

દસ-પંદર વર્ષના સહવાસ અને એક બે સંતાનોના જન્મ પછી અલગ થયેલાં સ્ત્રીપુરુષોને હું વિસ્મયથી જોઈ રહેતી. પોતાની ગૂંચો ન ઉકેલી શકતાં, અને પરિણામે સંતાનને મા કે બાપ, બેમાંથી એકની જ હૂંફ મળી શકે એવી બેહૂદી દશા ખડી કરતાં

નારીનર મને અકળાવી મૂકતાં. આવું જ હતું તો શું જખ મારવા તમારી મૂર્ખતા અને ઉતાવળ પેલાં સંતાનોને માથે મારી ? એમણે જન્મવા માટે કંઈ અરજીપત્રક આપ્યું હતું ?

ફ્રેન્ચ સર્જક અને તત્ત્વજ્ઞાની સાર્ત્રનાં સાથી અને સશક્ત લેખિકા સિમોં દ્ બુવ્વારના પ્રભાવનાં એ વર્ષોં હતી. ‘The Second Sex’ વંચાતું હતું, અને સ્ત્રીઓના સમાજમાં સ્થાન અને અધિકાર અંગેની ઠીકઠીક સભાનતા કેળવાઈ હતી. મારા ઘરમાં યે બાના સ્થાન વિશે અને એને માથે આવી પડતા કામના બોજા વિશે હું દાદાજી સાથે દલીલમાં ઝંપલાવતી. સ્ત્રીનો વિચાર સ્વતંત્ર વ્યક્તિ લેખે થવો જોઈએ, કોઈની પત્ની, દીકરી, કે માતા, અથવા બહેન તરીકે નહીં, એમ હું તારસ્વરે જાહેર કરતી.

બાળજનમની આખી પ્રક્રિયા મને ડરામણી લાગતી. ઘરમાં બિલાડીઓને અને આંગણે કૂતરીઓને બચ્યાંને જન્મ આપતાં દીઠેલાં. એમની જીવલેણ પીડા મને વ્યાકુળ કરી મૂકતી.

‘We are born in other’s pain and perish in our own’ એ ઉક્તિની સચ્ચાઈ સામે આંખ બંધ ન થઈ. જગત આખાની મહિલાઓ બાળકના અવતરણ માટે આવી મરણતોલ યાતનામાંથી પસાર થતી હશે. અને પછી કાળક્રમે એમનાં એ સંતાનો માંના કેટલાંયે રમખાણો જેવા માનવસર્જિત સંહારમાં હોમાતાં હશે. એક બાળક એટલે નવ મહિના, અને જાત સંભાળતું થાય એ પાછળ બીજાં છ સાત વર્ષ. આવાં બે બાળક એટલે જીવનનાં પંદર વર્ષ કે સોળ સત્તર વર્ષ. દુનિયા પર માનવવસ્તી પૂરતા પ્રમાણમાં છે, એમાં આપણાં એકાદ બે નહીં હોય તો માત્ર ચાલશે જ નહીં, આવકારદાયક પણ ગણાશે. આવા આવા ચિત્રવિચિત્ર, ક્વચિત ઘણા વાસ્તવિક અને તર્કયુક્ત વિચારોની ઉછળકૂદમાં એમ ઈર્ષ્ય કે મૈત્રી અને પ્રેમવશ કોઈ પુરુષ સાથે રહેવાનું પસંદ પડે, અને માત્ર એ કારણે લગ્ન થાય, તોયે બાળક તો નહીં જ.

પ્રાચીન કાળથી અદ્યાપિપર્યંત માતૃપદને બહુ મહત્ત્વ આપી દેવા પાછળ એની સાથે સંકળાયેલી શારીરિક યાતના તો જવાબદાર નહીં હોય ને ! માતા હોવાનું ગૌરવ, એ વિના સ્ત્રીનો અવતાર અપૂર્ણ ઇત્યાદિ માન્યતાઓ જો નબળી પડી જાય તો હોંશેહોંશે એ દશા તરફ ધસવાનું કદાચ મુશ્કેલ પણ પડે. બાળકનો ભાર અને બાળજન્મની પીડા, એના ઉછેરની જવાબદારી, અને એમાં પડતો શ્રમ સ્ત્રીને બદલી નાખે છે. એને આ કામ કરતાંકરતાં ઘણાં સમાધાનો સ્વીકારવાં પડે, કેટલીયે બાદબાકી કરવી પડે. આટલું હસતે મોંએ સ્વીકારી લીધા પછી એને શ્રેષ્ઠતા અને ગૌરવનું પ્રમાણપત્ર ન મળે એ કેમ ચાલે ? માતૃપદ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં લગી સ્ત્રીને અધૂરી છે એ ખ્યાલને

સમાજે અને પરિવારે ઘૂંટીને એ હદે ઘેરો બનાવી દીધો કે ખુદ સ્ત્રી પણ એ અપૂર્ણતા ખટકવા માંડે. મારી કેટલીક બુદ્ધિમાન વિદ્યાર્થિનીઓને મેં સંતાનને અભાવે બેહાલ થતી જોઈ છે.

ઝૂંપડપટ્ટી અને સેક્સ-વર્કર્સના વિસ્તારોમાં જ્યારથી મારું જવાઆવવાનું ચાલુ થયું ત્યારથી લગ્નસંસ્થાનું જર્જરિત માળખું સાવ નજીકથી જોવા મળ્યું. અહીં સંતાનો હોવાં એ માનવીય ગરિમાનું અપમાન લાગ્યું. આ તો કુદરતની ચોખ્ખી જોહુકમી. બેકાબૂ શરીરની બેજવાબદાર પ્રવૃત્તિનાં વણજોઈતાં પરિણામો એટલે અહીંનાં બાળકો. અલબત્ત, આ કંગાળ અવસ્થામાં પણ ક્યાંકક્યાંક જતનપૂર્વક ઉછેરાતાં બાળકો જોયાં, પણ એ તો અપવાદ. આ વિસ્તારોની કેટલીક સ્ત્રીઓ અસામાન્ય જનેતા ગણાય. બેહદ ધીરજ અને હિંમત સાથે અપાર સહનશક્તિ.

- પણ એટલાથી જીવન સુંદર ઓછું બની જાય ?

મોટા નિર્ણયો સહજ રીતે લેવાતા ગયા. સ્ત્રીના જીવનમાં પસંદગીને અવકાશ છે. પ્રથમ તો સંતોષકારક અને પાયાની સગવડો મળે એટલી કમાણી જરૂરી. રહેવા માટે એક ઘર. એકલાં જીવવાની તૈયારી. પુરુષના અહંકારને ચલાવી લેવાનું અને પોષવાનું નહીં બને, અને પોતાની પકડમાં ન આવે એવી સ્ત્રીને ચાહનારા પુરુષો બહુ ઓછા હોય. ટૂંકમાં જે કમકાણ જોડે મેળ પાડવાનું કષ્ટદાયક બને, અથવા જે ઘણો સમય ગળી જાય એનાથી વેગળાં રહેવું તે જ ઉત્તમ. શરીરની કુદરતી માંગણીઓ બહુ હઠીલી ન હોય તો એને નજરઅંદાજ કરી શકાશે. વળી શરીર અને જાતીયતા અંગે પૂર્ણ સ્વાયત્તતામાં માનનારી સ્ત્રી લગ્નની દિશા ન પકડે એ જ સારું. વીસ-બાવીસની વયે બેચાર બેનપણીઓનાં લગ્ન થઈ ચૂકેલાં અને એમની સાથેની અંતરંગ વાતોમાં બાંધી મુઠ્ઠી ખૂલી ગઈ. પરણ્યાં એટલે જાણે આપણા દેહ પરનો આપણો અધિકાર ડૂબ્યો સમજવો. આપણી - એટલે કે સ્ત્રીઓની - ભૂમિકા સામાવાળાની 'જરૂરિયાત' સ્વીકારવા જેટલી.

ના, અધોરેખાવાળી ઘૂંટેલી ના. આવી સ્થિતિમાં જાતને નથી ગોઠવવી. જો કે મન ક્યારેક વળી એમ પણ કહેતું કે લાગણીશીલ, કાળજીભર્યા અને સજગ પુરુષો આમતેમ જરૂર હોવા જોઈએ, પણ એ તો નીવડે વખાણવાળો ઘાટ. જીવન સાહસ માટે ખરું, અખતરા માટે એને ખરચવું નહીં.

એક બાબતની મૂઝવણ મને આજે યે એટલી જ છે જેટલી યુવાનીમાં હતી. આમ તો હું પ્રાકૃત અને નૈસર્ગિક વૃત્તિઓથી દોરતી સ્ત્રીની તરફેણમાં. તમામ બનાવટો ફગાવી, આકર્ષક દેખાવાની ચિંતા અને બંધનો ફંગોળી, જંગલમાં નિર્બંધ ભમતી - ગાતી અને હસતી સ્ત્રી મને બહુ ગમે. બજારની બનેલી અને

ઘડેલી, કાપકૂપવાળી, અને ફેશનના નિયમો વડે જકડાયેલી, સોનાચાંદીહીરામાં અને કિંમતી વસ્ત્રોમાં દટાયેલી સ્ત્રી મને અતિશય દયનીય લાગી છે. સફેદ વાળ અને કરચલીઓથી ડરતી, સારાં નહીં દેખાઈએ તો વરની નજર બહાર ભટકશે એવી વાહિયાત ફિક્કરમાં જીવતી સ્ત્રી માટે કરુણાભાવ જાગે.

જો મારી પસંદગી પેલી નિસર્ગ-કન્યા હોય તો એની એવી જ કુદરતી, અંકુશવિહોણી અને આદિમ જાતીયવૃત્તિઓની તરફેણમાં મારું હોવું સાવ સહજ ગણાય. પરંતુ એમ નથી થયું. એક બાજુ હૃદયની દોરવણીથી જીવવાનું, તો બીજી બાજુ શુદ્ધ બૌદ્ધિક, તર્કબદ્ધ વિચારો, અને બારીક નિરીક્ષણ સાથે નક્કર અનુભવોનો પ્રભાવ. આવા પ્રબળ પ્રભાવ હેઠળ જીવતી સ્ત્રીની સતત નિગરાની અને ધારદાર ટિપ્પણીને કારણે પેલી પ્રાકૃત અને નૈસર્ગિક વૃત્તિઓ ધરાવતી માદા ભૂગર્ભમાં પેસી ગઈ હશે. એ કારણે જ સ્ત્રીઓ માટે જે રસક્ષેત્રોમાં પ્રવેશ સહજ ગણાય એમાં મારો પ્રવેશ થયો જ નહીં. અલંકારો આકર્ષા ન શક્યા, કપડાં પાછળ બિનજરૂરી ખર્ચ, અને ખરીદી પાછળ સમયનો બગાડ બિલકુલ ન રુચ્યો, ઘરમાં વસ્તુઓના ખડકલા કરવાનું, અને એ સામ્રાજ્ય જોઈને હરખાવાનું ન ગમ્યું. ટૂંકમાં ગૃહસમ્રાજી બની મંગલ માતૃત્વનાં ગાણાંની ઇચ્છા એનો સમય આવે એ પહેલાં મરી પરવારી અને એની અંત્યેષ્ટિ પણ થઈ ગઈ.

આ કારણે, અથવા તો પછી અન્ય કોઈ કારણે, સામાન્ય અને સ્વીકૃત અર્થમાં જેને પ્રેમસંબંધ કહેવાય એવા સંબંધો બંધાયા નહીં. જે કંઈ આ સંદર્ભે બન્યું એ સઘળું અલગ, ચીલાચાલુ નહીં એવું. અને ત્યારે ય મારી ભીતર પેલી માદાની femaleની હાજરી સુષુપ્ત જ રહી. એની અલપઝલપ ગંધ મને ક્વચિત આવી જતી ખરી, તો યે એનો કશો ઉત્પાત મેં અનુભવ્યો નહીં. એણે તારસ્વરે કોઈ માંગણી મારી સામે મૂકી નહીં. સંભવ છે કે એણે પોતાનું નગણ્ય સ્થાન સ્વીકારી લીધું હશે.

પ્રકૃતિને એના સકળ જીવો સમેત ચાહવાનું વરદાન તો મળેલું હતું, અને એમાં વળી અભાવગ્રસ્ત બાળકો સાથે કામ કરવાનું હોંશથી આરંભ્યું. એ દિવસોમાં મારી ભીતર સંકોચાઈને, સોડિયું વાળીને બેઠેલી માની ભાળ મને મળી. એને આમ સાવ અનાયાસ મળવાનું કેટલું સુખકર લાગ્યું એ વર્ણવવાનું રહેવા જ દઉં. નિયમરહિત અને નિરપેક્ષ એવા એ સંબંધની તે વળી શી વાત !

[સમીપે, -૨૪, માર્ચ, ૨૦૧૩]

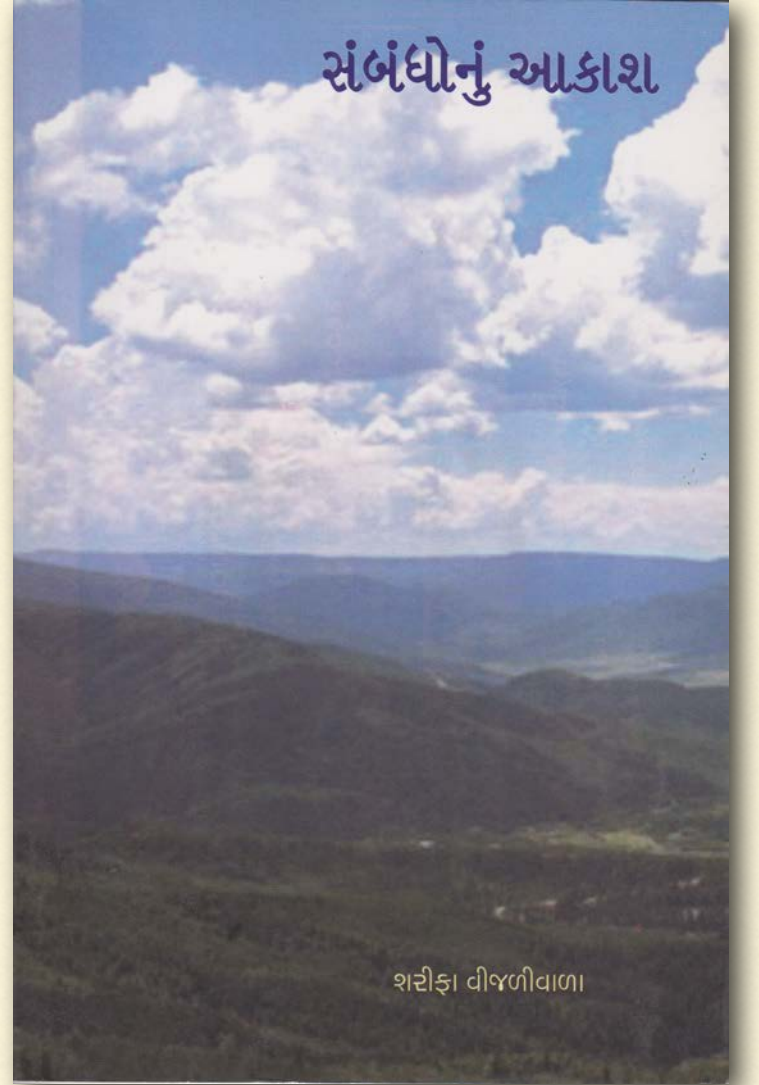
મારું બારમું શરીફા વીજળીવાળા

કો'ક ધખના થઈ ગયેલી ઇચ્છા જો કાયમી અધૂરી રહી જાય તો પછીની જિંદગી અવગતિયાની જેમ જ કાઢવી પડે ને? મારે થાવું'તું દાક્તર ને થઈ માસ્તર... આવી અવળી જાત્રા કાં? એનો જવાબ ક્યાંક મારા બારમામાં પડ્યો છે...

આજે જ્યારે ચારેબાજુ હું બારમા ધોરણનો હાઉં જોઉં છું, સંતાન સાથે મા-બાપની હડિયાપાટી જોઉં છું, એમના જીવનમાં વ્યાપેલ તનાવ જોઉં છું, ખાવા-પીવા તથા આવન-જાવન મટે વિદ્યાર્થીઓને મળતી જાહોજલાલી જોઉં છું ત્યારે મને અચૂક મારું બારમું યાદ આવે. ઘર મારું જિંથરી ગામે. ભણવા રોજ બે કીલોમીટર દૂર સોનગઢ જવાનું.

ગુરુકુળના શિક્ષકો એટલા સારા હતા કે દર વર્ષે અમારી નિશાળમાંથી બે-ચાર વિદ્યાર્થી દાક્તરી કે ઇજનેરી શાખામાં અચૂક જતા. 'જેમને બે પૂંઠાં વચ્ચેનું બધું આવડે એમને દુનિયાના કોઈ બોં ના નડે.' એ અમારા ગણિતના ગુરુજીની રોજની શિખામણ. કોઈ 'ગાઈડ', 'અપેક્ષિત' કે ટ્યૂશન વગર જ અમે બધાં ભણ્યાં. ભાઈ મેડિકલમાં ગયો ને ૧૯૮૦માં 'મારું બારમું', પા તોય મેડિકલમાં જવાની મારી હામ જરાય ઓછી નો'તી થઈ. સડી ગયેલા હાથ-પગ પારાવાર પજવતા હતા ને તોય ભાઈ જેટલા ટકા લાવવાની મનમાં ગાંઠ તો વળેલી જ હતી. પ્રિલિમમાં ૭૦ ટકા આવ્યા એટલે મેડિકલપ્રવેશ હાથવેંતમાં દેખાવા માંડ્યો. (એ જમાનામાં ૯૦ ટકા કે ૯૨ ટકા કોઈને સપનામાં પણ નો'તા આવતા. ૭૦ કે ૭૨ ટકાએ માંગો ત્યાં એડ્મિશન મળી જતું.)

બોર્ડની પરીક્ષા આપવા અમારે ૩૫ કિમી દૂર ભાવનગરના ગયા વગર છૂટકો નો'તો. ઘરની આર્થિક હાલત તો આમેય એક સાંધે ત્યાં તેર તૂટે એવી. એમાં ભાઈ મેડિકલનું ભણવા વડોદરા ગયો એટલે બાપુનો હાથ ત્રીસેય દિ' ભીડમાં રેતો. તોય આની તેની પાસેથી ઉછીના લઈ બાપુ મને પરીક્ષાની આગલી સાંજે ભાવનગરના દાણીભાઈ છાત્રાલયમાં મૂકી ગયા. રે'વાનું તો માત્ર પાંચ જ દા'ડા હતું પણ હું પેલ્લીવાર ઘરની બારી નીકળતી હતી. એમાં વળી એક રૂમમાં ચાર છોકરિયું વચાળે રેવાનું. એ બધીયુંની પરીક્ષાને હજી મઈનાની વાર હતી એટલે આખોક દા'ડો હા-હા-હી-હી ને કલબલાટ ચાલે. અમે તો વગડા વચાળ મોટાં થયેલાં. જ્યાં નજર નાખો ત્યાં આવળ-બાવળ ને બોરડીનાં જાળાં સિવાય કાંય નજરે નો ચડે. રાત્યે શિયાળવાંની લાળી કે ઘુવડના બોલાશ સિવાય કાંય કાને નો પડે. ઘર તો સાવ નાનું હતું ને અમારી જમાત

જંગી હતી. પણ હું તો કાયમ ફળિયાના એકાદા ખૂણે વાંચનારી. વાડ્ય પાછળ કે ઝાડના છાંયે ખાટલો ઢાળી એકલી વાંચું. રાત્રે પણ ખાટલાને બધાથી આઘો ઢાળું ને મારું ફાનસ પણ નોખું જ રાખું. વાડ્યના કાતરિયાનો અવાજ પણ મારાથી વેઠાતો નંઈ. અવાજમાં વાંચવાની મુદ્દલ ટેવ નો'તી (આજેય નથી) એમાં અમારે રોજનાં બે પેપર દેવાનાં હતાં. આજની જેમ રોજનું એક પેપર ને બબ્બે રજાયુંની જાહોજલાલી અમારે નસીબે નો'તી. રોજનાં બે પેપર તે સાડાત્રણ દા'ડામાં તો ફટ લેતાંકની પરીક્ષા પૂરી થઈ જતી.

મારું ગણિત તો પાક્કું પણ ફિઝિક્સમાં ફાંફાં. આમેય જીવ ફફડતો'તો ને એમાં આ કલબલાટ વચ્ચે ખબર નંઈ કયા કાળ ચોઘડિયે મનમાં ઊગ્યું કે 'મને આટલા કકળાટમાં કંઈ યાદ નથી રતું.' ને પછી તો જાતે જાણે રટણ જ ચાલુ કરી દીધું. 'મને કાંય નથી આવળતું....' જિંદગીમાં આવું પેલ્લીવાર થતું હતું. સમજ નો'તી પડતી કે શું કરવું? કોને કેવું? જેમની સાથે રેતી'તી એમને મારી સાથે કે મારી પરીક્ષા સાથે ના'વા-નિચોવાનોય નાતો નો'તો. મન ચકરાવે ચડેલું. ટકા નહીં આવે, મેડિકલમાં નહીં જવાય... ને તોય પેલ્લા દા'ડે ગુજરાતી-ગણિત-૧ અને બીજા દા'ડે અંગ્રેજી-ગણિત નાં પેપર તો દઈ આવી. પણ ત્રીજા દા'ડે ફિઝિક્સના પેપરમાં જાતે જાણે હથિયાર હેઠે મૂકી દીધાં. શનિવાર હતો. એ દિવસે એક જ પેપર હતું. દોઢ-બે કલાકમાં જેવું-તેવું પેપર ઘસડીને હું બારી નીકળી ગઈ. હોસ્ટેલ જઈ, પેટીમાં લૂગડાં-ચોપડાં ભરી કોઈને કાંય કીધા-મૂક્યા વગર હું હાલતી થઈ ગઈ. રાતે આઠ-સાડા આઠે ઘરે પહોંચી. મને જોતાંવેંત બધાંને જાણે સાપ સૂંઘી ગયો હોય એમ હેબતાઈ ગયાં. જરાકવાર રહીને બાપુએ પૂછ્યું: કાં બે'ન, હજી તો તારે બે પેપર બાકી નથી?' હું શું જવાબ આપું? છેલ્લા ત્રણ દા'ડાથી ગૂંગળાતી હતી તે ઘરનાંને જોઈને માંડી રોવા... રોતી જાઉં ને બોલતી જાઉં: 'મારે હોસ્ટેલમાં નથી રેવું, મારે પરીક્ષા નથી દેવી મારે ભણવું જ નથી....' બધાં પૂતળાં જેવાં થઈ ગયાં.... હું ખાધા-પીધા વગર રોતી રોતી જ સૂઈ ગઈ. રવિવારનો આખો દા'ડો મા-બાપુ બેય પરીક્ષા દેવા, વાંચવા સમજાવતાં રહ્યાં પણ મેં જાણે કાનની ભોગળો જ ભીડી દીધેલી. બાપુ રડવા જેવા થઈ ગયા એટલે હું કેમેસ્ટ્રી અને બાયોલોજીનાં પેપર આપવા ગઈ પણ પ્રેક્ટિકલ્સ આપવા ધરાર નો જ ગઈ. ઘરમાં માણહ મર્યા જેવું માતમ છવાઈ ગયું. મારી જેમ ઘરનાં લોકોને પણ હું મેડિકલમાં જઈશ એવી ખાતરી હતી. નાનેથી નિશાળમાં કાયમ પેલો નંબર લાવેલી એટલે ઘરની બારો પગ મૂકતાં શરમ આવે. કોઈ 'પરીક્ષા કેવી ગઈ' એમ પૂછે તો? એ બીકમાં પાણી

ભરવા, દળણું દળાવવા જેવાં અનિવાર્ય કામોમાં પણ 'ના' ભણતી થઈ ગઈ. સાવ નાખી દેવા જેવી વાતે પણ કાળઝાળ થઈ ઊઠતી મા એ દિવસોમાં ભાગ્યે જ મને વતાવતી.

દુનિયાથી તો મોં સંતાડી શકાય પણ પંડ્યની જાતનું શું કરવું? તું ભાગી કેમ? એવું વારંવાર પૂછતી જાત મને જંપવા નો'તી દેતી. હવે મેં જાતથી પલાયન આદર્યું. જિંથરીના ટી.બી.ના દવાખાનામાં છ-આઠ મહિના રોકતા દર્દીઓમાં પોકેટ બુક્સની ભારે માગ. બાપુના છાપાના ધંધાને કારણે મારા ઘરે સ્ટાર, મનોજ, ડાયમંડ એમ જાતભાતની પોકેટ બુક્સના ડુંગર ખડકાયેલા હોય. સાવ અચાનક હું એ બાજુ વળી ગઈ. દિવસની બે-અઢી ચોપડી વાંચતી થઈ ગઈ. ગુલશન નંદાથી લઈ જેમ્સ હેડલી ચેઈઝ, એલિસ્ટર મેકલીન ને બીજા કેટલાય.... દિવસ-રાત બસ હું વાંચ્યે જ રાખતી. ક્યાંય જવું-આવવું નંઈ, કોઈ સાથે બોલવું-ચાલવું નંઈ, કામકાજ નંઈ બસ ચોપડીમાં મોં ઘાલીને ધસમસતા કથારસમાં, રહસ્યોના આટાપાટામાં કે વિરહ-પ્રેમની પોચી પોચી વાતોમાં જાતને ડુબાડી રાખતી. એક ચોપડી પતે ને બીજી શરૂ કરતી. કોઈ સવાલ પૂછવાની હું જાતને તક જ આપવા નો'તી માગતી. આજે આટલાં વર્ષો પછી એવું થાય કે રોજનાં આઠસો-હજાર પાનાં વાંચનારીએ થોડું શિષ્ટ-પ્રશિષ્ટ વાંચું હોત તો?

ઘરનું કોઈ મને વતાવતું નંઈ, કારણ કે હું કરડવા દોડ તી. લડાઈ જાત સામે હતી પણ નીકળતી હતી ઘરનાં સામે. અત્યાર સુધીનાં ઝળહળતાં વર્ષો, ઈનામોના ઢગલા, ફેફસાં ફાટી જાય એટલાં વખાણની સામે આમ પરીક્ષામાંથી પલાયનનો હું કોઈ રીતે મેળ બેસાડી નો'તી શકતી. આમ ને આમ દિવાળી ગઈ. દિવાળીના સપરમા દા'ડે પણ હું કોઈને ના મળી. નિશાળોમાં બારમા ધોરણનાં ફોર્મ ભરાય છે એવી ખબર પડતાં બાપુ મારી સામે આવીને બેઠા: 'તું નહીં જ ભણે?' એમણે સીધો જ સવાલ કર્યો. મેં ઊંચું જોયા વગર, સપાટ અવાજે 'ના' પાડી. મારા બાપુનું હું સપનું હતી એ વાત તો હુંય જાણતી હતી. ભાઈના પરિણામપત્રક સાથે મારા પરિણામને સરખાવીને રાજીના રેડ થતા બાપુને હું કાયમ જો તી આવેલી. હવે ભાઈ તો મેડિકલમાં હતો ને હું? બાપુના હૈયાની વ્યથા હું નો'તી જાણતી એવું નો'તું. પણ મારા ભેજામાં નરી ધૂળ ઊડતી હતી. હવે હું કશા કામની નથી રહી, સાવ નકામી છું.... એવું હૈયાની ભીંત પર લખાઈ ગયું હતું ને હું એ લખાણ ભૂંસવા માટે કાંય નો'તી કરતી. લગભગ રડતા અવાજે બાપુએ ફરી પૂછ્યું: 'તો તું નહીં જ ભણે?' ને હવે હું જવાબ ન આપી શકી. મેં 'ના' ન પાડી એટલે બાપુની હિંમત વધી. 'કાલે નિશાળે જઈશ? મેં વાત કરી છે. તને કોઈ કાંય નંઈ

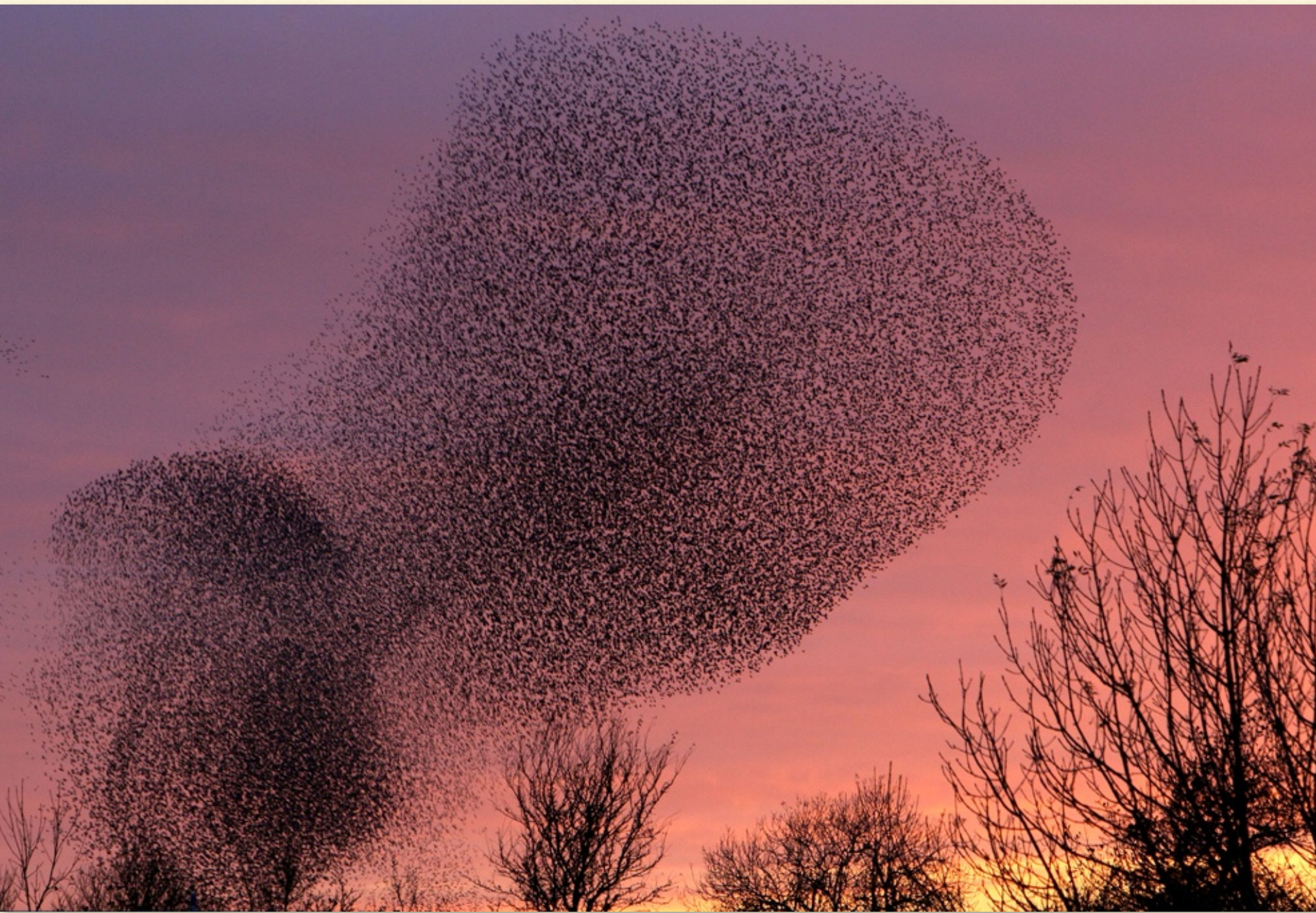
પૂછે. ફોર્મ ભરીને આવતી રેજે બસ' ને બીજા દા'ડે હું ખરેખર ફોર્મ ભરવા ગઈ! હારવાની ટેવ તો આમેય નો'તી એટલે સાંજે બધા ચોપડા પરથી ધૂળ ખંખેરી. ડિસેમ્બર પૂરો થવામાં હતો ને માર્ચની ૧૮મીએ પરીક્ષા હતી! મારા ભેજામાં નર્સુ ધુમ્મસ હતું ને એમાં તરતી હતી જાત-ભાતની કથાઓ, પાત્રો, રહસ્યો... આવી મૂડીએ મેડિકલમાં ન પહોંચાય એ હું પણ જાણતી'તી. ક્યાંથી શરૂ કરવું? શું શરૂ કરવું? કશી સમજ નો'તી પડતી. ગણિત જ એક એવો વિષય હતો જે મારા ભેજાના ધુમ્મસને ભેદી શકે. એટલે મેં ગણિતથી જ શ્રીગણેશ કર્યા. ૨૦ દા'ડામાં બેઉ ગણિત ગણી નાખ્યાં ને હાથતાળી દઈ ગયેલી હિંમત જાણે પાછી ફરી. કેમેસ્ટ્રી-બાયોલોજી પૂરાં કરતાં જાન્યુઆરી પૂરો થઈ ગયો. હવે રહ્યું મારું જાની દુશ્મન ફિઝિક્સ. રાત-દિવસ ફિઝિક્સ અને સમાંતરે અંગ્રેજી-ગુજરાતી કરતી હતી. પુનરાવર્તનનો વખત નંઈ મળે એ વાતે હું મૂંઝાતી હતી. ભાઈ પરીક્ષાની આગલી રાતે ચોપડી બંધ કરી દે. પણ મને તો બધું એક વાર ફરીથી જોઈ ના લઉં તો કંઈ યાદ જ ના રહે. છેલ્લી ઘડી સુધી ચોપડિયું છાતીએ વળગાડીને ફરનારીને 'હવે શું થશે?' ની ચિંતા કોરી ખાતી હતી. હૈયું બેસવા માંડ્યું હતું. પણ ત્યાં જ ગુજરાતમાં અનામત આંદોલને માઝા મૂકી. પરીક્ષાઓ પાછી ઠેલાતી જ ગઈ. માર્ચનો એપ્રિલ થયો ને એપ્રિલનો મે. ૧૮મી મેથી પરીક્ષાઓ ચોક્કસ જ થશે એવું છાપામાં આવ્યું એટલે મેં બાપુને કહ્યું, 'હું પરીક્ષા આપીશ પણ હું હોસ્ટેલમાં નંઈ રઉં. મારાથી હોસ્ટેલ નંઈ વેઠાય.' (ને કુદરતે પછી કેવો બદલો લીધો? ૧૯૮૧થી ૨૦૦૯ પૂરાં ૨૮ વર્ષ હું હોસ્ટેલમાં જ રહી!!) જવા-આવવાની ટિકિટથી વધારાની એક પાઈ દઈ શકે એમ નો'તા તોય બાપુએ 'હા' પાડી. મારો નંબર ભાવનગરની માજીરાજ સ્કૂલમાં આવેલો. રોજ સવારે સાડા સાત વાગ્યે ચા-ભાખરી ખાઈને બસ પકડું. બસસ્ટેન્ડે ઊતરી માંડું હાલવા તે વેલી આવે નિશાળ. પછી કોઈ ખૂણે બેસી માંડું વાંચવા. બે પેપર વચ્ચે કલાકનો ગાળો. બધાયનાં મા-બાપ ખાવા-પીવાની જાતભાતની ચીજું લઈને હાજર હોય. છોકરાં વાંચતા હોય ને મા-બાપ એના મોંમાં

ખાવા-પીવાનું કંઈક દેતા હોય એવુંય નજરે પડી જાય. પેટમાં આગ લાગી હોય. (ડબ્બો સાચવવાની પળોજણને કારણે માના આગ્રહ છતાં હું ભાખરી-શાક સાથે ના લઈ જતી.) આ બધું જોઈને મન પણ ભડકે બળતું હોય. પણ પછી નજરને વાળી લઈ, મનને પણ વાળી લેતી. નિશાળના નળે પેટ ભરીને પાણી પી વળી વાંચવા માંડું. સાંજે છૂટતાંની સાથે બસસ્ટેન્ડ બાજુ હડી કાઢું. બસની ભીડમાં ભીંસાતી જિંથરી ઊતરું ત્યારે રોજ રાતના સાડા આઠ તો વાગી જ જાય. ઘરનાં બધાંય ઝાંપે લટકતાં હોય. પેપર કેવાં ગયાં? -એ નો જવાબ મળ્યા પછી જ મા વાળુ કાઢે ને મારી વાટ જોઈને બેઠેલાં બધાંય ભેળાં બેઠીને ખાઈએ ત્યારે બપોર વેળા મનમાં ઊગી નીકળેલો અભાવ ઓગળી જાય. કટકબટક ખાઈને વળી હું વાંચવા બેસી જાઉં. દોઢ-બે સુધી વાંચું ને સવાર વળી એની એ જ યાત્રા. આખી પરીક્ષા આમ હડિયાપાટી કરીને પૂરી કરી પણ પેપર એટલાં સારાં ગયેલાં કે પરિણામ બાબતે હું નિશ્ચિંત હતી. હવે ડોક્ટર બનવું મને હાથવેંતમાં લાગતું હતું. પણ પરિણામ જોઈને હૈયું બેસી ગયું. બાયોલોજીમાં મેં ૮૦ ધાર્યા હતા. પણ આવ્યા માત્ર ૫૬!! લોકોએ પેપર ખોલાવવાની સલાહ આપી. પણ જ્યાં અમદાવાદ જવાની ટિકિટની ત્રેવડ ના હોય ત્યાં પેપર ખોલવવાના ૨૦૦ રૂ. ક્યા ઝાડના ખંખેરવા? ખંખેરવા જેવાં ઝાડ તો બાપુ કે દિ'ના ખંખેરી ચૂકેલા. ૩૧૬ માર્કે મેડિકલના દરવાજા દેવાયા ને મારે હતા ૩૦૭. 'ધાર્યું ધણીનું થાય.' કહેતા બાપુએ પરિણામ સ્વીકારી લીધું પછી તો મેં પણ વડોદરાની ઇજનેરી કોલેજ અને હોસ્ટેલને મારી નિયતિ માનીને સ્વીકારી લીધાં. બી. ફાર્મ. થઈ નોકરીએ વળગીને વળી ખબર નહીં શું સોલો ચડ્યો કે ગુજરાતી વિષય લઈને ભણવા બેઠી ને 'ડોક્ટર' થઈ!! પણ પેલી સાચા ડોક્ટર થવાની ઈચ્છા તો મનની મનમાં જ રહી ગઈ. હવે તો આવતા જન્મે... આ ચીનના બદલે જાપાન જતી મારી જીવનજાત્રા જોઈને ઘણી વાર મને થાય કે જો મારું 'બારમું' સીધું ઊતર્યું હોત તો ડોક્ટર તરીકે ઠરીઠામ થઈને કેટલાયના આશીર્વાદ લેતી હોત ને?

[એમના પુસ્તક સંબંધીનું આકાશ(૨૦૧૧)-માંથી]

A murmuration of starlings fill the evening sky above Gretna, Scotland. (Scott Heppell/Associated Press)

રોટલો

અરુણા જાડેજા

સૂરજ માથે આવે અને બધા રોટલા ભેગા થાય. ફળિયામાંથી ભાથું ભેગું કરતો-કરતો ભથવારો વાડીએ આવે. જેવું ભથાયણું ખૂલે કે દરેક આદમી માત્ર મોંકળા જોઈને જ કળી જાય કે ક્યો રોટલો કોને ઓટલેથી આવ્યો છે. આ તે કેવા રોટલાકળા(પારખુ) અને આ તે કેવી રોટલાકળા ?

રોટલાનું નામ પડતાં જ પગ વતનની વાટ પકડે. અમેરિકાના 'મેક્કોનાલ્ડ'માંથી બાર નીકળીનેય આ રોટલાની અંગાખરી ગંધ ક્યાંકથી આવીને દેશીમાડુના નાકમાં પરાણે પસી જાય અને આંખને પાછી પલાળતીય જાય. ક્યાંકથી શું, એ તો માટીનાં મૂળિયાંમાંથી જ ઝમતી હોય. How green was my velly !

વાત છે આ અંગાખરા રોટલાની. આ રોટલો પ્રાયમસ, સગડી કે ગેસ પર પણ થઈ શકે. પણ ગોબરિયાળી ગંધે ગૂંદાયેલો અને લીંપેલા-ગૂંપેલા ચૂલે ચડેલો રોટલો તો નિરાળો જ. તડતડતા અંગારે ખરો થયેલો આ જ ખરો અંગાખરો ! રસ્તાની એક કોરે પડાવ નાખીને બેઠેલી વણજારણે ત્રણ ઢેખાળા પર ઠીકરું મૂકીને સાંઠીકડાના તાપે ચડાવેલો રોટલો તો મોડી રાતે જામતી મહેફિલની રંગત લઈને આવે. શરત એટલી જ કે ભૂખ કકડીને લાગેલી હોવી જોઈએ. 'એને માણવું એ જ છે એક લહાણ.'

રોટલો આમ તો પાણી જેવો. જ્યાં જાય ત્યાં ભળી જાય. એકલા મીઠા સાથે પણ ચાલે, બેકલા ડુંગળી-મરચાં સાથે તો દોડે. નખરાળો જરાય નહિ. હા, લાડ લડાવો તો ઔર ખીલે. ચારેકોર લદબદતા ઘી સાથે કે લસલસતા માખણ સાથે, શેડકઢા દૂધ સાથે કે ઘાટી-રોડ છાશ સાથે. ગમે તેની સાથે જમો. જાત જ મૂળે મીઠી. એમ તો રોટલાને પાછું પોતાપણું ખરું. રાય કે રંક એવી સાડીબારી નહિ. જોકે રંક તરફ પલ્લું ઢળે. ગરીબોનો બેલી ખરો ને. ઓડકાર તો એકસરખો જ.

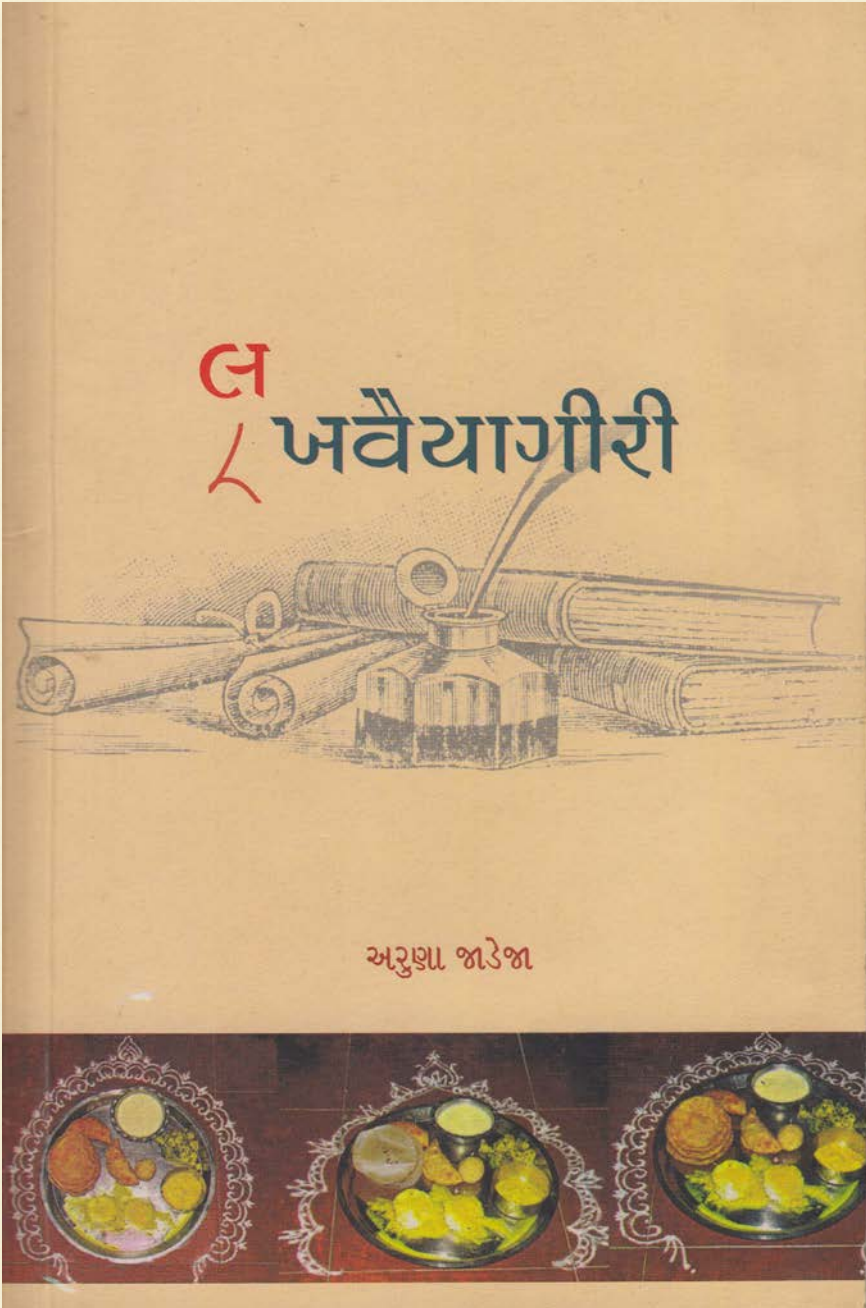
તાવડીથી ઊતરતો ગરમાગરમ ફૂલીને ફાળકો થયેલો રોટલો ખાઓ કે સમાધિસ્થ યોગી જેવો ટાઢો રોટલો ખાઓ, ધૂંવારેલા ભડયા સાથે ખાઓ કે પછી

ગાંઠિયાના ખાટા શાક સાથે ખાઓ.- શાક મસાલે ચડિયાતું જોઈએ. બટકે ખાઓ કે ચોળીને, વહાલો લાગ્યા વિના ન રહે. રોટલાની સંગતે, વલોણાનાં તાજાં છાશ-માખણની તોલે કોઈ ન બેસી શકે. ગોળ-રોટલાની જોડી તો ભલભલી મીઠાઈયુંને પણ પછાડે. હરિની જેમ એનાં હજારો રૂપ. ઘો રોટલાનો ટુકડો, આવે હરિવર ઢૂંકડો. શિરામણ શું કે વાળુ શું, રોટલાના બટકે-બટકે દૂધના ઘૂંટેઘૂંટડા સાથે અદ્ભુત રસાયણ રસાતું જાય. છાશ-રોટલાની જુગલબંદી તો ક્યાંય ન જડે. એ તો પછી જેવી જેની તાસીર. બાકી એંસી વર્ષનાં સાસુમાને તો ખરો (કડક) ખપે, ગારો (પોચો) નહિ. સાત દાયકા વટાવી ચૂકેલા શહેરી બાપુને આજે પણ, લિટર દૂધ અને મસમોટો રોટલો વાળુટાણે ખાતાપીતા અને પચાવતા જોયા છે. આ રોટલાના જોમે વૃદ્ધાવસ્થાને એવી ને એવી અકબંધ રાખી છે. એવી છે રોટલાની કરામત.

એની આણ પાછી એકહથ્થુ. ‘ડોમિનેટિંગ પર્સનાલિટી’ — સત્તાધારી વ્યક્તિત્વ. દેશ-વિદેશ ફરેલા નામાંકિતો અને શ્રીમંતોને સામે ચાલીને ખુશીથી રોટલાનું જમણ નોતરી લેતા જોયા છે. I heartily invite myself to ‘DESI’ dinner (સામે ચાલીને તમારા દેશી જમણનું આમંત્રણ માગી લઉં છું.) ઘંટુલો અને હાથદળણું તો હવે રહ્યાં ઈતિહાસમાં. એનાં સત્ત્વ-તત્ત્વ શોધ્યાં ન મળે. છતાંય રોજેરોજ દળાતા તાજા લોટનો સ્વાદ ચડિ યાતો. વાસી લોટે વંકેય ન વળે. સ્વાદેય નહિ ને સિકલેય નહિ. લીંપણકળાની જેમ ટીપણકળામાંયે આવડત તો ખરી જ. રોટલો અને ચોટલો બન્નેમાં હાથનો કસબ સમાયો છે. ઘડાતા રોટલા સાથે ટીપી-ટીપીને સંઘેડાઘાટ સુંદર રચના આકારાતી જાય.

રોટલા ભાતીગળ. લોટનું જાડું ખીરું તાવડી પર થેપીનેય રોટલા થાય. દક્ષિણ ગુજાતની અમુક કોમ ચોખાના રોટલા એવી રીતે બનાવે. શહેરી લોક વણીને કરે, પાટલી પરથેપીને કરે. પણ સૌથી શ્રેષ્ઠ તો બે હાથે ટીપી-ટીપીને ઘડાયેલો રોટલો અમુક બાબતમાં મિજી ખરો. જલદી માની ન જાય. અને એમ કાંઈ ચૂલે ચડી બેસવાથી કે કેટલીય સાત ઉતવળ કરવાથી રોટલા ન ઘડાય. સાત પાણીનો રોટલો અને એક પાણીની ખીચડી. અકએક રોટલાનો લોટ લેવાતો જાય, મીઠાવાળું પાણી ધીમે-ધીમે ઉમેરાતું જોય, લોટ બરાબર મસળાતો જાય, કણેકણ સમરસાતો જાય. બહાર બેઠેલા પરોણા રોટલાનું બટકું તોડતાંની વારમાં જ પારખી લે કે અંદર બેઠેલાં ઘરવાળાંનાં કાંડાંમાં કેટલું જોર છે. આ જ કાંડાબળને જોરે જિંદગી જોમે-જોમે જિવાતી જાય. ફરતી કોરે એકસરખો રોટલો ટિપાતો જાય. સાસરે જનાર દીકરીઓને મા વચ્ચે-વચ્ચે ટપારેય ખરી. છીંક કે ઉધરસની જેમ ટપાકાયે બહાર ન જવા જોઈએ. ઘરની વાત ઘરમાં જ. સરખો ઘડાયેલો રોટલો સરખા ફરતા તાપે તપેલી તાવડી પર એક હાથે સાચવીને નાખવાનો, ન ફાવે તો બે હાથે સુવડાવવાનો. ધ્યાન રહે, ભમરો ન ઊઠે; નહિ તો રોટલાનું રૂપ રોળાઈ જાય. વળી પાછાં અપશુકન. મા ચેતવે : સાચવીએ, બેટા ! સાસુમા ભમરો જોઈને મમરો મૂકે : ભમરાળી વહુને રોટલે ભમરો જ ને ! વખતોવખત તાપ વત્તોઓછો થતો રહે. ધુમાડા ફૂંકી-ફૂંકીને ફેફસાં બળૂકાં થતાં જાય. કોક વળી ઊંધું લે, ધુમાડામાં ફૂંકણીનું કામ કરતા ફરે.

શહેરમાં રહેતી દીકરીઓને ચૂલિની (ગેસની) ટેવ તે ચૂલા શાના ફાવે ? એમ તો કાંઈ ચાલે ? ચાલો વતનમાં, ભાભુ કે કાકીમાની ટ્રેનિંગ લેવા. મહિનોમાસ ચૂલે બેસો (સાવ નજીકનો ભૂતકાળ – પંદરવીસ વર્ષ પહેલાં). પાકે ઘડે કાંઠા ન ચડે એ વાત સાચી, પણ પાકી વયે રોટલો જરૂર ચડે એની આ લખનારને ચોક્કસ ખબર છે. પણ હા, ચૂલાની ધગધગતી ધગશ ખાસ જરૂરી. A burning ambition.

ઊના-ઊના રોટલાનું ફૂલેકું નીકળતું જોઈને ઘરઘણી તો શું મહેમાન સિક્કે તેડાની રાહ જોયા વિના પાટલે બેસી જાય. પછી તો ચડે એટલી વાર ખરી, ઠરવાની વાટ કોણ જુએ ? આ રોટલો, એક વાર હેવાયો થઈ જાય પછી તો તમારો જ. ઘડાયેલા હાથે ટપોટપ રોટલા ઘડાતા જાય. ચૂલાની ભીંતે સૈનિકોની જેમ એક હારમાં શિસ્તબદ્ધ ગોઠવાતા જાય.

કચ્છ-કાઠિયાવાડમાં ખાસ જોવા મળતો ભાતીલો રોટલો. ખાડાવાળો રોટલો. તાવડી પર ચડી રહેલા રોટલાના ઉપર પડ પર કાણાવાળી નાની કૂચીથી ઝીણી-ઝીણી નકશી ઉપસાવવામાં આવે. નકશીવાળો ઉપલો ભાગ પલટાવીને ખરો કરવામાં આવે. આ નાના-નાના ખાડામાં ઊનું-ઊનું ઘી પૂરીને ગોળ સાથે જમવાની મજા પડી જાય. પણ ખરી મજા તો ખાડાવાળા રોટલા પર થીનું ઘી કે માખણ ચોપડીને ખાધે જ રાખો. ‘વીક-એન્ડમાં ‘બાય-રોડ’ જતાં-જતાં લસણના ‘ટોપિંગ્સ’ વાળો ‘ડિઝાઈનર્સ એમ્બોસ્ડ’ રોટલો ખાઈ જુઓ. સ્વર્ગ વેત છેટું જ લાગશે. ‘મોઝરેલા ચીઝ’થીયે ચાર ચાસણી ચઢે એવો આ દેશી ‘પીત્લા’.

રોટલો ભલે રહ્યો થોડો મિજાજી, પણ છે તો શિવજી જેવો ભોળોભટ્ટ, એમ કહો ને સાવ અલગારી. ન પાટલી-વેલણ ન મરી-મસાલા, ન તેલ-મોણ. બે વાનાં, મીઠું અને પાણી. જમનારને ભાવતું અને કરનારને ફાવતું. અધરાતે-મધરાતે ચૂલો ભભડી ઊઠે ત્યારે અથવા તો બંદોબસ્ત પતાવીને મોડી રાતે ઘરે પાછા ફરનારા નિશાયરો માટે હાથવગી રસોઈ એક જ, રોટલો. ઊંઘરેટી આંખે અને કાયમી હથોટીએ મજાનો રોટલો ઘડાય, દૂધનું તાંસળું છલકાય અને ભરથારનું મન ભરાય. નિતનવીન અને અદ્યતન વાનગીઓ પીરસનારી જાણીતી હોટેલના માલિક પણ રાત્રે દોઢ વાગ્યે ઘરે આવીને માગે તો એક જ રોટલો. આ ભોળાબ્રહ્મને અમથો

લોકોએ ફટવી માર્યો છે. કંઈ મોંઘો કરી નાખ્યો છે! મોંઘામૂલો ખરો ને ? એ તો બત્રીસો, બત્રીસે કોઠે દીવા કરે એવો.

ઈતિહાસની સાથે ધર્મ પણ રોટલાની હામાં હા ભણે છે. ઘરમાં ગેસનો બાટલો ખલાસ થઈ જાય, ઈંધણ ઓછું પડે કે તાવડી નંદવાઈ જાય તો ‘ઈમરજન્સી’માં પરમકૃપાળુ પતિદેવ કે સર્વસત્તાધીશ સાસુમાના તણખિયા માથાનો ‘હાજર સો હથિયાર’ તરીકે ઉપયોગ થઈ શકે. ગેસ અને તાવડીની બચત થાય એ વળી નફામાં. રોટલો ફૂલીને દડા જેવો થશે એની સો ટકા ખાતરી મુક તાબાઈ આપે છે કુંભારની હડતાળને કારણે તાવડી અલભ્ય હોવાથી ભાઈ જ્ઞાનેશ્વરની તાવથી ધગધગતી પીઠ પર બહેને રોટલો ફૂલાવેલો.

સંત જ્ઞાનેશ્વરનાં બા નાનપણમાં દેવ થયેલાં, નહિ તો દરેક પુરુષની જેમ એમના મોંએ પણ આ જ બ્રહ્મવાક્ય હોત – મારી બા જેવો રોટલો કોઈનો નહિ ! આ સનાતન સત્યમાં માની મમતા ઉપરાંત દશકા-જૂનો કરતબ કામ કરી જતો હોય છે.

સચરાચરમાં વ્યાપક એવો આ રોટલો ગુજરાતમાં વેસણ-રોટલાના રૂપે, મહારાષ્ટ્રમાં ઝુણકા-ભાકરના રૂપે કે પં જાબમાં મક્કી-કી-રોટી અને સરસોં કા સાગરૂપે સમાયેલો છે. ઘઉંનો રોટલો ભલે રૂપાળો પણ કામણગારો તો બાજરાનો જ. (સીદીભાઈને સીદકાં વહાલાં). બાજરા સાથે વણાયેલું છે કચ્છ-કાઠિયાવાડ. મેઘાણી હોય કે કારાણી, બધે બાજરાનો જયજયકાર.

ધિંગા તોજા હથડાં ધિંગી બાજરજી માની,
દેવ કે પણ દુર્લભ મીઠડી માજી માની.

(શ્રી કારાણી)

અર્થાત્ માનો હાથ શું કે બાજરો શું, બધું જ જોમવાન. દેવોને પણ દુર્લભ એવો મીઠો, માડી, તારો રોટલો (માની).વાળુ ટાણે રોટલા ઘડતાં-ઘડતાં બે હાથ જોડી (વચમાં રોટલો રાખી) હજાર હાથવાળાને માડી શું વીનવતી હશે ? – બારે મહિના સહુને રોટલાભેગા કર, એ જ ને !

[લ./ખવૈયાગીરી(૨૦૧૨)પુસ્તકમાંથી]

કોઈ ધંધાદારી પ્રવાસદર્શનના પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે તેમ ભારતનો લાંબો દરિયાકાંઠો, એનાં ગીચ જંગલો, સોનલવણી રણો, હિમાચલદિત શિખરો, પ્રાચીન સ્મારકો અને ભાતીગળ સંસ્કૃતિ વહેણો – હંમેશાં આકર્ષણનું કેન્દ્ર રહ્યાં છે અને હું અને શાલિની આનો સતત આનંદ ઉઠાવતાં રહ્યાં છીએ. અલબત્ત છેલ્લા કેટલાક સમયથી વયને કારણે એકલાં નીકળી પડતાં નથી. પણ કોઈ ને કોઈ મિત્રદંપતી સાથે હોય છે. અમારાં જૂનાં પાડોશી વિનોદભાઈ-સુનંદાબહેન જોડે બદી ને ફૂલોની ઘાટી પર ગયાં અને એમની જ જોડે અજન્તા-ઈલોરા પણ ઘૂમ્યાં. મનહર મોદી-સુહાસબહેન જોડે પહેલાં કચ્છ અને પછી આંધ્ર ભમ્યાં, હર્ષદ ત્રિવેદી-બિન્દુબહેન જોડે ધારમાંડુ માહેશ્વરનો આનંદ લીધો, રમણ સોની-શારદાબહેન જોડે ડેલહાઉસી-ધર્મશાળાની સફર કરી. આ ફેરા ઘણે વખતે અમે બંનેએ એકલા નીકળવાનું પાછું સાહસ કર્યું, અને તે, પરણ્યા પછી જ્યાં મુંબઈથી માથેરાન પહોંચેલાં, એ જ માથેરાન પર આ ઉંમરે અમદાવાદથી ફરી એકલાં પહોંચી ગયાં...

માથેરાન ચાલનારાઓ માટેનું સ્વર્ગ છે. આ ઉંમરે માથેરાનમાં ઝાઝું ચાલી શકાતું નથી અને માથેરાનને ચાલ્યા વગર જોઈ શકાતું નથી. હા, માથેરાનમાં વાહનો પર સખ્ત પ્રતિબંધ છે. વાહનોને ત્રણ કિલોમીટર દૂર વાહન-અડા ‘દસ્તૂરી’ પર છોડી દેવાં પડે છે. પછી બસ ચાલો ચાલો ને પહોંચો. ચાલવાની પહોંચ ઓછી હોય તો કાં ઘોડાઓ મળે અને કાં ઠેલણરીક્ષાઓ – નજર કરો ત્યાં ગાઢ અરણ્ય. માથેરાન એટલે ઉપરનું અરણ્ય (woded head) કે પછી માતૃ અરણ્ય (Mother forest) એવું એને વિશે કહેવાયું છે. ક્યારેક ‘મધ્વારણ્ય’ પણ એની સાથે જોડાયું છે. ગીચ વૃક્ષોની વચ્ચેથી જતાં લાલ માટીના ઢળતા અને ઊપડતા કાચા રસ્તાઓ કોઈ ને કોઈ ઊંચાઈ પર લઈ જઈ તમારી સામે પર્વતો અને ખીણોનું એની ઊંચાઈ અને ઊંડાઈ સાથે વિવિધ પ્રકારનું ખુલ્લાપણું ધરે છે. આવાં અનેક ‘પોઈન્ટ’ અહીં તમારી રાહ જોતાં ઊભાં હોય.

અમે વિચારી લીધું કે આ તબક્કે બહુ મહત્ત્વકાંક્ષી ન થવું. સાવ નજીકના જે પોઈન્ટ હોય ત્યાં જઈ સંતોષ માણવો. નક્કી કર્યું કે શરૂમાં જ પહોંચવા માટે ઘોડાનો પીઠતાડ જે અનુભવા થયો તે ફરી લેવો નહીં. એકાદ બેવાર ઠેલણરીક્ષાનો સહારો લેવા પડે તો લેવો. અમે બે ત્રણવાર, માથેરાન સાથે પરિચિત થવા બજારમાં ફર્યા. વાનપ્રસ્થમાં અમને બંનને બજારમાં ફરતાં જોઈ કેટલાકે આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું. એક દુકાનમાં મિનરલ વોટર લેવા થોયાં. અંદર બેઠેલા બેત્રણ જણમાંથી એકે સીધું પૂછ્યું, ‘અમે ક્યારથી તમને ફરતાં જોઈએ છીએ. તમે એકલાં આવ્યાં છો ?’ મેં પ્રશ્નાર્થથી જોયું તો કહે, ‘આ ઉંમરે ?’ મેં સામે પૂછ્યું, ‘આ ઉંમરે એટલે ?’ અમારી કેટલી ઉંમર ધારો છો ?’ પેલા ભાઈએ અમારી સામે જોયું, કહે : ‘પાંસઠની આસપાસ તો હશેજ.’ મેં કહ્યું, ‘પંચોતેરની ઉપર’ પેલા ભાઈએ સ્નેહાર્દ્ર, અવાજે કહ્યું, ‘તમારી ઉંમરે અમે ફરતા રહીએ તો ય ઘણું’

અને, અમે ખરેખર ફરતાં રહ્યાં. પહેલે દિવસે નજીકના ‘એકો પોઈન્ટ’ પર ગયાં. બીજે દિવસે ઠેલણરીક્ષામાં એલેકઝાન્ડર પોઈન્ટ અને ‘રામબાગ પોઈન્ટ’ જોયાં. થયું બજારમાં નજીક જ ‘માધવજી પોઈન્ટ’ અને ‘ખંડાલા પોઈન્ટ’ પહોંચ્યાં. બોર્ડ હતું : એક

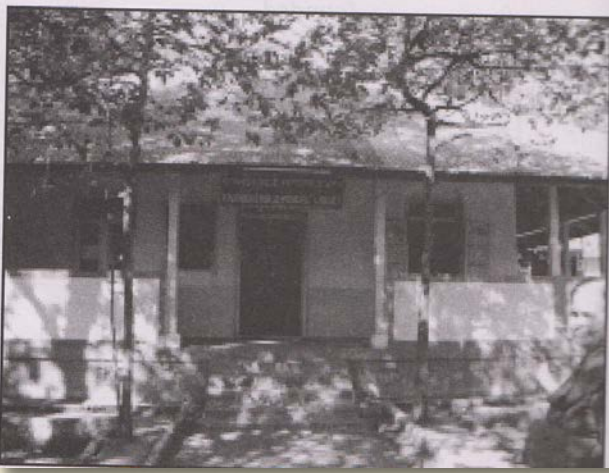
‘કરસનદાસ મૂળજી

પોઈન્ટ’

ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

મિનિટમાં અહીંથી પોઇન્ટ પર પહોંચાશે' અમે ઊતરવું શરૂ કર્યું. એક પછી એક તૂટ્યાંફૂટ્યાં ઢળાણો વટાવતાં પગ સાચવતાં, એક મિનિટમાં તો નહીં પણ દશેક મિનિટમાં 'ખંડાલા પોઇન્ટ' પર પહોંચ્યાં. અહીં દરેક પોઇન્ટે પહોંચો અને ટનલને અંતે જેમ અજવાશ ભર્યો માર્ગ ખૂલે એમ તમારી સામે પર્વતો અને ખીણો ખૂલે. તમને થોડીવાર અચંબામાં મૂકી દે. 'ખંડાલા પોઇન્ટ'નો અચંબો વાગોળતાં વાગોળતાં હાંફતા ઉપર ચઢી અમે રસ્તા પર આવ્યાં. રસ્તા પર આવી થાક ખાતાં ઊભાં તો 'ખંડાલા પોઇન્ટ' તરફ જતાં રસ્તાની બરાબર સામે માળ વગરનું, ચોરસ ઢળતાં પતરાંવાળું એક મકાન દેખાયું. શાલુની બાજનજર બોર્ડ પર પડી. કહે : 'આ તો કરસનદાસ મૂળજી નગરપરિષદ ગ્રંથાલય છે.' હું માની ન શક્યો. મારા કાન ચોક્યા. સીધાં કમ્પાઉન્ડમાં ઘૂસ્યાં. તો બહાર તપ્તી વાંચી :

*The Karsondass Mulji Library
founded
in revered memory
of
His warm and undaunted advocacy of
and
His noble zeal and self-sacrifice for
The advancement of the
cause of Hindu social reforms
by
His friend and admirer
Damodhar Goverdhandass
May 1897*

કરસનદાસ મૂળજી. સુધારક અને પત્રકાર. 'સત્યપ્રકાશ', 'રાસ્ત ગોફતાર', 'શ્રીબોધ' જેવાં સામયિકોના આ તંત્રીએ એકલે હાથે બાથ ભીડી 'મહારાજ લાયબલ કેસ' જીતી, ધાર્મિક સામાજિક દૂષણો પર પ્રહાર કરેલો. સુધારકયુગનું નર્મદ જેવું જ જીવંત ચરિત્ર. ઉત્સાહથી અંદર પ્રવેશી ગ્રંથપાલને મળ્યાં. મહારાષ્ટ્રના હિલસ્ટેશન પર એક ગ્રંથાલયમાં ગુજરાતી પુસ્તકોનું અલાયદું કબાટ. યાદ આવ્યું કે ૧૯મી સદીના મુંબઈને ઘડવામાં પારસીઓ અને ગુજરાતીઓનો સિંહફાળો છે. બ્રિટિશરોએ માથેરાન શોધ્યું પણ પછી પારસીઓના ઉનાળુ બંગલાઓએ એને વધુ સમૃદ્ધ કર્યું. ગુજરાતી સહેલાણીઓમાં દામોદર ગોવર્ધનદાસ પણ હશે. એના મિત્રની સ્મૃતિમાં આ ગ્રંથપાલ અર્પણ થયું હશે. પછી પણ કેટલાયે મુંબઈગરા ગુજરાતીઓએ કંઈ ને કંઈ ધર્યાં કર્યું હશે. ગ્રંથપાલ સુરેશ સીતારામ ખૈરેની પરવાનગી લઈ હું કબાટ પાસે બેસી ગયો. ગ્રંથપાલ પોતે પણ કવિજીવ. 'સ્વપ્નપરી' જેવો બળકવિતાનો સંગ્રહ એમને નામે. એમણે ઉદારતાથી મને પુસ્તકો હાથમાં લઈ લઈને જોવા દીધાં. પીલાંનો અતિવિરલ 'પારસી સાહિત્યનો ઇતિહાસ' - એકદમ અકબંધ. કરસનદાસ મૂળજીનું 'કુટુંબમિત્ર' જેમનું તેમ. 'સોરાબજી શાપૂરજી બંગાળીનું જન્મચરિત્ર' - એવું ને એવું - ને એમ મારી સામે ૧૯મી સદીનો વિરલ પુસ્તક ખજાનો ખૂલી ગયો. હું કોઈ ઓર અચંબામાં મુકાયો હતો !

મને થયું. આ 'ખંડાલા પોઇન્ટ' ખોટું નામ આપ્યું છે. આ તો 'કરસનદાસ મૂળજી પોઇન્ટ' હોવું જોઈએ.

નવી દિશાઓ...

સંદર્ભ-લેખો

રજની વ્યાસ

હેમંત દવે

દલપતરામ

સ્થળ : લંડન

ધસમસતી ટ્યૂબ (ભૂગર્ભ રેલવે) આવીને બેકર સ્ટ્રીટના પ્લેટફોર્મ ઉપર ઊભી રહે છે. પ્રવાસી ટ્યુબટ્રેનમાંથી ઊતરીને, એસ્કેલેટર ચઢીને ઉપર પહોંચે છે અને સ્ટેશનની બહાર નીકળે છે. ફૂટપાથ પર આવીને જુએ છે તો સામે જ બોર્ડ દેખાય છે : બેકર સ્ટ્રીટ.

પ્રવાસી રસ્તો ઓળંગીને સામે બેકર સ્ટ્રીટમાં પહોંચે છે અને આગળ વધે છે... અહીં વિશ્વવિખ્યાત ડિટેક્ટિવ શેરલોક ડોમ્સનું નિવાસ-સ્થાન છે."

ડૉ. વોટસન સાથે શેરલોક ડોમ્સ પોતાની પ્રિય ચૂંગી પીતાં પીતાં બેઠા છે. સામેની બારીમાંથી બહાર જોઈ રહ્યા છે.

"ડૉ. વોટસન, મને લાગે છે કે કોઈ ક્લાયંટ આવી રહ્યો છે." ડોમ્સે ઉમેર્યું : "પેલો માણસ કોઈકનું ઘર શોધતો હોય એમ લાગે છે અને જે ગભરાટ અને મૂઝવણ તેના મોં પર જણાય છે તે રીતે તે ચોક્કસ અહીં જ આવી રહ્યો છે."

થોડી જ વારમાં ડોરબેલ વાગી.

બારણું ખોલીને ડોમ્સે આગંતુકને આવકાર્યો.

પેલો માણસ ખુરશીમાં બેસીને કાંઈક બોલવા જતો હતો ત્યાં ડોમ્સએ તેને અટકાવીને કહ્યું, "જરા સ્વસ્થ થાઓ. તમારે માટે હું ગરમ કોફી મંગાવું છું. તમે... ના રહેવાસી છો અને સવારના ટ્રેનમાં બેઠા લાગો છે. લાંબી મુસાફરી કરીને થાકી ગયા હશો. વળી, જે ઘોડાગાડીમાં સ્ટેશનથી અહીં આવ્યા તે પણ જૂની અને ખખડપાંચમ હતી - તમે તે ગાડીમાં ડાબી બાજુ બેઠા હતા. ગાડીનો ડાબી બાજુનો પતરાનો કઠેડો તૂટેલો હતો. તમે રાતની ગાડીમાં જ પાછા ફરવાનો છો તે હું જાણું છું. આપણે જલદી વાત પતાવી દઈશું. તમે ચિંતા ન કરો!" આવનાર માણસ સડક થઈ જાય છે. કહે છે :

"સાહેબ, તમે મને ઓળખો છો? મારે વિષે તમને અગાઉથી બાતમી મળી ગઈ છે કે શું? મારી આટલી વિગત તમારી પાસે ક્યાંથી? હજી હમણાં તો હું તમારા ઘરમાં પગ મૂકું છું."

ડોમ્સ : "એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી., માત્ર મારી કલ્પનાશક્તિ અને અવલોકનશક્તિના જોરે જ મેં તમને આ વાત કરી. અત્યારે... તરફથી ટ્રેન આવે છે. વળી, તમારા મોંમાંથી મને તમાકુની જે વાસ આવે છે તે પ્રકારની તમાકુ... પરગણા તરફ વધુ પીવાય છે. તમારાં કપડાં ચોળાયેલાં છે ને તેની પર તાજી ધૂળ બેઠી છે, એ બતાવે છે કે તમે લાંબી મુસાફરી કરી છે. તમે ઘોડાગાડીમાં આવ્યા હોય તેમ લાગે છે. તમારા કોટનો ડાબી કોણીવાળો ભાગ તાજો ફાટેલો છે, જે બતાવે છે કે કઠેડાનું પતરું તૂટેલું હશે. તમારા કોટના ઉપરના ખીસામાં તમારી રિટર્ન ટિકિટ ડોકિયું કરે છે. બરાબર.... ચાલો હવે કોફી પીએ!" (હજી મોટરકારની શોધ થઈ ન હતી એટલે મુખ્યત્વે ઘોડાગાડીનો ઉપયોગ થતો હતો.)

શેરલોક ડોમ્સની

સવાશતાબ્દી

રજની વ્યાસ

આ તો પાશેરામાં પહેલી પૂણી. હોમ્સની વાર્તામાં આવા તો ઢગલાબંધ અવલોકનના ચમત્કારો આવે. પણ ખરેખર તેમાં કોઈ ચમત્કાર નહીં બલકે માત્ર તર્કબદ્ધ કલ્પનાશક્તિ જ હોય, જે વાચકને દંગ કરી દે.

બરાબર સવાસો વર્ષ પહેલાં, ૧૮૮૭ની સાલમાં એક ચિરંજીવી પાત્ર – ‘શેરલોક હોમ્સ’નો જન્મ થયો હતો. એના સર્જક હતા આર્થર કોનન ડોઈલ. વ્યવસાયે તે ડોક્ટર હતા પણ આરંભના દિવસોમાં તેમની પ્રેક્ટિસ બરાબર ચાલતી નહિ. ખાસ કમાણી ન હતી. પૈસાની તંગી હતી. એટલે ડોઈલે ત્રણ વર્ષ ઉપર લખેલી એક વાર્તા એક સામયિકમાં મોકલી. તે સ્વીકારાઈ અને પુરસ્કાર પણ મળ્યો. ડોક્ટરને થયું કે દર્દીઓ ન આવે ત્યાં સુધી આ ખોટું નથી. ઇંગ્લેન્ડના એક નાનકડા પરગણામાં નાનકડી પ્રેક્ટિસ કરતા એ ડોક્ટરે માત્ર ૨૮ વર્ષની વયે તેની જિંદગીનું પ્રથમ પુસ્તક લખ્યું: ‘A Study in Scarlet.’ આ પુસ્તકમાં તેણે એક એવા પાત્રનું સર્જન કર્યું જેના જન્મથી ૧૨૫ વર્ષ પછી અને લેખકના મૃત્યુ પછી ૮૨ વર્ષે પણ હજી તે જીવતું છે, અને લોકપ્રિયતાની પણ પરાકાષ્ટાએ છે. આવા કાલ્પનિક પાત્રોનું તો ઘણા લેખકોએ સર્જન કર્યું છે. તે પાત્રો લોકપ્રિય પણ થયાં છે પરંતુ ‘શેરલોક હોમ્સ’ એક એવું જ પાત્ર હતું અને છે કે જેને લોકો વાર્તાનું પાત્ર નહીં, પરંતુ જીવંત વ્યક્તિ જ સમજતાં. કેટલાંક લોકો શેરલોક હોમ્સને નામે કાગળો લખતા – પોતાની મૂંઝવણનો ઉકેલ લાવવાની કે પોતાનો કેસ હાથ પર લેવાની વિનંતી કરતા.

એ તો સુવિદિત છે કે શેરલોક હોમ્સ એક ડિટેક્ટિવનું પાત્ર છે શેરલોક હોમ્સની સંખ્યાબંધ વાર્તાઓ પ્રગટ થઈ ગઈ છે. ફિલ્મો પણ ઊતરી ચૂકી છે. આ સવાસો વર્ષોમાં ગુનહાશોધન ક્ષેત્રે અનેક પાત્રો સર્જાયાં. અનેક પુસ્તકો લખાયાં. પરંતુ હોમ્સની તોલે તો કોઈ ન આવે. તેની મજા કંઈ ઓર જ છે.

કોનન ડોઈલે માસ્ટર ડિટેક્ટિવ શેરલોક હોમ્સનું સર્જન કર્યું અને સાથે ડૉ. વોટસનનું એક બીજું પાત્ર પણ સર્જ્યું. ૧૮૮૦માં શેરલોક હોમ્સ અને ડોક્ટર વોટસનની લંડનમાં સૌપ્રથમ મુલાકાત થઈ. લંડનમાં ૨૨૧-બી બેકર સ્ટ્રીટમાં બે જણાએ ભાગમાં રૂમ ભાડે રાખી. ત્યાર બાદ તે બંને ગાઢ મિત્રો બની જાય છે પાછળથી ડૉ. વોટસન પરણે છે. બીજે રહેવા જાય છે છતાં મૈત્રી એટલી જ ગાઢ બની રહી. બંને રોજ જ મળે. શેરલોક હોમ્સના કેસમાં વોટસન પણ એટલી જ દિલચસ્પી લે.

તે સમયે ઇંગ્લેન્ડ અને અમેરિકામાં લોકો એવું માનતા કે શેરલોક હોમ્સ અને ડોક્ટર વોટસન નામના બે માણસો ખરેખર જ બેકર સ્ટ્રીટમાં રહે છે અને તેમને મળવાની પણ ખ્વાહેશ રાખતાં.

તેમની લોકપ્રિયતા એટલી હતી કે આર્થર કોનન ડોઈલે શેરલોક હોમ્સના રહેઠાણનું જે વર્ણન કર્યું હતું તે જ રીતે આજે પણ લંડનની ૨૨૧-બી બેકર સ્ટ્રીટમાં રૂમ સજાવીને શેરલોક હોમ્સની સ્મૃતિ તરીકે મ્યૂઝીઅમ સ્વરૂપે રાખવામાં આવ્યું છે. સંખ્યાબંધ લોકો રોજ તેની મુલાકાત લે છે.

શેરલોક હોમ્સનો એવો તે શો જાદુ હતો ? શેરલોક હોમ્સની ગુનહાશોધન પદ્ધતિ વિરલ હતી. અદ્ભુત હતી તેનો પાયો અવલોકનશક્તિ હતો. હોમ્સ માત્ર અવલોકન-નિરીક્ષણથી અને તેથી આગળ તેની તર્કબદ્ધ કલ્પનાશક્તિથી તે કોયડાના હાર્દ સુધી પહોંચી જતો.

દાક્તરી કરતાં કરતાં આર્થર કોનન ડોઈલે વાર્તાઓ લખવા માંડી જે એટલી તો લોકપ્રિય થઈ ને તેની એટલી માગ વધવા માંડી કે ડોઈલ ફૂલટાઈમ લેખક બની ગયા! તેણે દાક્તરી છોડી દીધી. તેની કલ્પનાશક્તિનું વૈવિધ્ય એટલું કે તે ગુનાશોધનથી આધ્યાત્મિક વિષયો સુધીના વિશાળ ફલક પર તે વિહરતી. તે સમયે બ્રિટનમાં ડિટેક્ટિવ સાહિત્ય વણખેડાયેલું હતું. વિલ્કી કોલિન્સે ‘ધ મૂન સ્ટોન’ લખી હતી, અમેરિકામાં એડગર એલન પોએ એ દિશામાં પ્રયાણ કર્યું હતું; ફ્રાન્સમાં એ મિલ ગેબોરીએ આ દિશામાં ચંચૂપાત કર્યો હતો, પરંતુ વિશ્વમાં આ પ્રકારના સાહિત્યને સર્વોચ્ચ લોકપ્રિયતા અપાવવાનું માન તો આર્થર કોનન ડોઈલને જ ફાળે છે.

હોમ્સ અમીર વર્ગનો છે : કોઈ પ્રશંસા, પ્રસિદ્ધિ કે આર્થિક લોભ લાલચ વિના તે સેવા આપીને દોષિતને દંડ અને નિર્દોષને મુક્તિ અપાવે છે. પોલીસને પણ અવળે માર્ગેથી પાછા વાળી સાચી દિશા બતાવે છે. તેની વાર્તાઓનો રસ ખૂન અથવા લોહીથી ખરડાયેલા ગુનામાં ન રહેતાં અવલોકન માનસશાસ્ત્ર, તર્કશાસ્ત્ર અને વૈજ્ઞાનિક કક્ષાએ વિહરે છે.

હોમ્સનું વર્ણન આવું છે: ઊંચી પાતળી કાયા, તીક્ષ્ણ આંખો, ઉચ્ચ ભાલપ્રદેશ ને અણીવાળું નાક, માયાળુ, ચાલાક, હિંમતવાન મોમાં ચૂંગી અને માથે કેપ. વાર્તાનાં પૃષ્ઠો ઉથલાવતા વાચકના ચિત્તમાં આ પાત્રનું આકર્ષક વ્યક્તિત્વ રમતું હોય છે.

આર્થર કોનન ડોઇલે પોતાના કાળમાં કોર્ટે સજા કરેલી કેટલીક વ્યક્તિઓ જે એમની નજરે નિર્દોષ હતી. તેમને છોડાવવા માટે ખૂબ જ જહેમત કરેલી. તેમાંથી કેટલાકને તેમણે છોડાવેલાં અને સરકાર પાસેથી તેની ભૂલ બદલ નાણાં પણ અપાવેલાં. ઓસ્કાર ફ્લેટર નામના એક યહૂદીને જન્મટીપની સજા થયેલી, તેને માટે એમણે ફરિયાદ કરેલી. સરકારે દાદ ન આપી. આર્થર તેની પાછળ ને પાછળ જ પડ્યા. આખરે ૧૮ વર્ષે સરકારને ફરીથી એ કેસ ઊખેળવો જ પડ્યો. અને હોમ્સની વાત સાચી નીકળી. તેને ૬૦૦૦ પાઉન્ડનો બદલો આપવામાં આવ્યો! આર્થર કોનન ડોઇલે ખૂબ લખ્યું. વર્ષોનાં વર્ષો સુધી લખ્યું. પોતાના પાત્ર હોમ્સની આવી ઉજ્જવળ કારકિર્દી છતાંય આર્થર કંટાળ્યો. હવે જાણે તેને શેરલોક હોમ્સ પ્રત્યે નફરત થઈ ગઈ હતી. પોતાનું જ પાત્ર સર્જક કરતાં પણ વધુ મશહૂર થઈ જાય એ કડવો ઘૂંટડો હતો. તેણે નિશ્ચય કર્યો શેરલોક હોમ્સનો અંત આણવાનો!

આર્થર કોનન ડોઇલે એક મિત્રને પત્રમાં લખ્યું : ‘મારી છેલ્લી વાર્તામાં હું હોમ્સને મારી નાંખીશ. એણે મને ઘણી સારી વસ્તુઓથી દૂર રાખ્યો છે.’

એણે એક વાર્તા લખી : ‘ધ ફાઇનલ પ્રોબ્લેમ’. પ્રોફેસર મોરીઆર્ટી નામના ગુનેગાર સાથેના દ્વન્દ્વયુદ્ધને અંતે બંને જણાને ઊંડી ખીણમાં ધકેલાઈને નાશ પામ્યાનું નિરૂપણ કર્યું. ઘૂઘવતા ધોધ પર તોળાઈ રહેલા ખડક પરની પાતળી કેડી પર હોમ્સનાં માત્ર પગલાં દેખાયાં. કલ્પી શકાય કે હોમ્સ નીચે પડ્યો અને...

પરંતુ લેખકની આ કલ્પના તેનાં લાખ્ખો વાચકો માટે કારમા આઘાતરૂપ નીવડી. આ વાત તેઓ સ્વીકારવા તૈયાર જ ન હતા. ગમે તે થાય પણ હોમ્સનો અંત તેઓ સહન કરી ન શક્યા. લેખક પર પત્રોનો વરસાદ વરસ્યો – ધમકીનાં, વિનંતીનાં, આગ્રહનાં...છાંપાંમાં ચર્ચાપત્રો આવ્યાં રસ્તામાં લોકોએ હોમ્સના અવસાનના શોકમાં કાળી પટ્ટીઓ પહેરી ફરવા માંડ્યું; સૌની એક જ માગણી હતી કે હોમ્સ બેકર સ્ટ્રીટમાં પાછા ફરવા જ જોઈએ.

ડોઇલે વર્ષો સુધી અવગણના કરી. પણ આખરે લોકમત આગળ એને નમતું જોખવું પડ્યું. ૧૯૦૩માં ‘ધી એમ્પી હાઉસ’ (ધ રિવાઇવલ ઓફ શેરલોક હોમ્સ) નામની વાર્તામાં લેખકે હોમ્સને ફરી જીવતો કર્યો. ત્યારથી યાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૌ હવે જીવતો રહેશે. ડોઇલના અવસાનને આજે ૮૨ વર્ષ થયાં છતાં હજી તે એટલો જ લોકપ્રિય છે. પશ્ચિમમાં, તાજેતરમાં જ ટી.વી. પર તેની સિરીઅલ પ્રસારિત થઈ ગઈ. આ ઉપરાંત ઈંગ્લન્ડમાં તો પુસ્તકોની નવી નવી આવૃત્તિઓ, નાટકો અને ફિલ્મોમાં હોમ્સ હજી અવતર્યા જ કરે છે. હોમ્સના નામની ત્યાં ક્લબો ચાલે છે. માત્ર લંડનમાં જ નહિ પણ વિશ્વભરમાં અનેક સ્થળોએ શેરલોક હોમ્સની પ્રતિમાઓ છે. ૨૨૧-બી, બેકર સ્ટ્રીટ, લંડનમાં જે તેની કથાઓનું મુખ્ય મથક ઓફિસ છે ત્યાં કાયમી મ્યૂઝીઅમ ઊભું કરવામાં આવ્યું છે.

આજે, આટલાં વર્ષો પછી પણ હજી હોમ્સનું આકર્ષણ પૂર્વવત્ છે. એડગર રાઈસ બરોઝના ટારઝનની જેમ શેરલોક હોમ્સ પણ પોતાના સર્જક કરતાં વિશેષ ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યા છે. લંડનની પોસ્ટ ઓફિસમાં હજી એ કલ્પિત હોમ્સના કલ્પિત નિવાસસ્થાન ૨૨૧-બી બેકર સ્ટ્રીટના સરનામાવાળા પત્રો દુનિયાભરમાંથી આવે છે.

૨૨મી મે ૧૮૫૯ને દિવસે આર્થર કોનન ડોઇલનો જન્મ અને ૭મી જુલાઈ ૧૯૩૦ની સવારે ૭૦ વર્ષની ઉંમરે તેમનો જીવનદીપ બુઝાઈ ગયો. સાત દાયકાના આ પાર્થિવ પ્રવાસ દરમિયાન તેમણે વિવિધ લેખનકાર્ય કર્યું હતું. તેમણે અંગ્રેજી સાહિત્યમાં અમરત્વ પ્રાપ્ત કરી લીધું હતું. સામાન્ય રીતે લોકપ્રિય સાહિત્યકારોને અદ્ભૂત ગણાતા સર્જક સાહિત્યકારો વચ્ચે પણ તેમણે પોતાનું સ્થાન નિશ્ચિત કરી દીધું હતું. જગત સાહિત્યમાં ભાગ્યે જ કોઈ લેખકની કથાનું પાત્ર આટલું મશહૂર થયું હશે.

‘બ્રિટિશ આર્મી’ પર આર્થર કોનન ડોઇલે બે સુંદર પુસ્તકો લખ્યાં હતાં, જેની કદરરૂપે મહારાણી વિક્ટોરિયાએ તેમને ‘સર’ નો ખિતાબ આપેલો. પછી તો આર્થરના પુત્ર ઓર્ડિયન ડોઇલે હોમ્સની વાર્તાઓ આગળ ચલાવી.

એમની કલ્પનાકથાઓની એટલી તો ઘેરી અસર રહી છે કે દેશ-વિદેશનાં જાસૂસીખાતાંઓએ હોમ્સની ગુનહાશોધન પદ્ધતિમાંથી ઘણું અપનાવ્યું છે. એક તબીબની તર્કબદ્ધતા ગુનહાશોધનના નિષ્ણાતો માટે સર્ચલાઈટ બની છે.

પિયકારી હેમન્ત દવે

ભારતના બે મોટા તહેવાર : હોળી અને દિવાળી. આમાં દિવાળી પ્રકાશનો તો હોળી રંગનો ઉત્સવ. અને હોળી અને છાંટવાના રંગ સાથે અભિન્ન રીતે જોડાયેલી પિયકારી. ને છતાં સાર્થ જોડણીકોશમાં 'પિયકારી' નો અર્થ 'પાણીની સેડ', 'સેડ છોડવાનું ભૂંગળી જેવું સાધન' એટલા જ આપેલા છે; હોળી સાથે તેનો કોઈ સંબંધ દર્શાવ્યો નથી. અસ્તુ. કોશે 'પિય'ને રવાનુકારી ગણ્યો છે અને એની સાથે કર્તૃત્વવાચક 'કારી' શબ્દ જોડ્યો છે, જે પ્રથમ નજરે તર્કબદ્ધ લાગે છે. પણ ખરું જોતાં આ શબ્દ દ્રાવિડી ભાષાનો છે. તમિળ 'પિચિર'નો અર્થ ક્રિયાપદ તરીકે 'ધાર કરવી', 'છંટકાવ કરવો' એવો અને નામ તરીકે 'છંટકાવ', 'ધારા' થાય છે. તમિળ 'પિચુપિચુ'નો અર્થ 'ભેજ', 'ભીનાશ', 'ચીકાશ' એવો પણ થાય છે (સર. બરો અને એમનોનો દ્રાવિડી વ્યુત્પત્તિ કોશ, પ્રવિષ્ટિ ૩૪૦૧, ૩૪૦૪). બરો અને એમનો તમિળ 'પેય' એટલે કે વરસાદ સાથે કોઈ સંબંધ હોવાનું સૂચવે છે (પ્રવિષ્ટિ ૩૬૧૦). 'પિચિર'ને મળતો આવતો બીજો શબ્દ તમિળ 'પીચ્યુ' અથવા 'પીચ્ચિ' અને 'પીચ્ચુ' કે 'પીચ્ચી' છે, જેનો અર્થ 'નાના છિદ્રમાંથી જોસભેર પ્રવાહી કાઢવું' એવો થાય છે. એનો બીજો અર્થ 'દોહવું' (અને 'ઝાડા' પણ) થાય છે. દોહતી વેળાએ પ્રાણીના આંચળમાંથી તીવ્ર વેગે દૂધની શેડ પડે છે તે પરથી શબ્દનો આ દ્વિતીયીક (અને ત્રૈતીયીક પણ) અર્થ સમજી શકાય તેવો છે! એ ઉપરથી 'પીચ્ચાડ-કુરલ' શબ્દ છે તેનો અર્થ 'સિરિજ' (syringe) થાય છે (એજ, પ્રવિષ્ટિ ૩૪૬૨) આ મહત્ત્વની પ્રવિષ્ટિનો બરો અને એમનો પ્રતિસંદર્ભ આપતા નથી, એ સહેજ આશ્ચર્યકારક છે. એવું જ આશ્ચર્ય ભારતીય-આર્ય ભાષાઓના 'પિયકારી' શબ્દને ન જોડવાનું છે. ખરું જોતાં, બન્ને વિદ્વાનોએ (સંસ્કૃતને બાદ કરતાં) ભાગ્યે જ કોઈ આર્ય ભાષાના શબ્દોને સમાંતરે નોંધ્યા છે.

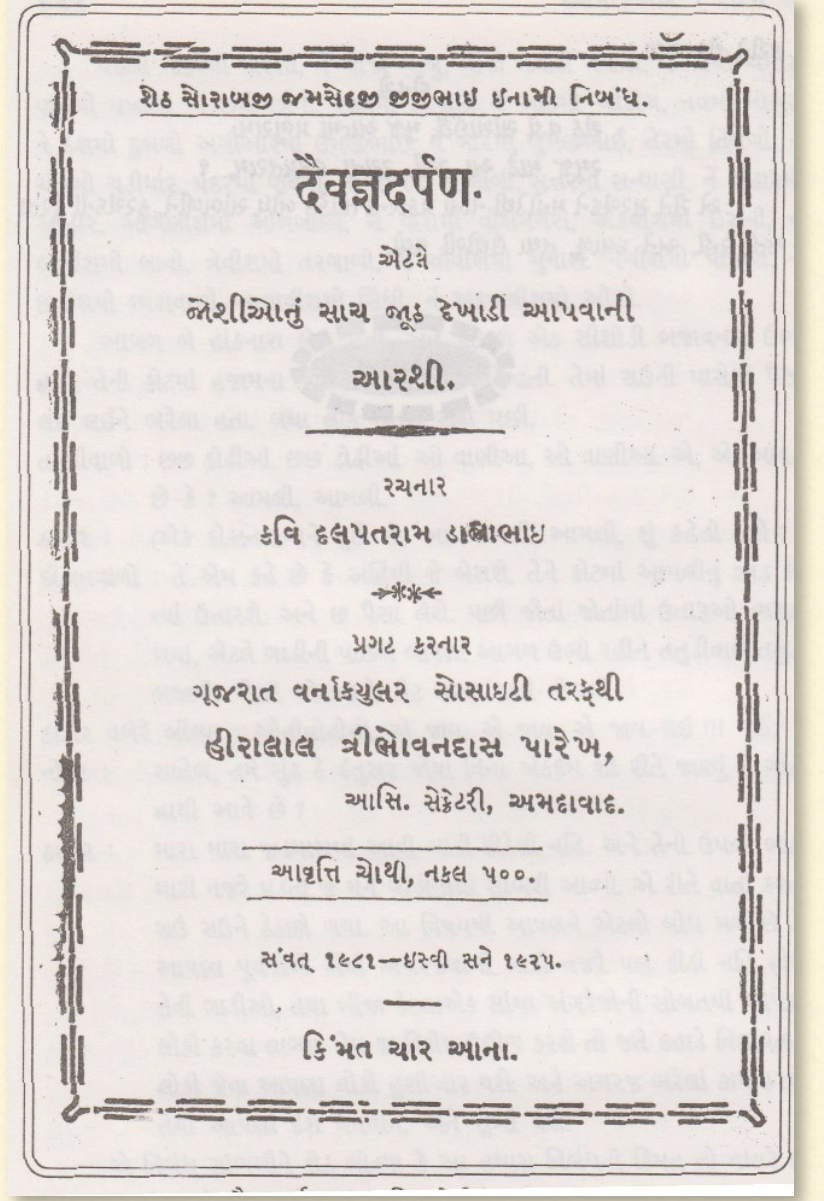
કહેવાનો અર્થ, આપણી સંસ્કૃતિ અને ભાષામાં વણાઈ ગયેલો 'પિયકારી' શબ્દ, બીજા અનેક શબ્દોની જેમ, દ્રાવિડી ભાષાની દેન છે.

[નવનીત-સમર્પણ, માર્ચ, ૨૦૧૩]

દૈવજ્ઞદર્પણ - દલપતરામ

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ તા. ૧ ઓગષ્ટ સને ૧૮૭૨ના 'બુદ્ધિપ્રકાશ'માં એવી જાહેરાત છાપી કે "જ્યોતિષના ફળગ્રંથનું અનુપયોગીપણું, અને લોકો જોશીઓથી કેવી રીતે ઠગાય છે ?" એ વિષે સારામાં સારો નિબંધ બુદ્ધિપ્રકાશનાં પૃષ્ઠ ૬૦ જેટલો લખનારને મુંબઈના શેઠ સોરાબજી જમશેદજી જીભાઈની વતી રૂ. ૧૦૦નું ઇનામ આપવામાં આવશે.

એ ઉપરથી, અને મારા દેશી મિત્રોના વહેમ મટાડવા સાડા આ નિબંધ રચવાની મારી ઇચ્છા થઈ. હવે ઉપર લખેલા સોસાયટીના પ્રશ્નોમાંથી બે મતલબો નીકળે છે. એક તો જ્યોતિષના ફળગ્રંથનું અનુપયોગીપણું, અને બીજું લોકો જોશીઓથી કેવી રીતે ઠગાય છે તે. એ બે બાબતોના ખુલાસા વાસ્તે આ ગ્રંથમાં બે ભાગ કરેલા છે, તેમાં માગેલી બીજી બાબતનો ખુલાસો આ નિબંધના પહેલા ભાગમાં છે, અને પહેલી બાબતનો ખુલાસો બીજા ભાગમાં છે.

હાલમાં વાર્તાઓ વાંચવાનો શોખ લોકોમાં વધારે જણાય છે, અને સાદા નિબંધ કરતાં વાર્તામાં રસ અલંકાર વધારે ભેળવીને ગ્રંથ રસિક કરી શકાય, માટે આ નિબંધ વાર્તાના ઘાટમાં રચ્યો છે. પહેલા ભાગમાં કેટલાએક દાખલા ખરેખરા બનેલા તે લખ્યા છે અને કેટલાએક કલ્પિત લખ્યા છે, પણ જો વાંચનાર તપાસ કરશે તો એવા બનતા દાખલા હરેક ઠેકાણે મળી આવશે.

[આ પુસ્તકમાંથી નમૂના લેખે બે અંશો પસંદ કરી મૂક્યા છે. -સંપાદક]

એક ઘરડો શાહુકાર બોલ્યો કે આ જોશીએ મારી જન્મોત્તરી કરી છે, તેમાં લખ્યું છે કે સાત સંતાન થશે. કેમકે જાતકના ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે જન્મ કુંડળીમાં પાંચમું ભુવન તે સંતાન ભુવન કહેવાય છે, તેમાં બાર રાશિમાંનો જેટલામો આંક આવ્યો હોય તેટલાં સંતાનની પ્રાપ્તિ તેને થશે એમ કહેવું. હવે રાશિના આંક તો એકથી બાર સુધીજ હોય છે, માટે બારથી વધારે સંતાન કોઈને થવાં જોઈએ નહિ, અને એકથી ઓછાં ન થવાં જોઈએ, પણ મારે તો મારી ઉમરમાં પંદર છોકરાં થયાં.

જોશી : સંતાન ભુવનમાં આંકડો આવે એટલાં સંતાન જીવતાં રહે એમ જાણવું.

શાહુકાર : મારે તેમ પણ નથી. કેમકે મારે સંતાન ભુવનમાં છનો આંક છે અને મારે છોકરાં ૪ જીવે છે અને મારી સ્ત્રી પણ મરી ગઈ, તેથી હવે મારે સંતાન થવાની આશા નથી. એવું સાંભળીને જોશીનું મોં બંધ થયું. પણ વળી તેની હોશિયારી પ્રગટ થઈ આવી અને તે થોડોક વિચાર કરીને બોલ્યો કે શેઠજી, શાસો જૂઠાં પડે જ નહિ. તમારી પરણેત સ્ત્રીનાં છોકરાં ચાર જીવે છે, તો બાકીનાં ત્રણ બીજી રીતનાં છોકરાં જીવતાં હશે એમાં શક નહિ. !!!!

ત્યાં એક પટેલ બોલી ઊઠ્યો કે - કપટ કર્યા વિના ફક્ત ફળાદેશનું પુસ્તક લખ્યું તે જ પ્રમાણે કોઈ જોશી કહે તો તે ઘડીએ ઘડીએ જૂઠો પડે. તેનો એક દાખલો એવો છે કે એક નવો વિદ્યાર્થી નામીયા જોશી પાસે સાત વર્ષ સુધી જોતિષશાસ્ત્ર ભણ્યા પછી પોતાને ઘેર આવ્યો, અને સર્વે લોકો કહેવા લાગ્યા કે પ્રખ્યાત જોશી પાસે ભણી આવ્યો માટે તે હોશિયાર છે, એવામાં માડું કાંઈ ખોવાયું હતું તેથી હું નાળીએર લઈને તે નવા જોશીને પ્રશ્ન પૂછવા ગયો અને તેના આગળ નાળીએર મૂકીને મેં કહ્યું કે મહારાજ, અમારું કાંઈ ખોવાયું છે માટે પ્રશ્ન બાંધો.

જોશીએ તરત ઊઠીને પોતાની છાયાનાં પગલાં ભરીને પ્રશ્ન બાંધ્યું, ત્યાં કુંભ લગ્ન બેઠું. ત્યારે જોશીએ કહ્યું કે પ્રશ્નના ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે - "કુમ્ભેષુ મૂષકષ્ચૌરઃ" - અર્થાત્ , કુંભ લગ્ન બેસે તો જાણવું કે ખોવાયેલી જણસ ઊંદર લઈ ગયા છે.

ત્યારે મેં કહ્યું કે મહારાજ, મારો તો બળદ ખોવાયો છે.

© AVASAR

૨૦૧૩-૨૦૧૪નાં વર્ષોમાં

જન્મશતાબ્દી છે

આ ગુજરાતી લેખકોની

લેખક	જન્મ-તારીખ
શાહ, રાજેન્દ્ર કેશવલાલ	૨૮-૧-૧૯૧૩
જોશી, સતીશચંદ્ર મયાશંકર	૨૮-૩-૧૯૧૩
પરમાર, છગનભાઈ વશરામ	૨-૫-૧૯૧૩
પરીખ, કાન્તિલાલ હરિલાલ 'ત્રિશૂળ'	૭-૫-૧૯૧૩
મોઢા, દેવજી રામજી	૮-૫-૧૯૧૩
અમીન, શાંતિભાઈ નરસિંહભાઈ	૨૮-૫-૧૯૧૩
ઠાકોર, દિનેશ મોતીલાલ	૩૧-૫-૧૯૧૩
શાહ, દિનમણિ સી.	૩૧-૫-૧૯૧૩
મકાટી, પીલા ભીખાજી	૯-૭-૧૯૧૩
નાયક, છોટુભાઈ રણછોડજી	૧૮-૭-૧૯૧૩
શેઠ, સરલા જયચંદ	૨૦-૭-૧૯૧૩
શાહ, રતિલાલ ગિરધરલાલ	૩૧-૭-૧૯૧૩
યાજ્ઞિક, અમૃતલાલ ભગવાનજી	૮-૮-૧૯૧૩
વ્યાસ, ચંપકલાલ ડાહ્યાભાઈ	૨-૯-૧૯૧૩
ત્રિવેદી, ભૂપેન્દ્ર બાલકૃષ્ણ	૯-૯-૧૯૧૩
પકવાસા, પૂર્ણિમા/પુષ્પા અરવિંદભાઈ	૧-૧૦-૧૯૧૩
અંજારિયા, ભૃગુરાય દુર્લભજી	૬-૧૦-૧૯૧૩
પરીખ, ધીરુભાઈ પ્રાણજીવનદાસ	૭-૧૦-૧૯૧૩
વોરા, નીતિન સુમનચંદ	૧૩-૧૦-૧૯૧૩
થાનકી, મુગટલાલ જીવનલાલ	૧૨-૧૧-૧૯૧૩
વ્યાસ, ભાનુભાઈ/લક્ષ્મીનારાયણ ૨. 'સ્વપ્નસ્થ'	૧૩-૧૧-૧૯૧૩
ભટ્ટ, ડોલરકુમાર કૃષ્ણપ્રસાદ	૨૦-૧૧-૧૯૧૩
દેસાઈ, મકરંદભાઈ ચન્દ્રશંકર	૨૨-૧૧-૧૯૧૩,
ભટ્ટ, પ્રબોધ માણેકલાલ	૨૦-૧૨-૧૯૧૩

લેખક

જન્મ-તારીખ

ભટ્ટ, દામોદર કેશવજી 'સુધાંશુ'	૨૫-૧૨-૧૯૧૩
વૈદ્ય, મધુરકાન્ત ગુણવંતરાય	૧-૧-૧૯૧૪
શાહ, ચંદુલાલ મફતલાલ	૫-૧-૧૯૧૪
ભટ્ટી, નાગજીભાઈ કેસરભાઈ	૧૪-૧-૧૯૧૪
પટેલ, લીલાબહેન ચીમનલાલ	૩-૨-૧૯૧૪
પટ્ટણી, મુકુન્દરાય વિજયશંકર 'પારાશર્ય'	૧૩-૨-૧૯૧૪
આંટિયા, ફિરોઝ	૧૩-૩-૧૯૧૪
રાવળ, કનૈયાલાલ જગજીવન	૩-૪-૧૯૧૪
અદાણી, રતુભાઈ મૂળશંકર	૧૩-૪-૧૯૧૪
મર્ઝબાન, અદી ફિરોઝશાહ	૧૭-૪-૧૯૧૪
દેસાઈ, મગનભાઈ લાલભાઈ 'કોલક'	૩૦-૫-૧૯૧૪
ફાઝિલ, ઉમરફાઝિલ અ. 'ફાઝક'	૧૯-૭-૧૯૧૪
ત્રિવેદી, મનુભાઈ ત્રિ., 'ગાફિલ', 'સરોદ'	૨૬-૭-૧૯૧૪
ગઢવી, પિંગળશી મેઘાણંદ	૨૭-૭-૧૯૧૪
દેસાઈ, ઇન્દ્રવદન નરાત્તમદાસ	૩૧-૭-૧૯૧૪
ચૌહાણ, જયાનંદ ઈસુદાસ	૨૪-૮-૧૯૧૪
ત્રિવેદી, નર્મદાશંકર જટાશંકર	૨૫-૮-૧૯૧૪,
ભટ્ટ, પ્રેમશંકર હરિલાલ 'નચિકેત'	૩૦-૮-૧૯૧૪
પાંધી, મનુભાઈ ભીમરાવ	૬-૯-૧૯૧૪
જેટલી, કૃષ્ણવદન હરકીશનદાસ	૧૩-૯-૧૯૧૪
દવે, મનુ હરગોવિંદદાસ	૧૮-૯-૧૯૧૪
બક્ષી, ચંદ્રશંકર છેલશંકર	૪-૧૦-૧૯૧૪
પંચોલી, મનુભાઈ રાજારામ 'દર્શક'	૧૫-૧૦-૧૯૧૪
ત્રિવેદી, તનસુખ જગન્નાથ	૨૦-૧૦-૧૯૧૪
ગૌદાની, હરિલાલ રણછોડલાલ	૨૧-૧૦-૧૯૧૪
ભોજક અમૃતલાલ મોહનલાલ	૩૦-૧૧-૧૯૧૪
એડનવાળા, નૂરભાઈ સમસુદ્દીન	૧૯૧૪
નાયક, મહાસુખરામ કેશવલાલ 'પથિક'	૧૯૧૪
શાહ, ચંદ્રકાન્ત મફતલાલ	૧૯૧૪

આ અંકના લેખકોનો પરિચય

(એમનાં મુખ્ય પુસ્તકોના ઉલ્લેખ સાથે)

- **ધ્રુવ ભટ્ટ** (૮, મે ૧૯૪૭) :
નવલકથાકાર, કવિ. સમુદ્રાન્તિકે (નવલકથા, ૧૯૯૩),
તત્ત્વમસિ (નવલકથા, ૧૯૯૮, સાહિત્ય અકાદેમી અવોર્ડ),
ગાય તેનાં ગીત (કાવ્યો, ૨૦૦૩), e-mail:
dhruv561947@yahoo.com
- **જયદેવ શુક્લ** (૨૫, એપ્રિલ ૧૯૪૬) :
કવિ, સંપાદક, વિવેચક. કાવ્યસંગ્રહ પ્રાથમ્ય (૧૯૮૮);
વિવેચન ખંડકાવ્ય(૧૯૮૬);
સંપાદક : સમીપે સામયિક.
ફોન : ૯૧-૯૪૨૭૮૩૯૮૯૮,
e-mail: jaydevshukla25@gmail.com
- **રમણીક સોમેશ્વર** (૨ જાન્યુઆરી ૧૯૫૧) :
કવિ, અનુવાદક. કવિતા: તમે ઉકેલો ભેદ (૧૯૯૬);
અનુવાદ (કવિતા) : જળગીત (૨૦૦૬ : સાહિત્ય
અકાદેમી પુરસ્કાર)
ફોન : ૯૧-૯૪૨૯૩૪૨૧૦૦,
e-mail: ruchir.someshwar@yahoo.com
- **કમલ વોરા** (૧૯, મે ૧૯૫૦) :
કવિ, સંપાદક. અરવ (૧૯૯૧), અનેક અક (૨૦૧૨)
સંપાદક : એતદ્ સામયિક.
ફોન : ૯૧-૯૮૧૯૮૨૦૨૮૬,
etadindia@gmail.com
- **પ્રવીણસિંહ ચાવડા** (૧, ઓગસ્ટ ૧૯૪૫) :
વાર્તાકાર. નવું ઘર (૧૯૯૯), એક એવું ઘર મળે
(૨૦૦૫) વગેરે ૧૦થી વધુ વાર્તાસંગ્રહો.
ફોન : ૯૧-૯૯૭૯૨૩૦૦૩૯,
e-mail: chavdapr@gmail.com
- **ચિનુ મોદી** (૩૦ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૯) :
કવિ, વાર્તા-નવલકાર, નાટ્યકાર, વિવેચક, કેટલાંક મુખ્ય
પુસ્તકો : વાતચત(કવિતા : ૧૯૬૧), બાહુક(દીર્ઘકાવ્ય
૧૯૮૨), મેઈકબિલિવ (એકાંકી-સંગ્રહ, ૧૯૬૮),
જાલકા(નાટક, ૧૯૦૦), શૈલામજમુદાર(નવલ, ૧૯૬૭),
ખંડકાવ્ય (સંશોધન, ૧૯૯૦).
ફોન : ૯૧-૯૮૨૫૪૩૯૦૧૦,
irshadmodi@yahoo.com
- **શરીફા વીજળીવાળા** (૪ ઓગસ્ટ ૧૯૬૨) :
વિવેચક, અનુવાદક, સંપાદક ગદ્યકાર. મુખ્ય પુસ્તકો :
ટૂંકીવાર્તામાં કથનકેન્દ્ર (સંશોધન-વિવેચન, ૨૦૦૦), અન-
યા(વાર્તા અનુવાદો, ૨૦૦૭), બકુલેશની વાર્તાઓ
(સંપાદન, ૨૦૦૬), સંબંધોનું આકાશ (ચરિત્ર, ૨૦૧૦)
ફોન : ૯૧-૯૮૨૪૫૧૯૯૭૭,
e-mail : skvijaliwala@yahoo.com
- **હિમાંશી શેલત** (૮, જાન્યુઆરી ૧૯૪૭) :
વાર્તાકાર, વિવેચક, સંપાદક મુખ્ય પુસ્તકો અંતરાલ
(વાર્તાઓ, ૧૯૮૭) અંધારી ગલીમાં સફેદ ટપકાં
(વાર્તાઓ, ૧૯૯૨; અકાદેમી પુરસ્કાર), આઠમો રંગ
(નવલકથા; ૨૦૦૧), ગુજરાતી કયા સાત્ત્યમાં નારીચે
તના (વિવેચન, ૨૦૦૦), અંતર છબી (મેઘાણીના પત્રોનું
સંપાદન, ૧૯૯૮)
ફોન : ૯૧-૨૬૩૨૨૨૭૨૬૦
- **અરુણા જાડેજા** (૯, નવેમ્બર ૧૯૫૦) :
અનુવાદક, ગદ્યકાર પુલકિત (પુ.લ.ના લેખોનો અનુવાદ
૨૦૦૫ : અકાદેમી અનુવાદ પુરસ્કાર); ભૂમિ (નવલ
અનુવાદ ૨૦૦૯), તુકો ભણો(અનુવાદ ૨૦૧૨).
ફોન. ૯૧-૯૪૨૮૫૯૨૫૦૭,
e-mail : arunaj50@yahoo.com
- **ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા** (૭, ઓગસ્ટ ૧૯૩૬) :
વિવેચક, કવિ, અનુવાદક, સંપાદક, કોશકાર મુખ્ય ગ્રંથો :
પક્ષીતીર્થ (કવિતા, ૧૯૮૮), અપરિચિત અ અપરિચિત
બ (વિવેચન, ૧૯૭૫), સાક્ષી ભાસ્ય (વિવેચન, ૨૦૧૦),
ઈથાકા અને જેરુસલેમ (અનુવાદ, ૧૯૯૬),
ફોન : ૯૧-૭૯૨૬૩૦૧૭૨૧,
shalinitopiwala@gmail.com
- **રજની વ્યાસ** (૨૩, સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૩) :
પત્રકાર, પ્રવાસલેખક, કોટાકાર ગુજરાતની અસ્મિતા
(કોશ, ૧૯૮૯), વિશ્વજ્ઞાનકોશ (કોશ, ૧૯૮૪), ભમીએ
ગુજરાત(૧૯૯૦)
ફોન : ૯૧-૯૮૭૯૮૩૪૨૦૬,
rajneevyas@gmail.com
- **હેમંત દવે** (૪, ડિસેમ્બર ૧૯૭૪) :
ઈતિહાસના અભ્યાસી, સાહિત્ય વિવેચક. હવે પ્રગટ થશે
ચિકિત્સા (વિવેચન સંગ્રહ)
ફોન : ૯૧-૯૭૨૩૧૧૩૭૩૭, nasatya@gmail.com
- **પન્ના નાયક** (૨૮ ડિસેમ્બર, ૧૯૩૩) :
કવિ, વાર્તાકાર; કાવ્યસંગ્રહો: 'પ્રવેશ', 'નિરુબત',
'ફિલાડેલ્ફીઆ', 'અરસપરસ', 'આવનજવન', 'વિદેશિની',
ચેરી બ્લોસમ્સ, અત્તર અક્ષર, હાઈકુસંગ્રહ;
દીર્ઘકાવ્યસંગ્રહ - 'રંગઝૂખે' વાર્તાસંગ્રહ: 'ફૂલેમિન્ગો'
e-mail: naik19104@yahoo.com

ગુજરાતી ભાષાના લેખકો અને વાચકો જોગ:

તમે જાણતા જ હશો કે ટેકનોલોજીની નવી શોધો આપણી વાચન-પદ્ધતિની મદદે આવી છે - પુસ્તક આપણે જે રીતે વાંચીએ છીએ તે જ રીતે કોમ્પ્યુટરના સ્ક્રીન પર, મોબાઈલ પર, આઈ-પેડ પર વાંચી શકીએ છીએ - આંગળીથી પુસ્તક કે સામયિકનું પાનું ઉથલાવીએ એ જ રીતે આંગળીના સ્પર્શથી ઈલેક્ટ્રોનિક પુસ્તકનું પાનું ઉથલાવી શકાય છે, એ જ સ્પર્શથી અક્ષરો નાના-મોટા કરી શકાય છે. મુદ્રિત પાનાં વાંચીએ એ જ સગવડથી ને નિરાંતથી આ વીજાણુ પાનાં પણ વાંચી શકાય છે. એવી વ્યાપક સુવિધા માટે 'એકત્ર' નામની એક નાનકડી સહયોગી સંસ્થા અમે ઊભી કરી છે. વાચનની એક અર્થપૂર્ણ ડિજિટલ વ્યવસ્થા અમે રચી રહ્યાં છીએ, આપણા સૌને માટે. ટેકનોલોજીની મદદથી ગુજરાતી સાહિત્યનો પ્રસાર અને પ્રચાર કરવો એ 'એકત્ર ફાઉન્ડેશન'નો હેતુ છે. અમને જાણાવતાં અત્યંત આનંદ થાય છે કે 'એકત્ર ફાઉન્ડેશન'ની સલાહકાર સમિતિના અધ્યક્ષ થવાની અમારી વિનંતી આપણાં જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી સિતાંશુ યશશંકરે સ્વીકારી છે.

'એકત્ર' અત્યારે ચાર દિશામાં એકસાથે પ્રવૃત્ત છે:

1. 'પ્રોજેક્ટ ગુટનબર્ગ' અને ગૂગલે દુનિયાભરનાં એક લાખ અપ્રાપ્ય અને જૂનાં પુસ્તકોને સ્કેન કરીને વિનામૂલ્યે વાંચી શકાય તેવી વ્યવસ્થા ઊભી કરી છે. આ યોજનામાંથી પ્રેરણા લઈને 'એકત્ર'એ ગુજરાતી સાહિત્યનાં છેલ્લાં 200 વર્ષનાં પ્રશિષ્ટ અને રસપ્રદ એવાં, (પહેલે તબક્કે) 100 પુસ્તકો વીજાણુ-ગ્રંથશ્રેણી રૂપે, દુનિયાભરમાં વસતા ગુજરાતી વાચકોને એમના મોબાઈલ પર, આઈ પેડ પર, કોમ્પ્યુટર પર સુલભ કરી આપવાનો એક સાહસિક સંકલ્પ કર્યો છે. આ દિશામાં પહેલ કરવા આપણા નવલકથાકાર શ્રી રઘુવીર ચૌધરી અને શ્રી પત્રાલાલ પટેલની એક-એક કૃતિને ઈબુક રૂપે રજૂ કરી વિનામૂલ્યે દુનિયાભરમાં પથરાયેલા ગુજરાતીઓ સુધી પહોંચાડવાની મંજૂરી મળી છે. 'અડધી સદીની વાચનયાત્રા'ના ચારેય ભાગ તથા 'લોકમિલાપ'નાં અન્ય પ્રકાશનોને પણ ઈબુકમાં રૂપાંતરિત કરી વિનામૂલ્યે સુલભ કરી આપવાની સંમતિ લોકમિલાપે આપી છે. અમને આશા છે કે આ 'અડધી સદીની વાચનયાત્રા'ના સઘળા લેખકોની સંમતિ પણ અમને સાંપડશે અને એ બધા લેખકોનો અમે ગુજરાતી ભાષાનાં વાચકો વતી ઋણસ્વીકાર કરીએ છીએ. છતાં કોઈ લેખકની અસંમતિ હોય તો અમને જાણાવા કૃપા કરશો તો એ લખાણોને ઈબુકમાં સમાવતાં અટકાવીશું. વાચક મૂળ પુસ્તક સુધી પહોંચે તેવો પ્રયાસ અમારે કરવો છે.
2. ગુજરાતી સાહિત્યને પેપર તરફથી ઈપેપર તરફના પ્રયાણમાં નડતી જટિલ ટેકનીકલ બાધાઓને ઉકેલવાનું કામ હાલ 'એકત્ર'ના સ્વયંસેવકો કરી રહ્યાં છે. મોબાઈલથી લઈને કોમ્પ્યુટર સુધીનાં સાધનોમાં વાંચવા વર્તમાન ગુજરાતી ભાષાના વિવિધ ફોન્ટ

અને અલગ અલગ ફી-બોર્ડમાં ટાઈપ થયે જતાં પુસ્તકોને ઈબુકમાં ફેરવતાં પહેલાં સર્વસ્વીકૃત યુનિકોડ ગુજરાતીમાં ફેરવવા આવશ્યક છે. ગુજરાતી ભાષાની કોઈપણ પીડીએફને ઈબુકમાં રૂપાંતરિત કરવાની અટપટી પ્રક્રિયાને સરળ બનાવતું એક સોફ્ટવેર તૈયાર થવામાં છે, જે કોઈ ગુજરાતી લેખક કે પ્રકાશક પોતાનાં પુસ્તકને ઈબુકમાં રૂપાંતરિત કરવા માંગતા હોય તેઓ તેમની પીડીએફ 'એક્ટ્ર'ની વેબસાઈટ ઉપર અપલોડ કરી શકશે. ગુજરાતી ભાષાની ઈબુક લાઈબ્રેરી ઊભી કરવાનાં 'એક્ટ્ર'ના પ્રયાસમાં જોડવા ઈચ્છતાં લેખકો અને પ્રકાશકો સંજય ચૌધરીનો સંપર્ક સાધીને અનુમતિ આપી શકે છે. વિનામૂલ્યે વહેંચવા માટેનાં પુસ્તકોને ઈબુકમાં રૂપાંતરિત કરી 'એક્ટ્ર ફાઉન્ડેશન'ની વેબસાઈટ ઉપર સુલભ કરવાનો પ્રારંભ થયો છે.

3. ગુજરાતી સાહિત્યનાં અપ્રાપ્ય પુસ્તકોનો નવોન્મેષ કરવો, નવેસરથી ટાઈપ, પ્રૂફરીડીંગ અને છપામણીનો પડકાર ઝીલી તેને ફરી વાંચવા ઉપલબ્ધ કરવાં તે બહુ મોટો યજ્ઞ છે. પણ આપણી હવે પછીની પેઢી માટે આ પડકાર 'એક્ટ્ર'એ ઝીલ્યો છે. અને તે માટે ગુજરાતી ભાષાનો OCR - ઓપ્ટિકલ કેરેક્ટર રેકગ્નિશન સોફ્ટવેર સૌને વાપરવા મળે તે માટેનું કામ શરૂ થયું છે.
4. ગુજરાતી ભાષામાં સામયિકો ઘણાં છે. પરંતુ દુનિયાભરમાં પથરાયેલા ગુજરાતીઓ સુધી એ પહોંચાડવાં અત્યંત મુશ્કેલ પણ છે. ઉપરાંત, અનેક સામયિકોને મંગાવવાનું સૌ માટે શક્ય નથી. વળી, વાચનમાં રસ હોય તો પણ સમયના અભાવે સામયિકો પૂરાં વાંચી શકાતાં નથી. આ સંજોગોમાં આપણાં સામયિકો અને પુસ્તકોમાંથી ઉત્તમ સામગ્રીનું ચયન-સંકલન આપતા એક ઈ-ડાયજેસ્ટ દ્વારા ગુજરાત બહાર રહેતા ગુજરાતીઓને ઉત્કૃષ્ટ વાચન પહોંચાડવાનો પણ એક સંકલ્પ અમે કર્યો છે. આ ઈ-મેગેઝિનનું સંપાદન કરી આપવાની અમારી વિનંતી આપણા જાણીતા સાહિત્ય-વિવેચક-સંપાદક શ્રી રમાણ સોનીએ સ્વીકારી છે.

'એક્ટ્ર'ના આ પર્યત્નને આગળ લઈ જવા આપનો સહકાર ને આપની શુભેચ્છા અમને મળશે એવો વિશ્વાસ છે. www.ekatrafoundation.org પરથી આગળની માહિતી તથા વાંચવા માટેના પુસ્તકો મેળવી શકાય છે.

શ્રી જયંત મેઘાણી, રમેશ દવે, રાજેન્દ્ર ખીમાણી, રાજેન્દ્ર પટેલ, હર્ષદ ત્રિવેદી, ચિંતન શેઠ, અશોક કરનિયા, અપૂર્વ આશર, રૂપલ મહેતા, જેવાં સાહિત્ય, પ્રકાશન તથા ટેકનોલોજીના તજજ્ઞો અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગુજરાતી લેક્સીકોમ, ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ જેવી સંસ્થાઓનો સક્રિય સહકાર મળી રહ્યો છે.

-અતુલ રાવલ (atulraval@ekatrafoundation.org)
 -રાજેશ મશરૂવાળા (mashru@ekatrafoundation.org)
 -સંજય ચૌધરી (srchaudhary@gmail.com)
 -રમેશ ગજ્જર (rgajjar@alphagraphics.com)

(Ekatra Foundation is a not for profit corporation registered in the state of California, USA.
 Its Federal ID is 46-2153818.)

Introduction

In 1929, Gujarat Vidyapith published its first edition of સાર્થ ગુજરાતી જ્ઞાણીકોશ, the Gujarati comprehensive dictionary. In the preface, Gandhiji wrote, “હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જ્ઞાણી કરવાનો અધિકાર નથી”. Definitive dictionary was the last foundation stone of modern Gujarati language whose beginning can be traced with Narmad and Dalapatram in mid nineteenth century. Only a few select languages including Gujarati rode the technology wave of printing press that was introduced in the nineteenth century. Today, Gujarati along with only two-dozen other languages that leveraged printing press technology are the official languages of India. All those languages that could not make this transition are extinct or on “endangered species” list.

Now in the twenty first century, we are experiencing another such tectonic shift, a move from paper book to digital or eBook. Any language that will not make this transition will be extinct or on endangered species list by 2050 and its literature confined to annals of history and university research.

Conversely, languages surviving the digital revolution will explode in usage. Access to literature will be ubiquitous. Every electronic device – from mobile phones to cars will hold literature in digital form. And every person will have unhindered access to it.

Mission

“Preserve and spread Gujarati literature through digitization”

In the Western world, a similar very successful effort, Project Gutenberg created over 40,000 free books in digital format and was instrumental in making e-Book reader ubiquitous. Instantly, thousands of books from Shakespeare to Agatha Christie became available on the eBook readers at no charge. Once Gujarati books are truly digitized, they will be immediately available on eBook readers including Kindle, iPad, Android tablets, Aakash and smart phones. On the web, they will be fully searchable by Google search engine.

First Year's Goals & Tasks

In the first year of operation, we will focus on two tasks

1. Supply technology. Provide robust and open source software tools to convert existing content into true e-Book formats.
2. Build organization. Establish relationship with i) authors ii) publishers and iii) e-book distributors to source and distribute eBooks. Build volunteer organization to select, review and evangelize Gujarati digital library vision.

Technology. Several obstacles stop publishers to make Gujarati books available as eBooks. First, taking Gujarati content created in DTP software into formats acceptable for iPad, Kindle, Android tablets or smart phones requires a bit of black magic. Second, very valuable Gujarati literature is already available in proprietary digital form but there is no simple process to convert this material into eBook. Finally, absence of Gujarati OCR to convert printed books into eBook format prevents digitization of classic literary books. Eaktra will provide open source software, detailed “how to” help and examples for each case.

Organization. In addition to creating a legal institution to sustain this effort, there is need to build publisher and distribution network for eBook. In the eBook world, distribution of books requires new relationship with organizations like Amazon, Google, Apple and Project Gutenberg. In addition, more and more books are listed on places like Google Books for search, reference and purchase.

Eaktra will distribute copyright free or duly licensed (Creative Commons) books. The publishers will be able to utilize Eaktra tools and relationship to sell their copyright books.

Get Involved

Eaktra needs help of global Gujarati diasporas, especially senior citizens and students

a. Sourcing of Gujarati material available in PDF, DTP or other such electronic format. This is the simplest form to convert to eBook. Eaktra can receive such material if it is free of copyright or licensed under Creative Commons. At this moment, Eaktra is not yet ready to accept scanned (image) books.

b. Receiving sample text of material that publishers may wish to sell in eBook format. The samples text in PDF or other electronic formats will be used during testing phase. Publishers can be then be assured that the supplied technology will be sufficiently robust.

c. Obtaining names of potential volunteers and organizations that could assist in this mission in any form. We could use assistance in variety of forms – from sourcing material to reviewing to helping prioritize conversion.

Contact

Rajesh Mashruwala | mashru@ekatrafoundation.org

Atul Raval | atulraval@ekatrafoundation.org